

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Η επιτελεστική συγκρότηση του φύλου
στο έργο της Judith Butler

Σταυρούλα Μωρακέα Α.Μ.: 217023

Διπλωματική Εργασία για την απόκτηση Διπλώματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στην
Ειδίκευση: «Ιστορία της Φιλοσοφίας»

ΜΕΛΗ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

- 1) ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΚΑΚΟΛΥΡΗΣ, Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφίας,
ΕΚΠΑ (επιβλέπων)
- 2) ΕΛΕΝΑ ΤΖΕΛΕΠΗ, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και
Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
- 3) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΡΑΜΠΙΑΤΖΗΣ, Καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφίας, ΕΚΠΑ

Αθήνα 2022

**ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ**

ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Σταυρούλα Μωρακέα © 2022 – Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Η επιτελεστική συγκρότηση του φύλου
στο έργο της Judith Butler

Σταυρούλα Μωρακέα Α.Μ.: 217023

Διπλωματική Εργασία για την απόκτηση Διπλώματος Μεταπτυχιακών Σπουδών στην
Ειδίκευση: «Ιστορία της Φιλοσοφίας»

ΜΕΛΗ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ

- 1) ΚΑΚΟΛΥΡΗΣ ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ, επίκουρος καθηγητής φιλοσοφίας, Τμήμα Φιλοσοφίας
(ΕΚΠΑ) (Επιβλέπων)
- 2) ΕΛΕΝΑ ΤΖΕΛΕΠΗ, Επίκουρη Καθηγήτρια, Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και
Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
- 3) ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΡΑΜΠΙΑΤΖΗΣ, Καθηγητής, Τμήμα Φιλοσοφίας, ΕΚΠΑ

Αθήνα 2022

Ευχαριστώ τον επιβλέποντα καθηγητή μου Γεράσιμο Κακολύρη για την καθοδήγησή του καθώς και την οικογένεια μου και τις φίλες Δέσποινα και Ελένη για την υποστήριξή τους.

Περίληψη

Στην παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζεται η θεωρία της Judith Butler για την επιτελεστική συγκρότηση του φύλου, δηλαδή τη συγκρότηση του φύλου μέσω πράξεων. Εξετάζεται η έμφυλη ταυτότητα ως παραστασιακή επιτέλεση, ως σωματικό στυλιζάρισμα, ως πράττειν χωρίς πράττον υποκείμενο, ως επιτελεστική εκφορά, ως επιτελεστικός νόμος, ως λογοθετική πρακτική εντός της εξουσίας, ως έγκληση και ως επαναληψιμότητα δια της παράθεσης. Επιπλέον η υλικότητα του βιολογικού φύλου παρουσιάζεται ως διαδικασία από την οποία δεν μπορεί να αποκοπεί η συμμετοχή της γλώσσας. Μέσω της επιτελεστικότητας, η Butler εξηγεί τη δυνατότητα ανατρεπτικής ανασηματοδότησης της κανονιστικής έμφυλης ταυτότητας. Η ετεροκανονική ταυτότητα συγκροτείται μέσω της διάκλεισης απαγορευμένων επιθυμιών με αποτέλεσμα μια μελαγχολική ετεροφυλοφιλία της οποίας αλληγορία είναι οι drag επιτελέσεις. Άλλες παραστασιακές επιτελέσεις πολιτικού χαρακτήρα χρησιμεύουν στο ξεπέραςμα της κοινωνικής μελαγχολίας και στο να κάνουν το πένθος δυνατό. Κριτικές στο έργο της Butler γίνονται αφορμή να αποσαφηνιστούν οι θέσεις της για την ικανότητα δράσης, για την ανασηματοδότηση ως πρακτική αντίστασης και για την ανάγκη μιας προγλωσσικής υλικότητας. Η συζήτηση για την υλικότητα οδηγεί στη σύνδεση της επιτελεστικότητας με τα διεμφυλικά άτομα.

Λέξεις κλειδιά: ταυτότητα φύλου, επιτελεστικότητα, παραθετικότητα, συγκροτητικά ενεργήματα, ομιλιακά ενεργήματα, μελαγχολία.

Abstract

This dissertation examines Judith Butler's theory of the performative constitution of gender, the constitution of gender through acts. Gender identity is examined as a performance, as a stylization of the body, as a doing without a doer, as a performative utterance, as a performative law, as a discursive practice within power, as an interpellation and as iteration through citing. In addition, the materiality of the biological sex is presented as a process from which the participation of language cannot be cut off. Through performativity, Butler can explain the possibility of subversive resignification of the normative gender identity. Heteronormative identity is constituted through the foreclosure of forbidden desires, resulting in a melancholic heterosexuality whose allegory is drag performances. Other political performances serve to overcome social melancholy and make mourning possible. Criticisms of Butler's work provide an opportunity to clarify her positions on agency, on resignification as a practice of resistance, and on the need for a pre-linguistic materiality. The discussion on materiality leads to the linking of performativity with transgender people.

Keywords: gender identity, performativity, citationality, constitutive acts, speech acts, melancholia.

Περιεχόμενα

Συντομογραφίες	1
Εισαγωγή	2
Κεφάλαιο 1. Η έμφυλη ταυτότητα	
Α. Η διάκριση βιολογικό / κοινωνικό φύλο	5
Β. Το τρίπτυχο της έμφυλης ταυτότητας: βιολογικό φύλο, κοινωνικό φύλο, επιθυμία	7
Κεφάλαιο 2. Πράξεις και επιτελέσεις	11
Κεφάλαιο 3. Από τις φαινομενολογικές συγκροτητικές πράξεις στα επιτελεστικά ομιλιακά ενεργήματα	
Α. Φαινομενολογικά και επιτελεστικά ενεργήματα στο <i>Αναταραχή Φύλου</i>	15
Β. Ο Nietzsche και το πράττειν	17
Γ. Επιτελεστικές εκφορές	19
Δ. Επιτελεστικός νόμος	20
Ε. Φουκωική εξουσία	23
ΣΤ. Φαινομενολογία και γενεαλογία	27
Κεφάλαιο 4. Το φύλο ως έγκληση και ως παράθεση	
Α. Το φύλο ως έγκληση	30
Β. Το φύλο ως παράθεση	33
Γ. Κατασκευή και συγκροτητικό εκτός	39
Κεφάλαιο 5. Ύλη και γλώσσα	
Α. Σωματικές ή γλωσσικές πράξεις;	42
Β. Ύλη και γλώσσα	43

Γ. Η ύλη ως διαδικασία	45
Δ. Η υλικότητα ως αίτημα	46
Κεφάλαιο 6. Η ανασημασιοδότηση ως ανατροπή	48
Κεφάλαιο 7. Μελαγχολικές ταυτίσεις	
Α. Μελαγχολία και ετεροφυλοφιλία	51
Β. Μελαγχολική ενσωμάτωση	54
Κεφάλαιο 8. Επιστροφή στις επιτελέσεις	
Α. Drag, παρωδία, ανατροπή	57
Β. Μελαγχολικές επιτελέσεις και το ξεπέραςμα της μελαγχολίας	59
Κεφάλαιο 9. Κριτικές	
Α. Η ικανότητα δράσης και τα κανονιστικά κριτήρια της ανασημασιοδότησης	62
Β. Υλικότητα	67
Επίλογος-Συμπεράσματα	72
Βιβλιογραφία	76

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- «ΑΕΑ» Judith Butler. «Απο-μίμηση και έμφυλη ανυπακοή», μτφρ. Αθηνά Αθανασίου. Στο *Σεξουαλικότητα: Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας*, επιμ. Κώστας Γιαννακόπουλος, 219-258 (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006).
- «ΠΕ» Judith Butler. «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία», μτφρ. Μαργαρίτα Μηλιώρη, 381-407. Στο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, επιμ. Αθηνά Αθανασίου. Αθήνα: νήσος, 2006.
- ΣΣ Τζούντιθ Μπάτλερ. *Σώματα με σημασία. Οριοθετήσεις του «φύλου» στο λόγο*. Μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου. Αθήνα: Εκκρεμές, 2008.
- ΑΦ Judith Butler. *Αναταραχή φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*, Μτφρ. Γιώργος Καραάμπελας. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2009.
- ΨΖΕ Judith Butler. *Η ψυχική ζωή της εξουσίας. Θεωρίες καθυπόταξης*, μτφ. Τάσος Μπέτζελος. Αθήνα: Πλέθρον, 2009.
- «ΡΕ» Judith Butler. «Performative acts and gender constitution: An essay in phenomenology and feminist theory», *Theatre Journal* 4 (Δεκέμβριος 1988): 693-40.
- «ΙΓΙ» Judith Butler, «Imitation and gender insubordination». Στο *The lesbian and gay studies reader*, επιμ. Henry Abelove, Michèle Aina Barale, David M. Halperin, 307-335. New York and London: Routledge, 1993.
- ΕΣ Judith Butler. *Excitable speech. A politics of the performative*. New York, London: Routledge, 1997.
- ΡΛΡ Judith Butler. *The Psychic Life of Power. Theories in Subjection*. Stanford, California: Stanford University Press, 1997.
- ΓΤ Judith Butler. *Gender Trouble. Feminism and the subversion of identity*. New York, London: Routledge, 1990, 1999.
- ΒΜ Judith Butler. *Bodies that matter. On the discursive limits of "sex"*. London, New York: Routledge, 1993, 2011.

Εισαγωγή

Στα έργα της για το φύλο, η Judith Butler¹ αμφισβητεί την ουσιακή έμφυλη ταυτότητα, κρατώντας όμως αποστάσεις από ορισμένες κονστρουκτιβιστικές θεωρίες. Αυτό το πετυχαίνει μέσα από την έννοια της επιτελεστικότητας, η οποία γίνεται το θέμα των έργων της για το φύλο: Το *Αναταραχή φύλου: Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας* (*Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, 1990), το οποίο η Αθηνά Αθανασίου χαρακτήρισε ως «συμβάν» εντός του φεμινισμού², και το *Σώματα με σημασία: Οριοθετήσεις του «φύλου» στον λόγο* (*Bodies that Matter: On the discursive limits of «sex»*, 1993). Η παρούσα εργασία έχει ως θέμα την επιτελεστική συγκρότηση του φύλου, κυρίως όπως παρουσιάζεται στα δύο αυτά βιβλία, αντλώντας επίσης στοιχεία και από επόμενα έργα της Butler, το *Excitable Speech* (1997) και το *Ψυχική ζωή της εξουσίας* (*The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*, 1997). Εκτενής αναφορά γίνεται επίσης στο παλιότερο άρθρο της Butler «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία» («Performative Acts and Gender Constitution: An Essay in Phenomenology and Feminist Theory», 1988). Για να διατυπώσει τις ιδέες της για την επιτελεστικότητα του φύλου, η Butler αναφέρεται σε μια σειρά από κείμενα άλλων στοχαστών, στα οποία παραπέμπει με λιγότερο ή περισσότερο σαφή τρόπο. Στην παρούσα μελέτη, οι ιδέες της Butler εξετάζονται παράλληλα με αυτά τα κείμενα, τα οποία είναι απαραίτητα για την κατανόηση των ιδεών της.

Η εργασία ξεκινά εξηγώντας συνοπτικά πώς η ανάγκη για τη γυναικεία χειραφέτηση οδήγησε στην απόρριψη του βιολογικού ντετερμινισμού και στη διάκριση του βιολογικού φύλου (sex) από το κοινωνικό φύλο (gender). Στη συνέχεια εκτίθεται η άποψη της Butler για την κανονιστική έμφυλη ταυτότητα. Στα πρώιμα άρθρα της για το φύλο, η Butler θεωρεί ότι

¹ Η Judith Butler έχει δηλώσει ότι είναι «νομικά “non-binary”» («Judith Butler on her Philosophy and Current Events», *Interviews by Kian*, 27 Δεκεμβρίου 2019, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://interviewsbykian.wordpress.com/2019/12/27/judith-butler-on-her-philosophy-and-current-events/> τελευταία πρόσβαση: 14/5/2022) και χρησιμοποιεί θηλυκές (she) αλλά και ουδέτερες αντωνυμίες (they) (Alona Ferber «Judith Butler on the culture wars, JK Rowling an living in “anti-intellectual times”», *The New Statesman UK edition*, 22 Σεπτεμβρίου 2020, αναθεωρημένο 4 Απριλίου 2022, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.newstatesman.com/uncategorized/2020/09/judith-butler-culture-wars-jk-rowling-and-living-anti-intellectual-times>, τελευταία πρόσβαση: 14/5/2022). Non-binary είναι ένας «όρος -ομπρέλα» που περιγράφει τις έμφυλες ταυτότητες «εκτός του δίπολου άνδρας-γυναίκα» (Φίλιππος Παγάνης, «Βασικές έννοιες και ΛΟΑΤΚΙ+ ορολογίες», στο *Συμπερίληψη και ανθεκτικότητα. Βασικές αρχές ψυχοκοινωνικής στήριξης σε θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας, έκφρασης και χαρακτηριστικών φύλου*, επιμ. Νάνσυ Παπαθανασίου, Έλενα-Όλγα Χριστίδη, Αθήνα: Gutenberg 2020), 75.

² Αθηνά Αθανασίου, «Επιτελεστικές αναταραχές: Για μια ποιητική της έμφυλης ανατροπής», στο Judith Butler, *Αναταραχή Φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*, μτφρ. Γιώργος Καράμπελας (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2009), 217.

η έμφυλη ταυτότητα για να είναι αναγνωρίσιμη εντός της κοινωνίας πρέπει να παρουσιάζει συνοχή, όχι μόνο ανάμεσα στο βιολογικό και κοινωνικό φύλο, αλλά και στη σεξουαλικότητα. Στην κανονιστική εκδοχή της ταυτότητας, η σεξουαλικότητα είναι απαραίτητα ετεροφυλοφιλική.

Στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάζεται η πρώτη απόπειρα της Butler, στο άρθρο της «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου», να συσχετίσει το φύλο με τις έννοιες της πράξης και της επιτέλεσης. Η εκτενής αναφορά σε αυτό το άρθρο, οφείλεται στο γεγονός ότι περιέχει τις βασικές ιδέες που θα αναπτυχθούν στη συνέχεια στα βιβλία της για το φύλο. Το φύλο παρουσιάζεται ως γίνεσθαι, συγκροτούμενο μέσα από πράξεις ενσώματες, θεατρικές, μη-αναφορικές.

Το τρίτο κεφάλαιο αφορά την επιτελεστική συγκρότηση του φύλου όπως παρουσιάζεται στο *Αναταραχή φύλου*. Ξεκινά με τη διερεύνηση των επιρροών στο έργο της Butler που προέρχονται από τη φαινομενολογία, δηλαδή τα ενσώματα φαινομενολογικά ενεργήματα και εξηγείται σε τι βαθμό οι θεατρικές επιτελέσεις σχετίζονται ή διακρίνονται από την έμφυλη επιτελεστικότητα. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η νιτσεική αμφισβήτηση του υποκειμένου προκειμένου να εξηγήσουμε τον ισχυρισμό της Butler ότι το έμφυλο πράττειν δεν είναι αποτέλεσμα ενός πράττοντος υποκειμένου. Ακολουθεί η ανάλυση των επιτελεστικών εκφορών στο έργο του John Langshaw Austin *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, καθώς και του δοκιμίου του Jacques Derrida «Before the Law» και εξηγείται πώς αυτά μεταφέρονται στη θεώρηση της Butler για το φύλο ως επιτελεστική εκφορά. Αν και δεν αναφέρονται ρητά στο *Αναταραχή φύλου*, τα δύο αυτά έργα είναι σημαντικά για να την κατανόηση της έννοιας της επιτελεστικότητας, κυρίως μέσα από τη γλωσσική της θεώρηση. Το κεφάλαιο κλείνει με την παρουσίαση της επιρροής του Michel Foucault στο *Αναταραχή φύλου*, εξετάζοντας τη σχέση του υποκειμένου με τη γλώσσα, τη γνώση και την εξουσία, κυρίως μέσα από τον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας*.

Στο τέταρτο κεφάλαιο εξηγείται η επιτελεστικότητα όπως παρουσιάζεται στο *Σώματα με σημασία*. Στο πρώτο μέρος εξετάζεται η επιτελεστικότητα ως έγκληση, όρο που δανείζεται η Butler από το κείμενο του Althusser «Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους». Στο δεύτερο μέρος εξετάζεται η επιτελεστικότητα ως παράθεση, όπως την αντλεί η Butler από το κείμενο «Signature Event Context», στο οποίο βρίσκουμε την κριτική του Derrida στη θεωρία των ομιλιακών ενεργημάτων του Austin. Η εκδοχή αυτή της επιτελεστικότητας, η οποία συνδέει το φύλο με τη γλώσσα, είναι που θα κυριαρχήσει στο έργο της Butler. Ολοκληρώνοντας το κεφάλαιο, γίνεται λόγος για το πώς η εννόηση του φύλου μέσω της επιτελεστικότητας διαφοροποιείται από τις κονστρουκτιβιστικές θεωρίες. Η

κατασκευασμένη ταυτότητα κατανοείται μέσω αυτού που αποκλείει, το «συγκροτητικό εκτός», έννοια που προέρχεται από την αποδόμηση.

Το πέμπτο κεφάλαιο αφορά τη σχέση της υλικότητας με τη γλώσσα και το πώς μπορεί να θεωρηθεί η υλικότητα μέσω της επιτελεστικότητας. Διασαφηνίζεται η αδιάσπαστη σχέση μεταξύ σωματικών και γλωσσικών συγκροτητικών πράξεων. Η υλικότητα γίνεται κατανοητή ως επαναληπτική διαδικασία. Με αναφορά σε ψυχανalyτικές θεωρίες η υλικότητα παρουσιάζεται ως αίτημα για σημασιοδότηση. Τα θέματα αυτά προέρχονται κυρίως από το *Σώματα με σημασία*.

Το πώς μπορεί η επιτελεστικότητα να εξηγήσει τις δυνατότητες αντίστασης και την ανατρεπτική ανασηματοδότηση της κανονιστικής ταυτότητας, θίγεται στο έκτο κεφάλαιο της εργασίας.

Το έβδομο κεφάλαιο επιστρέφει στο *Αναταραχή φύλου*, στο οποίο εξηγείται ο σχηματισμός της ενσώματης ετεροκανονικής ταυτότητας με την φροϋδική έννοια της μελαγχολίας. Ακολουθεί το όγδοο κεφάλαιο στο οποίο εκτίθενται οι ανατρεπτικές δυνατότητες των drag επιτελέσεων, όπως υπάρχουν στο *Αναταραχή φύλου*, αλλά και η θεώρηση του drag μέσω της μελαγχολίας στα έργα *Σώματα με σημασία* και *Η ψυχική ζωή της εξουσίας*. Το κεφάλαιο κλείνει με τη δυνατότητα του ξεπεράσματος της κοινωνικής μελαγχολίας μέσω πολιτικών επιτελέσεων.

Το τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας περιέχει κριτικές στο έργο της Butler που αφορούν την ικανότητα δράσης (agency) του υποκειμένου, την ανασηματοδότηση και την ανάγκη μιας προγλωσσικής υλικότητας. Δίνεται έτσι η ευκαιρία να αποσαφηνιστεί περαιτέρω η σκέψη της Butler πάνω σε αυτά τα ζητήματα. Με αφορμή το ζήτημα της υλικότητας, η επιτελεστικότητα συνδέεται με τα διεμφυλικά άτομα.

Κεφάλαιο 1. Η έμφυλη ταυτότητα

A. Η διάκριση βιολογικό / κοινωνικό φύλο

Αυτό που ο φεμινισμός έπρεπε αρχικά να αντιπαλέψει ήταν ο βιολογικός ντετερμινισμός, δηλαδή η αντίληψη ότι οι γυναίκες καθορίζονται από τη βιολογία και ότι η υποδεέστερη θέση τους είναι αποτέλεσμα φυσικής αναγκαιότητας³. Όπως εξηγεί η Toril Moi, κατά τον 19^ο αιώνα η αντίληψη που κυριαρχούσε για το φύλο (sex) ήταν ότι είναι «διαπεραστικό» (pervasive)⁴. Σε αυτή την αντίληψη για το φύλο βασίζεται κάθε θεωρία βιολογικού ντετερμινισμού της εποχής⁵. Διαπεραστικό φύλο σημαίνει ότι το να είναι κάποια ή κάποιος ένα ορισμένο φύλο –το οποίο ανάγεται στο αν διαθέτει ωάρια ή σπερματοζωάρια– γίνεται η αιτία καθορισμού κάθε πτυχής του ανθρώπινου οργανισμού και νου⁶. Μια γυναίκα ήταν γυναίκα επειδή διέθετε ωάρια και όλα πάνω της και μέσα της ήταν θηλυκά, κάθε της πράξη και σκέψη⁷. Η γυναίκα ήταν «ένα γιγάντιο ωάριο»⁸ και χαρακτηριζόταν όπως ακριβώς ένα ωάριο, από παθητικότητα, αδράνεια, σταθερότητα⁹. Την αντίληψη του «διαπεραστικού φύλου» συνοδεύει η αντίληψη ότι η βιολογία καθορίζει την κοινωνική πραγματικότητα¹⁰. Τα χαρακτηριστικά ενός αναπαραγωγικού κυττάρου υπαγόρευαν τη θέση των γυναικών στην κοινωνία με αποτέλεσμα να αποκλείονται από το δικαίωμα ψήφου και την οικονομική ζωή¹¹. Αυτές οι αντιλήψεις δεν κυριαρχούν σήμερα. Βρίσκουμε όμως πιο πρόσφατες μελέτες, που φτάνουν μέχρι και τη δεκαετία του 1990, οι οποίες προσπαθούν να εξηγήσουν τις ικανότητες, αλλά κυρίως τις ανικανότητες των γυναικών, με βάση την ανατομία ενός υποτιθέμενα θηλυκού εγκεφάλου¹². Ο βιολογικός ντετερμινισμός είναι μια ουσιοκρατική θεωρία,¹³ καθώς η ανατομία εκλαμβάνεται ως η ουσία στην οποία ανάγεται κάθε πτυχή ανδρών και γυναικών. Επιπλέον, ο βιολογικός ντετερμινισμός είναι ετεροσεξιστική θεωρία, εφόσον ανάγει τη σχέση ανδρών και γυναικών στη φυσική έλξη του σπερματοζωαρίου από το ωάριο, έτσι ώστε

³ Mari Mikkola, «Feminist Perspectives on Sex and Gender», *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 18 Ιανουαρίου 2022, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/feminism-gender/> (τελευταία πρόσβαση: 9/5/2022).

⁴ Toril Moi, «What is a Woman? Sex, Gender, and the Body in Feminist Theory», στην ίδιας, *What is a Woman? And other essays* (Oxford, New York: Oxford University Press, 1999), 11.

⁵ Στο ίδιο, 20.

⁶ Στο ίδιο, 12.

⁷ Στο ίδιο, 12. Σχετικά με τις διανοητικές ικανότητες των γυναικών: Στο ίδιο, 15-17.

⁸ Στο ίδιο, 20.

⁹ Στο ίδιο, 18.

¹⁰ Στο ίδιο, 20.

¹¹ Στο ίδιο, 19.

¹² Mikkola, «Feminist Perspectives on Sex and Gender».

¹³ Moi, «What is a Woman?», 14, 20.

μα μη ετεροφυλοφιλική σχέση να θεωρείται αφύσικη¹⁴. Για να αλλάξει τη θέση των γυναικών στην κοινωνία, ο φεμινισμός έπρεπε να δώσει μια άλλη εξήγηση για το φύλο. Αφαιρώντας από τη δικαιοδοσία της βιολογίας τη νοηματοδότηση τού να είναι κάποια γυναίκα, έπρεπε να εναντιωθεί στον βιολογικό ντετερμινισμό, καθιστώντας το γυναικείο σώμα πεδίο ερμηνευτικών διεκδικήσεων¹⁵. Έγινε επιτακτικό να διακριθεί αυτό που είναι αντικείμενο της επιστήμης¹⁶ και διέπεται από απαραβίαστους φυσικούς νόμους, από τις «κοινωνικές νόρμες»¹⁷, από αυτό δηλαδή που είναι ενδεχομενικό.

Αν και η οριοθέτηση του αντικειμένου της βιολογίας πραγματοποιείται για να αναδυθεί αυτό που είναι κοινωνικά επιβεβλημένο¹⁸, ο όρος gender, ο οποίος στην ελληνική γλώσσα μεταφράζεται ως κοινωνικό φύλο¹⁹, ξεκινά να χρησιμοποιείται, κυρίως από ψυχιάτρους, για να σημάνει την έμφυλη ταυτότητα²⁰. Οι φεμινιστικές θεωρίες κάνουν χρήση της διάκρισης βιολογικό/κοινωνικό φύλο κυρίως την περίοδο των δεκαετιών 1970-1980²¹. Σύμφωνα με αυτή τη φεμινιστική διάκριση, το βιολογικό φύλο αντιστοιχεί στο βιολογικό φυσικό δεδομένο²² που είναι ανιστορικό²³ ή αμετάβλητο²⁴. Το κοινωνικό φύλο υποδηλώνει έτσι τη συμπεριφορά των αρσενικών και θηλυκών σωμάτων, η οποία ρυθμίζεται κοινωνικά²⁵. Όμως συχνά χρησιμοποιείται αμφίσημα, σημαίνοντας τις κοινωνικές επιταγές που προέρχονται έξω από το υποκείμενο, αλλά και την έμφυλη ταυτότητα²⁶. Θεωρείται ακόμα, από μαρξίστριες φεμινίστριες, ως μια καταπιεστική ιδεολογία που πρέπει να απορριφθεί εντελώς²⁷.

Στη συνέχεια, η διάκριση βιολογικό/κοινωνικό φύλο αμφισβητήθηκε, μέσα όμως από μια φεμινιστική οπτική. Η Moira Gatens ήδη από το 1983²⁸, όπως επίσης αργότερα και η Μοί²⁹, δεν θεωρούν τη διάκριση βιολογικό/κοινωνικό φύλο βοηθητική όταν αυτή

¹⁴ Στο ίδιο, 12, 20.

¹⁵ Στο ίδιο, 15.

¹⁶ Στο ίδιο, 15.

¹⁷ Στο ίδιο, 15.

¹⁸ Στο ίδιο, 15.

¹⁹ Αθηνά Αθανασίου, «Φύλο, εξουσία και υποκειμενικότητα μετά το “δεύτερο κύμα”», στο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, επιμ. Αθηνά Αθανασίου (Αθήνα: Νήσος, 2006), 23.

²⁰ Μοί, «What is a woman?», 21-22.

²¹ Αθανασίου, «Φύλο, εξουσία και υποκειμενικότητα μετά το “δεύτερο κύμα”», 23.

²² Μοί, «What is a Woman?», 23, 30.

²³ Στο ίδιο, 30.

²⁴ Αθανασίου, «Φύλο, εξουσία και υποκειμενικότητα μετά το “δεύτερο κύμα”», 25.

²⁵ Mikkola, «Feminist Perspectives on Sex and Gender».

²⁶ Μοί, «What is a Woman?», 25, 30. Για διαφορετικές ερμηνείες του κοινωνικού φύλου βλ. Mikkola, «Feminist Perspectives on Sex and Gender».

²⁷ Μοί, «What is a Woman?», 29.

²⁸ Moira Gatens, «A Critique of the Sex/Gender Distinction», στο *Beyond Marxism? Interventions after Marx*, επιμ. Judith Allen & Paul Patton (Sydney: Intervention Publications, 1983), 142-161.

²⁹ Μοί, «What is a Woman?», 27.

χρησιμοποιείται σε μια θεωρία για την υποκειμενικότητα³⁰. Σύμφωνα με τη Moi, η διάκριση βιολογικό/κοινωνικό φύλο αναπαράγει συχνά την παραδοσιακή φιλοσοφική διάκριση σώμα/νους, με το βιολογικό φύλο να θεωρείται σωματικό, ενώ το κοινωνικό φύλο να θεωρείται ψυχολογικό ή νοητικό³¹. Η Gatens επεσήμανε και αυτή ότι με τη διάκριση sex/gender οδηγούμαστε σε μια δυϊστική αντίληψη για το υποκείμενο³². Επιπλέον, σύμφωνα με αυτή τη διάκριση, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι το υποκείμενο διαθέτει μια συνείδηση που καθορίζεται παθητικά από την κοινωνία, όπως θα περιέγραφε μια συμπεριφοριστική θεωρία χρησιμοποιώντας τους όρους ερέθισμα-αντίδραση, η οποία συνείδηση συνοδεύει στη συνέχεια ένα εξίσου παθητικό σώμα³³. Το αποτέλεσμα είναι να μη λαμβάνεται υπόψη το ιστορικό και πολιτισμικό συγκείμενο όταν γίνεται λόγος για το σώμα³⁴. Για την κατανόηση του φύλου, η Gatens προτείνει μια στροφή στη φαινομενολογία του Maurice Merleau-Ponty, ο οποίος αντιλαμβάνεται το υποκείμενο, όχι ως ασώματη καρτεσιανή συνείδηση, αλλά ως ενσώματο και αδιαχώριστο από τον κόσμο στον οποίο ζει, δηλαδή από έναν συγκεκριμένο πολιτισμό³⁵. Ξαναβάζει δηλαδή το σώμα στη συζήτηση αλλά κατά τη γνώμη της, όχι με μια ουσιοκρατική θεώρηση³⁶. Ανάλογη είναι και η επιστροφή στη Simone de Beauvoir που προτείνει η Moi³⁷, ακριβώς επειδή το έργο της διέπεται από τη φαινομενολογική έννοια του «βιωμένου σώματος»³⁸.

B. Το τρίπτυχο της έμφυλης ταυτότητας: βιολογικό φύλο, κοινωνικό φύλο, επιθυμία

Στο άρθρο της «Sex and Gender in Simone de Beauvoir's *Second Sex*», η Butler «διαβάζει» στη διάσημη φράση της Simone de Beauvoir «Δεν γεννιόμαστε γυναίκες, γινόμαστε»³⁹ τη διάκριση sex/gender σαν μια συμβολή στην προσπάθεια να πάψει πια η ανατομία να θεωρείται πεπρωμένο⁴⁰. Αν η διάκριση sex/gender μπορεί όντως να ανιχνευτεί στη φράση αυτή, θα μπορούσε να επαναδιατυπωθεί ως εξής: Γεννιόμαστε με ένα βιολογικό φύλο και γινόμαστε ένα κοινωνικό φύλο. Σύμφωνα με την Butler, η διάκριση θέλει το βιολογικό φύλο

³⁰ Moi, «What is a Woman?», 6 & Gatens, «A Critique of the Sex/Gender Distinction», 147.

³¹ Moi, «What is a Woman?», 26-27.

³² Gatens, «A Critique of the Sex/Gender Distinction», 147.

³³ Στο ίδιο, 147, 149.

³⁴ Στο ίδιο, 150.

³⁵ Στο ίδιο, 152.

³⁶ Στο ίδιο, 155.

³⁷ Moi, «What is a Woman?», 5.

³⁸ Sara Heinämaa, «Simone de Beauvoir's Phenomenology of Sexual Difference», *Hypatia* 4 (Φθινόπωρο 1999): 117.

³⁹ Σιμόν ντε Μποβουάρ, *Το δεύτερο φύλο*, μτφρ. Τζένη Κωνσταντίνου (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2009), 387.

⁴⁰ Judith Butler, «Sex and Gender in Simone de Beauvoir's *Second Sex*», *Yale French Studies* 72 *Simone de Beauvoir: Witness to a Century* (1986): 35.

(το θηλυκό) να είναι «τα πραγματολογικά δεδομένα του σώματος»⁴¹, η ανατομία που δεν μπορεί να είναι διαφορετική⁴², ενώ το κοινωνικό φύλο (η γυναίκα) είναι η «κοινωνική ερμηνεία»⁴³ του πρώτου. Σύμφωνα με τον τρόπο που η Butler ερμηνεύει την Beauvoir, το κοινωνικό φύλο, το οποίο αντιστοιχεί στη γυναίκα και όχι στο θηλυκό, είναι «εξ ορισμού αφύσικο»⁴⁴ και το τι σημαίνει γυναίκα μπορεί να πάρει διάφορες ερμηνείες, εφόσον δεν περιορίζεται από κανένα φυσικό νόμο. Το «γίγνεσθαι»⁴⁵ γυναίκα αφορά λοιπόν την κοινωνική και ατομική κατασκευή του εαυτού^{46 47}.

Στο *Αναταραχή φύλου*, η Butler οδηγείται στην παρακάτω συνέπεια της διάκρισης βιολογικού/κοινωνικού φύλου. Το κοινωνικό φύλο σαν «ελεύθερα αιωρούμενο τέχνημα» πλέον (ΑΦ 31/GT 10) μπορεί να πολλαπλασιαστεί σε περισσότερα από δύο φύλα, ενώ μπορεί να συνοδεύσει ένα οποιοδήποτε σώμα, ανεξαρτήτως ανατομίας, ώστε οι γυναίκες να μην ταυτίζονται απαραίτητα με ένα θηλυκό σώμα και οι άντρες με ένα αρσενικό (ΑΦ 33/GT 12). Το θηλυκό δεν χρειάζεται να γίνει γυναίκα, ούτε το αρσενικό άντρας. Μπορούν να υπάρξουν ακόμα και σώματα που δεν θα γίνουν ούτε άντρες ούτε γυναίκες^{48 49}. Απομακρυνόμενη περισσότερο από την Beauvoir, η Butler ερμηνεύει το κοινωνικό φύλο ως «το λογοθετικό/πολιτισμικό μέσο διά του οποίου η “έμφυλη φύση”, ή ένα “φυσικό φύλο”, παράγεται και θεσπίζεται ως “προλογοθετικό”, πρότερο του πολιτισμού, μια πολιτικά ουδέτερη επιφάνεια επί της οποίας ο πολιτισμός δρα» (ΑΦ 32/GT 11). Η Butler εννοεί ότι η διαπίστωση της φυσικότητας του βιολογικού φύλου είναι μια διαδικασία διαμεσολαβημένη από τη γλώσσα και τον πολιτισμό. Το βιολογικό φύλο ορίζεται με κοινωνικά μέσα, αλλά αποδίδεται στην περιοχή του φυσικού σαν να μπορεί να έχει μια συγκεκριμένη υπόσταση ανεξάρτητη από κάθε πολιτισμικό πλαίσιο. Κατασκευάζεται «ως ριζικά μη

⁴¹ Στο ίδιο, 36. Μεταφράζω το «facts» ως πραγματολογικά δεδομένα σύμφωνα με τη μετάφραση της Μαρκέτου στο Τζούντιθ Μπάτλερ, *Σώματα με σημασία. Οριοθετήσεις του «φύλου» στο λόγο*, μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου (Αθήνα: Εκκρεμές, 2008), 36 (εφεξής: ΣΣ). Στα αγγλικά: Judith Butler, *Bodies that matter. On the discursive limits of “sex”* (London, New York: Routledge, 1993, 2011), ix (εφεξής: ΒΜ).

⁴² Butler, «Sex and Gender in Simone de Beauvoir’s Second Sex», 36.

⁴³ Στο ίδιο, 36.

⁴⁴ Στο ίδιο, 35.

⁴⁵ Στο ίδιο, 37.

⁴⁶ Στο ίδιο, 36.

⁴⁷ Η Butler έχει δεχτεί κριτική για το ότι διαβάζει το *Δεύτερο φύλο* μέσα από τη διάκριση βιολογικό/κοινωνικό φύλο, η οποία δεν συμβαδίζει με τη φαινομενολογική έννοια του «βιωμένου σώματος». Μάλιστα φαίνεται ότι γι’ αυτό το λόγο στο *Αναταραχή φύλου* βρίσκει στο έργο της Beauvoir τη διάκριση πνεύματος και σώματος (Judith Butler, *Αναταραχή φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*, μτφρ. Γιώργος Καράμπελας, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2009, 38, εφεξής: ΑΦ. Στα αγγλικά: Judith Butler, *Gender trouble. Feminism and the subversion of identity*, New York, London: Routledge, 1990, 1999, 17, εφεξής: GT). Για την κριτική βλ. Moi, «What is a woman?», 33 & Sara Heinämaa, «What is a Woman? Butler and Beauvoir on the foundations of the sexual difference», *Hypatia* 1 (Χειμώνας 1997): 21-22.

⁴⁸ Butler, «Sex and Gender in Simone de Beauvoir’s Second Sex», 35, 42, 46.

⁴⁹ Ένα κοινωνικό φύλο που δεν είναι ούτε ανδρικό, ούτε γυναικείο, είναι κάτι ήδη υπαρκτό που επιβεβαιώνεται από ανθρωπολογικές μελέτες, όπως επισημαίνει η Butler (Στο ίδιο, 48).

κατασκευασμένο» (ΑΦ 32/GT 11). Παρόλο που συχνά το θηλυκό βιολογικό φύλο εκλαμβάνεται σαν αιτία του κοινωνικού «γίγνεσθαι»⁵⁰ γυναίκα (ΑΦ 31/GT 10), το βιολογικό φύλο, κατά την Butler, είναι αποτέλεσμα του κοινωνικού φύλου, «ήταν ανέκαθεν ήδη κοινωνικό» (ΑΦ 32/GT 10-11).

Επιπλέον, η Butler θεωρεί ότι το «σύστημα υποχρεωτικής ετεροφιλοφιλίας» (ΑΦ 46/GT 26) είναι μια από τις «μήτρες διανοητότητας» («matrix of intelligibility») (ΑΦ 44/GT 24) που παράγουν την έμφυλη ταυτότητα. Πριν ακόμα από το *Αναταραχή φύλου*, η Butler εντοπίζει στην Monique Wittig την ιδέα ότι το έμφυλο δίπολο τίθεται ως φυσική αναγκαιότητα ακριβώς επειδή προϋποτίθεται η ετεροφυλοφιλική σχέση ως η μόνη δυνατή⁵¹. Επίσης, στον Michel Foucault, τα δύο «αντίθετα» φύλα εμφανίζονται ως φυσικό δίπολο μέσα στο «σύστημα της σεξουαλικότητας»⁵². Οι ιδέες αυτές μεταφέρονται και στο *Αναταραχή φύλου*. Για τη Wittig, μακράν από το να είναι «άμεσο δεδομένο» (ΑΦ 152/GT 145)⁵³, το φύλο (sex) κατασκευάζεται έτσι ώστε να εξυπηρετεί την αναπαραγωγή (ΑΦ 152-153/GT 145-146). Αντίστοιχα, ο Foucault «εκθέτει αυτή την υποτιθέμενη “αιτία” ως “αποτέλεσμα”» (ΑΦ 50/GT 31). Δείχνει δηλαδή την κατασκευή του βιολογικού φύλου μέσω μιας κανονικοποιημένης ετεροφυλοφιλικής σεξουαλικότητας (ΑΦ 50/GT 31).

Ένα πρόσωπο δεν μπορεί να γίνει διανοητό αν δεν είναι έμφυλο (ΑΦ 42/GT 22). Το ίδιο πρόσωπο αναγνωρίζεται ως έμφυλο μόνο αν ακολουθεί αυστηρούς κανόνες. Γράφει η Butler σχετικά: «“Διανοητά” φύλα είναι εκείνα που κατά κάποιο τρόπο θεσπίζουν και διατηρούν σχέσεις συνοχής και συνέχειας ανάμεσα στο βιολογικό φύλο, το κοινωνικό φύλο, τη σεξουαλική πρακτική και την επιθυμία» (ΑΦ 43/GT 23). Ένα διανοητό υποκείμενο θα πρέπει να είναι είτε ένας αρσενικός άνδρας που επιθυμεί γυναίκες, είτε μια θηλυκή γυναίκα που επιθυμεί άνδρες. Η φυσικότητα του τρίπτυχου της έμφυλης ταυτότητας (βιολογικό φύλο, κοινωνικό φύλο και σεξουαλικότητα/ επιθυμία), κλονίζεται με την ύπαρξη περιπτώσεων, στις οποίες οι τρεις συνιστώσες του φύλου δεν συνυπάρχουν με τον επιβεβλημένο τρόπο. Αυτές οι περιπτώσεις αναδεικνύουν ότι η συνεκτική έμφυλη ταυτότητα είναι ένα «κανονιστικό ιδεώδες», παρά αληθείς περιγραφές εμπειρικών γεγονότων (ΑΦ 43/GT 23).

⁵⁰ Στο ίδιο, 37.

⁵¹ Judith Butler, «Variations on Sex and Gender. Beauvoir, Wittig and Foucault», στο *Feminism as Critique. On the Politics of Gender*, επιμ. Seyla Benhabib, Drucilla Cornell, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1987, 1996), 135-136.

⁵² Στο ίδιο, 137. Όπως σημειώνει ο Foucault: «[...] το σύστημα της σεξουαλικότητας εδραιώνει, μέσα από τις διάφορες στρατηγικές του, αυτήν την ιδέα για “το σεξ”» (Michel Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας. I. Η βούληση για γνώση*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος, Αθήνα: Πλέθρον, 2011, 180).

⁵³ Παρατίθεται η Wittig. Βλ. και Monique Wittig, «Δεν γεννιέσαι γυναίκα», στο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, επιμ. Αθηνά Αθανασίου, μτφρ. Μαργαρίτα Μηλιώρη (Αθήνα: νήσος, 2006), 412.

Αν και η Butler δηλώνει ρητά ότι το βιολογικό φύλο είναι «ήδη κοινωνικό» (*AΦ 32/GT 10-11*), δεν είναι σαφές αν καταργεί τελικά τη διάκριση βιολογικού/κοινωνικού φύλου γιατί δεν χρησιμοποιεί πάντα τη λέξη gender για να αναφερθεί στο φύλο, αλλά και τη λέξη sex⁵⁴. Σύμφωνα με τη Sara Salih, η Butler όντως καταργεί τη διάκριση,⁵⁵ ενώ σύμφωνα με την Anita Brady και τον Tony Schirato η διάκριση διατηρείται, νοηματοδοτείται όμως εκ νέου⁵⁶. Η διάκριση βιολογικό-κοινωνικό δεν αντιστοιχεί πλέον στη διάκριση φυσικό-πολιτισμικό⁵⁷. Το βιολογικό φύλο αναφέρεται στη σεξουαλική διαφορά, όχι υποστασιοποιημένη, αλλά ως λογοθετική παραγωγή, ενώ το κοινωνικό φύλο αναφέρεται στη διαδικασία διαφοροποίησης των δύο όρων μέσω του νοήματος⁵⁸.

⁵⁴ Η Μοί κατηγορεί τις θεωρητικούς του μεταδομισμού ότι ενώ κάνουν κριτική στη διάκριση sex/gender, παράλληλα τη χρησιμοποιούν (Μοί, «What is a Woman?», 26).

⁵⁵ Sara Salih, *Εισαγωγή στην Τζούντιθ Μπάτλερ*, μτφρ., Μιχάλης Μεντίνης (Oposito, 2018), 103-104.

⁵⁶ Anita Brady & Tony Schirato, *Understanding Judith Butler* (Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage, 2011), 37.

⁵⁷ Στο ίδιο, 37.

⁵⁸ Στο ίδιο.

Κεφάλαιο 2. Πράξεις και επιτελέσεις

Στο άρθρο «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία»⁵⁹, η Butler συνδέει για πρώτη φορά το φύλο με την έννοια της πράξης (act) και της παραστασιακής επιτέλεσης (performance) και ανοίγει το δρόμο για την επιτελεστική συγκρότηση του φύλου, που θα γίνει το θέμα των δύο βιβλίων που θα ακολουθήσουν. Το φύλο είναι πράξη/δρώμενο (act) («ΠΕ» 386/«ΡΑ» 521)⁶⁰ με δύο σημασίες: «εμπρόθετη [intentional]» και «παραστασιακή [performative]» («ΠΕ» 386/«ΡΑ» 522). Σχετικά με την πρώτη σημασία, η έννοια της πράξης, ως συγκροτητική του νοήματος, προέρχεται από τη φαινομενολογία («ΠΕ» 381/«ΡΑ» 519). Η Butler ονομάζει το σώμα «υλικότητα που οργανώνεται εμπρόθετα [intentionally organized materiality]» («ΠΕ» 386/«ΡΑ» 521). Ο όρος αναφέρεται στην «εμπρόθετη σχέση»⁶¹ του ενσώματου υποκειμένου με τον κόσμο, δηλαδή στο σώμα ως «κατάσταση»⁶². Η Butler αποσαφηνίζει σε μια υποσημείωση στο *Σώματα με σημασία* ότι η λέξη «intentionally» δεν αφορά τη βούληση του υποκειμένου, αλλά πρόκειται για τη φαινομενολογική έννοια της «προθεσιακότητας»⁶³. Αυτό σημαίνει ότι η ενσώματη συνείδηση πάντα αποβλέπει κάπου, «κατευθύνεται προς ένα αντικείμενο». Πρόκειται για τη φαινομενολογική θεώρηση της συγκροτητικής πράξης κατά την οποία το συγκροτούμενο αντικείμενο, στην παρούσα περίπτωση το έμφυλο σώμα, μπορεί να είναι ένα «αδεώδες», ένα μέτρο σύγκρισης για το φύλο, που δεν έχει ύπαρξη ανεξάρτητη από την συγκροτητική πράξη (ΣΣ 420-421, υποσ. 13/*BM* 214-215, υποσ. 11). Το ότι η (έμφυλη) υλικότητα «οργανώνεται εμπρόθετα» («ΠΕ» 386/«ΡΑ» 521) σημαίνει ότι το υποκείμενο συγκροτεί το υλικό του σώμα ή πιο σωστά, μέσω των πράξεων, το υποκείμενο συγκροτείται ως ενσώματο («ΠΕ» 381/«ΡΑ» 519)⁶⁴. Στη φαινομενολογία, το σώμα ως «κατάσταση [situation]» («ΠΕ» 386/«ΡΑ» 521)⁶⁵ δεν είναι το σώμα σαν οργανισμός-«αντικείμενο μελέτης»⁶⁶. Το σώμα παίζει κεντρικό ρόλο στην εμπειρία του υποκειμένου, είτε

⁵⁹ Judith Butler, «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία», μτφ. Μαργαρίτα Μηλιώρη, στο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, επιμ. Αθηνά Αθανασίου, (Αθήνα: νήσος, 2006), 381-407 (εφεξής: «ΠΕ»). Στα αγγλικά: Judith Butler, «Performative acts and gender constitution: An essay in phenomenology and feminist theory», *Theatre Journal* 4 (Δεκέμβριος 1988): 519-531 (εφεξής: «ΡΑ»).

⁶⁰ Η λέξη «act» μπορεί να σημαίνει «ενεργώ», αλλά και «παίζω θέατρο».

⁶¹ Moi, «What is a Woman?», 67.

⁶² Στο ίδιο.

⁶³ Μωρίς Μερλώ-Ποντύ, *Φαινομενολογία της αντίληψης*, μτφ. Κική Καψαμπέλη (Αθήνα: νήσος, 2016), 772. Το intentionality μεταφράζεται και ως αποβλεπτικότητα.

⁶⁴ Gill Jagger *Judith Butler. Sexual Politics, Social Change and the Power of the Performative*, (London, New York: Routledge, 2008), 22-23.

⁶⁵ Moi, «What is a woman?», 63 & Heinämaa, «What is a Woman?», 26.

⁶⁶ Στο ίδιο.

αυτή αφορά τα πράγματα του κόσμου, είτε τον ίδιο τον εαυτό⁶⁷. Οποιαδήποτε ανθρώπινη δραστηριότητα πρέπει πλέον να κατανοηθεί ως ενσώματη: οι κινήσεις, τα συναισθήματα, η ομιλία και οι σκέψεις⁶⁸. Εφόσον δεν μιλάμε για ένα καρτεσιανό υποκείμενο, του οποίου η ουσία περιορίζεται στη συνείδηση και μόνο, και σύμφωνα με την ανάγνωση που κάνει η Butler στα φαινομενολογικά ενεργήματα, η συγκρότηση του υποκειμένου γίνεται μέσω ενσώματων ενεργημάτων και όχι μέσω μιας άυλης αντίληψης. Επιπλέον, για την Butler, το πάντα έμφυλο σώμα είναι «κληροδότημα μιας σειράς ιζηματοποιημένων πράξεων» («ΠΕ» 389/«ΡΑ» 523). Ο όρος «ιζηματοποίηση»⁶⁹ περιγράφει το πώς το νόημα συγκροτείται από σωματικές πράξεις που πατούν επάνω σε μια ιστορία άλλων πράξεων, οι οποίες έχουν πραγματοποιηθεί σε ατομικό ή πολιτισμικό επίπεδο⁷⁰. Το νόημα δεν συγκροτείται σε ένα καθαρά ατομικό επίπεδο.

Όσον αφορά τη δεύτερη σημασία της πράξης/δρώμενο ως παραστασιακή, έχει επίσης δύο σημασίες: «δραματουργική [dramatic]» και «μη-αναφορική [non-referential]» («ΠΕ» 386/«ΡΑ» 522). Η «δραματουργική» διάσταση της πράξης συνδέεται προφανώς με την πράξη ως θεατρική παράσταση - «δρώμενο [act]» («ΠΕ» 384/«ΡΑ» 521), αλλά συνεχίζει να συνδέεται με τα φαινομενολογικά ενεργήματα. Με αυτή την οπτική, ο δραματουργικός χαρακτήρας της πράξης έγκειται σε αυτή τη «σωματοποίηση [embodying]» ή «υλοποίηση [materializing]» («ΠΕ» 385/«ΡΑ» 521) που είναι μια «διαδικασία [process]», ένα «γίγνεσθαι»⁷¹ και όχι μια ουσία («ΠΕ» 385/«ΡΑ» 521). Όπως σημειώνει η Butler: «[E]μείς οι ίδιοι⁷² πραγματώνουμε τα σώματά μας [one does one's body]», γινόμαστε και δεν είμαστε ένα έμφυλο σώμα («ΠΕ» 385/«ΡΑ» 521). Φαίνεται λοιπόν ότι το ρήμα «perform», όπως χρησιμοποιείται από την Butler, σημαίνει περισσότερο «κάνω» ή «κατασκευάζω», αλλά ακόμα και «εμφανίζω» («ΠΕ» 397-398/«ΡΑ» 527)⁷³, παρά «παίζω θέατρο». Επιπλέον, η θεατρικότητα παραπέμπει σε μια τελετουργική πρακτική, η οποία διέπεται από επαναληπτικότητα («ΠΕ» 395/«ΡΑ» 526).

Η έννοια «performative», που μεταφράζεται ως «παραστασιακός», μπορεί να μεταφραστεί επίσης ως «επιτελεστικός». Μια «μη-αναφορική [non-referential]» («ΠΕ» 386/«ΡΑ» 522) πράξη-επιτέλεση παραπέμπει στη θεωρία των ομιλιακών ενεργημάτων του J.

⁶⁷ Στο ίδιο, 63 & Heinämaa, «Simone de Beauvoir's Phenomenology of Sexual Difference», 123.

⁶⁸ Heinämaa, «What is a Woman?», 25.

⁶⁹ Στο ίδιο.

⁷⁰ Στο ίδιο, 25-26.

⁷¹ Salih, *Εισαγωγή στην Τζούντιθ Μπάτλερ*, 79. Βλ. και Butler, «Sex and Gender in Simone de Beauvoir's Second Sex», 37.

⁷² Η εμείς οι ίδιες.

⁷³ Η Butler κάνει λόγο για αδυνατότητα διάκρισης εμφάνισης (appearance) και πραγματικότητας (reality) του φύλου. Το φύλο ως «επίφαση» (appearance) αναφέρεται και στο *ΑΦ* 61/*GT* 44.

L. Austin⁷⁴. Σύμφωνα με τη θεωρία του Austin, τα επιτελεστικά ενεργήματα είναι γλωσσικές εκφορές, οι οποίες δεν επιβεβαιώνονται με αναφορά στην πραγματικότητα, αλλά «είναι η επιτέλεση μιας πράξης»⁷⁵, «συγκροτούν την πραγματικότητα» («ΠΕ» 397/«ΡΑ»527)⁷⁶. Αλλού, το φύλο (gender) περιγράφεται από την Butler ως «ένα είδος απο-μίμησης που παράγει ακριβώς την έννοια του πρωτοτύπου ως αποτελέσματος και συνέπειας της ίδιας της πράξης της απο-μίμησης»⁷⁷. Η θεατρική παράσταση, η παρουσίαση του φύλου, συγκροτεί το φύλο του δρώντος υποκειμένου, δεν το αναπαριστά με το να αναφέρεται σε αυτό.

Οι θεατρικές πράξεις ενδιαφέρουν την Butler γιατί έχουν κάποια κοινά χαρακτηριστικά με τις έμφυλες πράξεις. Είναι ατομικές, άρα έχουν ένα περιθώριο διαφοροποίησης από άτομο σε άτομο, αλλά πατούν πάντα σε ένα αυστηρό σενάριο («ΠΕ» 396/«ΡΑ» 526). Η Butler αναφέρεται στο φεμινιστικό σύνθημα «το προσωπικό είναι πολιτικό» («ΠΕ» 388/«ΡΑ» 522) και θεωρεί ότι η «διαλεκτική διεύρυνση και των δύο αυτών κατηγοριών» («ΠΕ» 388/«ΡΑ» 523) θα πρέπει να είναι στόχος της φεμινιστικής θεωρίας, κάτι που δεν επιτυγχάνεται χωρίς την κατάρριψη της διάκρισης ιδιωτικό/δημόσιο («ΠΕ» 388/«ΡΑ» 522-523). Έτσι, οι πράξεις που συγκροτούν το φύλο θα πρέπει να θεωρηθούν διευρυμένες, έχοντας χάσει τον απόλυτα ατομικό χαρακτήρα τους. Το σενάριο είναι αυτό που προσδίδει την «κανονιστική-ρυθμιστική [regulatory]» («ΠΕ» 399/«ΡΑ» 528) διάσταση του φύλου. Το σενάριο μπορεί να ερμηνευθεί με διάφορους τρόπους αλλά δεν μπορεί να αλλάξει εξολοκλήρου κατά βούληση του δρώντος-ηθοποιού («ΠΕ» 396/«ΡΑ» 526)⁷⁸, ο οποίος δεν παύει να είναι ενσώματος. Με αυτή την έννοια «το φύλο αποτελεί μια παραστασιακή επιτέλεση [performance]» («ΠΕ» 387/«ΡΑ» 522). Εν τούτοις, οι κοινωνικοί ρόλοι δεν αφήνουν περιθώριο μεγάλων αλλαγών στο σενάριο και το κοινό είναι έτοιμο να τιμωρήσει τους παραβάτες που δεν παρουσιάζουν την αναμενόμενη συνέχεια βιολογικού και κοινωνικού φύλου («ΠΕ» 396/«ΡΑ» 527). Δεν μπορούμε όμως να θεωρήσουμε ότι τα άτομα

⁷⁴ Η έλλειψη αναφερόμενου στις επιτελεστικές εκφορές επισημαίνεται από τον Jacques Derrida («Signature, Event, Context», στου ιδίου *Limited Inc*, μτφρ. Samuel Weber & Jeffrey Mehlman Evanston: Northwestern university press, 1988, 13).

⁷⁵ Τζ. Λ. Ωστιν, *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, μτφρ. Αλέξανδρος Μπίστης (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας»), 26.

⁷⁶ Η θεωρία των επιτελεστικών ομιλιακών ενεργημάτων του Austin αποτελεί περισσότερο σαφή αναφορά στο *Σώματα με σημασία* και λιγότερο στο *Αναταραχή φύλου*. Στο συγκεκριμένο άρθρο δεν υπάρχει καμία παραπομπή στον Austin. Εν τούτοις, στην εισαγωγή του άρθρου («ΡΑ» 519) η Butler αναφέρεται στα ομιλιακά ενεργήματα του Searle, κάτι που μπορεί να εκληφθεί σαν ένδειξη ότι έχει ήδη μια συγκεκριμένη κατανόηση για την έννοια του performative ως επιτελεστικό ομιλιακό ενέργημα. Στην ελληνική μετάφραση το απόσπασμα αυτό παραλείπεται.

⁷⁷ Judith Butler, «Απο-μίμηση έμφυλη ανυπακοή», στο *Σεξουαλικότητα. Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας*, επιμ. Κώστας Γιαννακόπουλος, (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006), 232-233 (εφεξής: «ΑΕΑ»). Στα αγγλικά: Judith Butler, «Imitation and gender insubordination», στο *The lesbian and Gay Studies Reader*, επιμ. Henry Abelove κ.α. (New York, London: Routledge, 1993), 313 (εφεξής: «IGI»).

⁷⁸ Το «actor» χρησιμοποιείται αμφίσημα και μπορεί να σημαίνει «ηθοποιός» ή «δρών», «πράττων».

που επιτελούν το φύλο τους διαφορετικά από το αναμενόμενο, κρύβουν το «πραγματικό» τους φύλο πίσω από τις πράξεις, την κινησιολογία ή τα ρούχα τους. Δεν υπάρχει διάκριση ανάμεσα σε ένα επιφανειακό φαινόμενο και μια βαθύτερη πραγματικότητα όταν μιλάμε για το φύλο («ΠΕ» 397-398/«ΡΑ» 527)⁷⁹. Η έμφυλη ταυτότητα είναι λοιπόν μια «ψευδαίσθηση» («ΠΕ» 383/«ΡΑ» 520), περισσότερο ζήτημα πίστης, παρά άμεσης αντίληψης της πραγματικότητας («ΠΕ» 383/«ΡΑ» 520). Το φύλο δεν είναι ένας ρόλος και το ότι «[η] έμφυλη πραγματικότητα είναι επιτελεστική [performative] [...] σημαίνει ότι είναι πραγματική μονάχα στο βαθμό που επιτελείται [performed]» («ΠΕ» 398/«ΡΑ» 527).

⁷⁹ Η αδυνατότητα διάκρισης του είναι/φαίνεσθαι του φύλου, διατυπώνεται ρητά και στο *Αναταραχή φύλου* στην ενότητα για τη μασκαράτα (ΑΦ 76/GT 60).

Κεφάλαιο 3. Από τις φαινομενολογικές συγκροτητικές πράξεις στα επιτελεστικά ομιλιακά ενεργήματα

A. Φαινομενολογικά και επιτελεστικά ενεργήματα στο *Αναταραχή Φύλου*

Στο *Αναταραχή φύλου*, η έμφυλη ταυτότητα και το πώς συγκροτείται μέσω πράξεων προσεγγίζει την κεντρική ιδέα του «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου». Η Butler μεταφέρει μάλιστα αυτούσια, από το συγκεκριμένο άρθρο στο *Αναταραχή φύλου* το εξής απόσπασμα:

«Επειδή δεν υπάρχει ούτε κάποια “ουσία” την οποία το φύλο εκφράζει ή εξωτερικεύει ούτε κάποιο αντικειμενικό ιδανικό στο οποίο αποβλέπει, και επειδή επίσης το φύλο δεν είναι γεγονός, είναι οι ποικίλες πράξεις φύλου που δημιουργούν την ιδέα του φύλου, και χωρίς αυτές δεν θα υπήρχε φύλο. Το φύλο είναι, λοιπόν, μια κατασκευή που, κατά κανόνα, αποκρύπτει τη γένεσή της.» (*AΦ* 181/*GT* 178) («ΠΕ» 387/«ΡΑ» 522)

Στο *Αναταραχή φύλου*, η έννοια της πράξης έχει κεντρικό ρόλο και όπως επισημαίνει η Sara Salih έχει «υπαρξιστικές βάσεις»⁸⁰. Ο υπαρξισμός στη δεδομένη περίπτωση φαίνεται ότι αφορά στοχαστές όπως ο Maurice Merleau-Ponty και η Beauvoir. Από το έργο τους αντλεί η Butler τις συγκροτητικές πράξεις, οι οποίες στο προηγούμενο κεφάλαιο αναφέρθηκαν ως «φαινομενολογικά ενεργήματα». Αξίζει να αναφερθούμε στις ομοιότητες της Butler με μια φαινομενολογική θεώρηση του φύλου. Η Sara Heinämaa επισημαίνει ότι στον Merleau-Ponty, η επανάληψη είναι αυτή που κάνει να εμφανίζεται ως αναγκαίο ό,τι είναι ενδεχομενικό⁸¹. Η επανάληψη, η οποία συμβάλλει στο να δημιουργηθεί η εντύπωση του φυσικού, είναι για την Butler ο μηχανισμός με τον οποίο παράγονται οι ταυτότητες εντός της κοινωνίας (*AΦ* 60/*GT* 42) και το φύλο (gender) είναι «ένα σύνολο επαναλαμβανόμενων πράξεων». Λόγω της επανάληψης, δημιουργείται η «επίφαση [appearance] μιας ουσίας [substance]», η εντύπωση ότι το φύλο είναι κάτι σταθερό, αποτέλεσμα φυσικής αναγκαιότητας, κάτι που προϋπάρχει των πράξεων (*AΦ* 61/*GT* 43-44).

Το φύλο, σύμφωνα με την Butler, «είναι το επαναλαμβανόμενο στυλιζάρισμα του σώματος» (*AΦ* 61/*GT* 43) και είναι επιτελεστικό, «συγκροτεί δηλαδή την ταυτότητα που

⁸⁰ Salih, *Εισαγωγή στην Τζούντιθ Μπάτλερ*, 77.

⁸¹ Heinämaa, «What is a Woman?», 31 & Heinämaa, «Simone de Beauvoir's Phenomenology of Sexual Difference», 126.

υποτίθεται ότι είναι» (ΑΦ 52/GT 33). Η Heinämaa εξηγεί τη φαινομενολογική οπτική της Beauvoir σχετικά με την έννοια της πράξης ως εξής: Οι σωματικές πράξεις που συγκροτούν το φύλο δεν έχουν μια κοινή αιτία που τις ενοποιεί και συνεπώς δεν μπορούν να θεωρηθούν «εκδηλώσεις» μιας τέτοιας αιτίας⁸². Το στυλ ή η σωματοποίηση (embodiment) ενός φύλου (π.χ. της θηλυκότητας⁸³), αυτό που η Butler ονομάζει «στυλιζάρισμα του σώματος» (ΑΦ 61/GT 43), δεν είναι μια κοινή και «σταθερή ουσία»⁸⁴ ή «ποιότητα»⁸⁵ που υπάρχει ή εκφράζεται στις πράξεις, αλλά αντίθετα εξελίσσεται μέσω των πράξεων όπως εξελίσσεται στο χρόνο μια μελωδία καθώς παίζεται⁸⁶. Είναι ένα «γίγνεσθαι» (becoming)⁸⁷. Η έννοια της επιτελεστικότητας στην Butler πρέπει να γίνει κατανοητή μέσω της αντίθεσής της με την έννοια της έκφρασης. Όταν οι έμφυλες πράξεις κατανοούνται ως εκφράσεις μιας έμφυλης ουσίας, μια γυναίκα θεωρείται ότι πράττει όπως πράττει, δηλαδή έχει μια συγκεκριμένη σωματική συμπεριφορά, ένα σωματικό στυλ, ακριβώς επειδή είναι γυναίκα. Προϋποτίθεται μια ήδη συγκροτημένη ταυτότητα που προξενεί τις πράξεις, μια έμφυλη ουσία η οποία εκφράζεται μέσω των πράξεων (ΑΦ 183/GT 180). Ένα πρόσωπο πρώτα είναι ένα συγκεκριμένο φύλο και μετά πράττει· εκφράζεται ως αυτό το φύλο που είναι. Αντίθετα, όταν το φύλο γίνεται κατανοητό μέσω των επιτελεστικών και όχι εκφραστικών πράξεων, η σχέση αιτίας-αποτελέσματος αντιστρέφεται (ΑΦ 182/GT 178). Η έμφυλη ταυτότητα δεν δημιουργεί το σωματικό στυλ, τις έμφυλες πράξεις, αλλά οι πράξεις δημιουργούν την ταυτότητα (ΑΦ 183/GT 180), τη συγκροτούν σαν να ήταν μια σταθερή ουσία.

Τέλος, ο ενσώματος χαρακτήρας του υποκειμένου στην Beauvoir, δεν μπορεί να αφήσει ανεπηρέαστες και τις έννοιες της «απόφασης»⁸⁸, της επιλογής και της εμπρόθετης πράξης⁸⁹, οι οποίες δεν μπορούν πια να θεωρηθούν αποτελέσματα της ελεύθερης (από σωματικούς περιορισμούς) βούλησης του υποκειμένου⁹⁰. Η Butler επίσης, θέλει να κρατήσει αποστάσεις από μια «ριζική βούληση» (ΑΦ 181/GT 177) ως αιτία της πράξης. Είναι αξιοσημείωτο ότι η Butler στο *Αναταραχή φύλου* θεωρεί ότι το έργο της Beauvoir διέπεται από μια δυϊστική αντίληψη για το υποκείμενο (ΑΦ 37-38/GT 17), μια θέση για την οποία έχει

⁸² Heinämaa, «What is a Woman?», 27.

⁸³ Στο ίδιο.

⁸⁴ Heinämaa, «Simone de Beauvoir's Phenomenology of Sexual Difference», 123.

⁸⁵ Heinämaa, «What is a Woman?», 28.

⁸⁶ Heinämaa, «Simone de Beauvoir's Phenomenology of Sexual Difference», 124 & Heinämaa, «What is a Woman?», 27.

⁸⁷ Heinämaa, «Simone de Beauvoir's Phenomenology of Sexual Difference», 123. Πρβλ. Butler, «Sex and Gender in Simone de Beauvoir's Second Sex», 37 και Salih, *Εισαγωγή στην Τζούντιθ Μπάτλερ*, 79.

⁸⁸ Heinämaa, «What is a Woman?», 22.

⁸⁹ Στο ίδιο, 25.

⁹⁰ Στο ίδιο, 22.

δεχθεί κριτική⁹¹. Παρόλα αυτά, είναι δύσκολο να αρνηθούμε ότι η παραπάνω φαινομενολογική ερμηνεία της Beauvoir βρίσκεται μακριά από τον τρόπο που βλέπει η Butler το φύλο⁹².

Το λεξιλόγιο της θεατρικής επιτέλεσης δεν εγκαταλείπεται εντελώς στο *Αναταραχή φύλου* και οι επαναλαμβανόμενες πράξεις μπορούν να θεωρηθούν επαναλαμβανόμενες παραστάσεις τελετουργικού τύπου (*ΑΦ* 182/*GT* 178). Καθώς όμως δεν πρόκειται για «κάποιο αντικειμενικό ιδανικό στο οποίο [το φύλο] αποβλέπει» (*ΑΦ* 181/*GT* 178), πράττοντας την έμφυλη ταυτότητα, δεν μιμούμαστε μια πρότυπη ιδέα του φύλου σαν να είμαστε μίμοι⁹³-ηθοποιοί. Όπως εξηγεί αλλού η Butler, πρόκειται για «ένα βαθιά ριζωμένο έργο» και όχι για έναν ρόλο από τον οποίο το «εγώ» μπορεί να υπάρξει ξεχωριστά («ΑΕΑ» 228/«IGI» 311). Η ταυτότητα λοιπόν «συγκροτείται επιτελεστικά» και το ανδρικό και το γυναικείο φύλο είναι «θεατρικά παραγόμενα» μέσα σε ένα αυτονόητα ετεροφυλοφιλικό πλαίσιο («ΑΕΑ» 233/«IGI» 313). Η θεατρικότητα, η οποία πρέπει να εννοηθεί σαν επιβεβλημένη πράξη («ΑΕΑ» 237/«IGI» 314-5), «μια θεσπισμένη υφολογική τυποποίηση»⁹⁴, είναι αυτή που παράγει την ταυτότητα, ένα «εγώ», παρόλο που μοιάζει ότι η ταυτότητα, το «εγώ», «παίζει» την έμφυλη παράσταση («ΑΕΑ» 228/«IGI» 311). Το φύλο για την Butler είναι αυτό που «φαίνεται» (*ΑΦ* 61/*GT* 44)⁹⁵ πάνω στο σώμα, όχι απλώς με την τετριμμένη έννοια του βιολογικού/ανατομικού φύλου. Είναι πράξεις που εμφανίζουν την έμφυλη ταυτότητα κατασκευάζοντάς την.

B. Ο Nietzsche και το πράττειν

Στο *Αναταραχή φύλου*, η Butler, αναφέρεται στην παράγραφο 13 της πρώτης πραγματείας της *Γενεαλογίας της ηθικής*⁹⁶ του Nietzsche. Η Butler χρησιμοποιεί το ίδιο απόσπασμα και στο έργο της *Excitable speech*⁹⁷, στο οποίο κάνει μια πιο περιεκτική ερμηνεία του που μπορεί να φωτίσει το *Αναταραχή φύλου*. Ο Nietzsche κάνει λόγο για «εκδήλωση δύναμης»⁹⁸, αποφεύγοντας να αναφερθεί σε πράξεις που είναι αποτέλεσμα συνειδητής πρόθεσης και δίνουν τη δυνατότητα να κριθεί ο πράττων ως καλός ή κακός με γνώμονα την ενάρετη

⁹¹ Heinämaa, «What is a Woman?», 30.

⁹² Στο ίδιο κείμενο επισημαίνεται ότι η Beauvoir με την Butler δεν έχουν τόσο διαφορετικές στοχεύσεις (*Στο ίδιο*, 22).

⁹³ Η Butler δανείζεται την ιδέα του μίμου που δεν μιμείται κάτι από τον Jacques Derrida («ΑΕΑ» 252, υποσ. 26/«IGI» 319, υποσ. 12).

⁹⁴ Αθανασίου, «Επιτελεστικές αναταράξεις: Για μια ποιητική της έμφυλης ανατροπής», 224.

⁹⁵ Χρησιμοποιείται η λέξη «appearance» η οποία στο ελληνικό κείμενο μεταφράζεται ως «επίφαση».

⁹⁶ Φρίντριχ Νίτσε, *Γενεαλογία της ηθικής*, μτφρ. Ζήσης Σαρίκας, (Πανοπτικόν, 2010).

⁹⁷ Judith Butler, *Excitable speech. A politics of the performative*, (New York, London: Routledge 1997). (εφεξής: *ES*)

⁹⁸ Νίτσε, *Γενεαλογία της ηθικής*, 69.

πράξη⁹⁹. Ακριβώς επειδή η γραμματική διέπεται από περιορισμούς (ES 45)¹⁰⁰ και υπάρχουν συγκεκριμένοι τρόποι με τους οποίους μπορεί να παραχθεί νόημα μέσω της γλώσσας, η σχέση υποκειμένου και πράξης, εμφανίζεται μέσα στις γλωσσικές διατυπώσεις, ως σχέση αιτίας και αποτελέσματος (ES 46)¹⁰¹. Το γραμματικό υποκείμενο παραπλανεί, δίνοντας την εντύπωση μιας υπόστασης (AΦ 48/GT 28)¹⁰², ενός «ουδέτερου υποστρώματος»¹⁰³, διακριτού από την πράξη, η οποία μοιάζει αποτέλεσμα συνειδητής βούλησης¹⁰⁴. Ο λόγος περί της ψυχής ως ουσίας ενός προσώπου, είναι αποτέλεσμα ενός είδους θρησκευτικής πίστης¹⁰⁵. Πίστη ότι το γραμματικό υποκείμενο έχει πραγματική υπόσταση και είναι αίτιο αποτελεσμάτων (AΦ 47/GT 28)¹⁰⁶. Το υποκείμενο όμως δεν είναι παρά μια «επινόηση»¹⁰⁷, ένας «μύθος» (ES 45).

Επιπλέον, μέσα από μια τέτοια παρανόηση, η πράξη, καθώς εμφανίζεται ως αποτέλεσμα του πράττοντος υποκειμένου, αποκτά μεμονωμένο χαρακτήρα. Πρόκειται για κάτι που ξεκινά και σταματά (ES 45). Στην πραγματικότητα όμως, όπως επισημαίνει η Butler, ο Nietzsche, ακριβώς επειδή δεν δέχεται το υποκείμενο ως «ουδέτερο υπόστρωμα»¹⁰⁸, χρησιμοποιεί συγκεκριμένες λέξεις για να αναφερθεί στο είδος της πράξης που δεν προέρχεται από το υποκείμενο. Δεν βρίσκουμε λοιπόν τη λέξη «πράξη» (act/die Tat) στο κείμενό του αλλά τη λέξη «πράττειν» (doing/das Tun) (ES 45). Το πράττειν δεν έχει αρχή και τέλος· είναι «συνεχές» και «χρονικά εκτεινόμενο» (ES 45, 46). Αξιοσημείωτη ομοιότητα παρουσιάζουν τα φαινομενολογικά ενεργήματα, σύμφωνα με τη θεώρηση της Heinämaa, η οποία πιστεύει ότι είναι περισσότερο δόκιμο να μιλάμε για έναν «τρόπο του ενεργείν [acting]»¹⁰⁹ όταν μιλάμε για το έμφυλο σωματικό στυλ, παρά για μια παράθεση διακριτών πράξεων (action)¹¹⁰.

Η Butler μεταφέρει την ιδέα του Nietzsche, «δεν υπάρχει “είναι” πίσω από το πράττειν, το επενεργείν, το γίνεσθαι· ο “πράτων” είναι απλό μύθευμα που προστίθεται στην πράξη – η πράξη είναι το παν» (AΦ 52/GT 33)¹¹¹, στο πεδίο του φύλου: «[...] δεν υπάρχει έμφυλη ταυτότητα πίσω από τις εκφράσεις φύλου· η ταυτότητα αυτή συγκροτείται

⁹⁹ Στο ίδιο, 71.

¹⁰⁰ Ο Νίτσε αναφέρεται στη «σαγήνη της γλώσσας» (Στο ίδιο, 70).

¹⁰¹ Στο ίδιο.

¹⁰² Η Butler παραθέτει τον Michel Haar.

¹⁰³ Νίτσε, *Γενεαλογία της ηθικής*, 70.

¹⁰⁴ Στο ίδιο.

¹⁰⁵ Στο ίδιο, 72. Πρβλ. «ΠΕ» 383/«ΡΑ» 520 για την έμφυλη ταυτότητα ως αποτέλεσμα πίστης.

¹⁰⁶ Η Butler παραθέτει τον Michel Haar.

¹⁰⁷ Νίτσε, *Γενεαλογία της ηθικής*, 70.

¹⁰⁸ Στο ίδιο.

¹⁰⁹ Heinämaa, «What is a Woman?», 27.

¹¹⁰ Στο ίδιο.

¹¹¹ Νίτσε, *Γενεαλογία*, 70. (Στην συγκεκριμένη μετάφραση, αντί για «απλό μύθευμα», μεταφράζει «επινόηση».)

επιτελεστικά από τις ίδιες τις “εκφράσεις” που θεωρούνται αποτελέσματά της» (ΑΦ 52/GT 33). Αν δεν υπάρχει μια ψυχική υπόσταση πίσω από το πράττειν, με την οποία να ισοδυναμεί ένας πράτων, ένα δρων υποκειμένο, τότε το φύλο δεν μπορεί να ισοδυναμεί με μια έμφυλη ψυχική ουσία από την οποία πηγάζουν πράξεις ως εκφράσεις αυτής της ουσίας. Σε αντιστοιχία με το νιτσεικό λεξιλόγιο θα λέγαμε ότι «το φύλο είναι πάντοτε πράττειν» αλλά όχι πράξη ενός υποκειμένου (ΑΦ 52/GT 33).

Γ. Επιτελεστικές εκφορές

Η Butler έχει δηλώσει ότι οι διαλέξεις του J. L. Austin *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις* αποτελούν τη βάση για την επιτελεστική συγκρότηση του φύλου στο *Αναταραχή φύλου*, στο βαθμό που γίνεται χρήση της έννοιας της επιτελεστικής εκφοράς στο «Προ του νόμου» («Before the Law»)¹¹² του Jacques Derrida, το οποίο ήταν η αρχική έμπνευση για το έργο της¹¹³. Στο έργο αυτό, ο Austin ανακαλύπτει μια νέα ομάδα εκφορών. Οι συνήθεις εκφορές που αφορούν του φιλοσόφους είναι οι εκφορές που ο Austin ονομάζει «διαπιστωτικές» (constative)¹¹⁴. Μια τέτοια πρόταση «πρέπει είτε να “περιγράψει” κάποια κατάσταση πραγμάτων [state of affairs] είτε να “δηλώνει κάποιο γεγονός”»¹¹⁵, ενώ παίρνει τιμή αλήθειας ή ψεύδους¹¹⁶. Οι προτάσεις όμως που ενδιαφέρουν κυρίως τον Austin, στη συνέχεια και την Butler, είναι οι «επιτελεστικές εκφορές» ή τα «επιτελεστικά» (performative)¹¹⁷. Αυτό που ξεχωρίζει τη δεύτερη ομάδα προτάσεων από την πρώτη, είναι ότι δεν έχουν κάποια επαληθεύσιμη αντιστοιχία με την πραγματικότητα¹¹⁸, αλλά κατά κάποιο τρόπο επηρεάζουν την πραγματικότητα, δημιουργώντας νέες καταστάσεις πραγμάτων. Η εκφορά ταυτίζεται με μια πράξη, δεν περιγράφει την πράξη, «είναι η επιτέλεση μιας πράξης»¹¹⁹. Δύο από τα παραδείγματα επιτελεστικών εκφορών που δίνει ο Austin είναι το «Δέχομαι» των γαμήλιων τελετών¹²⁰ και το «Ονομάζω αυτό το πλοίο Βασίλισσα Ελισάβετ»¹²¹. Οι εκφορές αυτές γίνονται μέσα στο πλαίσιο τελετών και συμβατικών

¹¹²Jacques Derrida, «Before the Law», στο *Acts of literature*, επιμ. Derek Attridge, (New York, London: Routledge, 1992), 181-220.

¹¹³ Vikki Bell, «On Speech, race and melancholia. An interview with Judith Butler», *Theory, Culture & Society* 2 (1999): 164 & Judith Butler, «Πρόλογος 1999», στις ιδίας *Αναταραχή φύλου*, 7. Στα αγγλικά: Judith Butler, «Preface 1999», στις ιδίας *Gender trouble*, xiv.

¹¹⁴ Ωστιν, *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, 22.

¹¹⁵ Στο ίδιο, 20.

¹¹⁶ Στο ίδιο.

¹¹⁷ Στο ίδιο, 25-26.

¹¹⁸ Στο ίδιο, 24.

¹¹⁹ Στο ίδιο, 26. Η έμφαση είναι δική μου.

¹²⁰ Στο ίδιο, 24.

¹²¹ Στο ίδιο, 25.

διαδικασιών, οι οποίες εξαρτώνται από τις εκφορές για να λάβουν χώρα¹²². Ο γάμος ή η ονοματοθεσία τελούνται με την εκφορά προτάσεων οι οποίες δεν περιγράφουν τη διαδικασία, αλλά την πραγματοποιούν. Οι τελετές αυτές περιλαμβάνονται στις περιπτώσεις στις οποίες «το να λέμε [to say] κάτι είναι το να κάνουμε κάτι»¹²³.

Στο *Αναταραχή φύλου*, το φύλο είναι «πράττειν», και η έννοια της επιτελεστικότητας παραπέμπει στη συγκρότηση της ταυτότητας φύλου μέσω πράξεων (*ΑΦ 52/GT 33*). Αν λάβουμε υπόψη τη θεωρία των ομιλιακών ενεργημάτων του Austin, οι πράξεις αυτές μπορούν να θεωρηθούν γλωσσικές πράξεις. Οι γλωσσικές πράξεις του φύλου δεν είναι άλλες από την ονομασία των φύλων ως διακριτών (*ΑΦ 154/GT 33*). Η Butler ονομάζει «θεσμοποιημένο επιτελεστικό»¹²⁴ την απόδοση του φύλου, εννοώντας έτσι, ότι δεν πρόκειται για επαληθεύσιμη αντιστοιχία με τα γεγονότα όταν αποκαλούμε κάποιον «άνδρα», «γυναίκα», «αρσενικό», «θηλυκό». Η απόδοση φύλου δηλαδή, δεν είναι ένα γεγονός που διαπιστώνεται ή περιγράφεται αλλά ένα γεγονός που επιτελείται¹²⁵. Το φύλο παράγεται μέσα από γλωσσικές πράξεις, οι οποίες, καθώς επαναλαμβάνονται, φαίνεται ότι αναφέρονται σε κάτι που εκλαμβάνεται ως δεδομένο. Αυτή η πράξη ονομασίας είναι που δημιουργεί το έμφυλο δίπολο (*ΑΦ 154/GT 147*). Η επιτελεστική «ισχύς»¹²⁶ είναι η ισχύς των «μη-αναφορικών» πράξεων («ΠΕ» 386/«ΡΑ» 522) για τις οποίες η Butler έκανε νύξη στο παλιότερο άρθρο της «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου» και οι οποίες δεν μιμούνται ένα πρότυπο αλλά το εμφανίζουν παράγοντάς το («ΑΕΑ» 232-233/«IGI» 313). Ισχυρίζεται λοιπόν η Butler ότι, στην περίπτωση του φύλου, «ο διαπιστωτικός ισχυρισμός είναι πάντοτε ως ένα βαθμό και επιτελεστικός» (*ΣΣ 59/BM xix*)¹²⁷.

Δ. Επιτελεστικός νόμος

Η Butler αναφέρει ότι η «ντεριντιανή επανεγγραφή του Austin»¹²⁸ είναι απαραίτητη ώστε να γίνει χρήση των ομιλιακών ενεργημάτων σε μια θεωρία για τη συγκρότηση του φύλου¹²⁹. Το

¹²² Στο ίδιο, 39.

¹²³ Στο ίδιο, 32.

¹²⁴ Η Butler αναφέρεται στο έργο της Wittig. Το «θεσμοποιημένο» αναφέρεται στο φύλο ως «πολιτική κατηγορία», (*ΑΦ 154/GT 147*).

¹²⁵ Γεράσιμος Κακολύρης, «Το φύλο ως επιτέλεση», στο *Διαστάσεις της αρρενωπότητας*, επιμ. Ευστράτιος Παπάνης & Ανδρομάχη Μπούνα (Αθήνα: ήδυεπία, 2020), 105.

¹²⁶ Ωστιν, *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, 54. Ο Austin αντιπαραβάλλει το νόημα μιας εκφοράς με την ισχύ της δηλαδή αν εκφέρεται σαν διαπίστωση ή αν επιτελεί μια πράξη.

¹²⁷ Η Butler δεν αναφέρεται στον ίδιο τον Searle.

¹²⁸ Peter Osborne & Lynne Segel, «Gender as Performance. An interview with Judith Butler», *Radical Philosophy* 67 (Καλοκαίρι 1994): 33.

¹²⁹ Στο ίδιο.

κειμένο του Derrida «Before the Law»¹³⁰ αναφέρεται στο *Αναταραχή φύλου* μόνο σε δύο υποσημειώσεις, στις οποίες όμως η Butler δηλώνει ότι ένα μεγάλο μέρος του βιβλίου της είναι επηρεασμένο από αυτό (ΑΦ 197, υποσ.2, 204, υποσ.1/GT 193, υποσ. 2, 202, υποσ.1). Το κείμενο έχει τον ίδιο τίτλο με ένα διήγημα του Kafka, στο οποίο ένας άνδρας βρίσκεται μπροστά στον φύλακα του νόμου και περιμένει μέχρι το τέλος της ζωής του να του επιτραπεί η είσοδος στην πύλη του νόμου, η οποία είναι ανοιχτή αλλά συγχρόνως απροσπέλαστη¹³¹. Τελικά, ο φύλακας αποκαλύπτει στον άνδρα καθώς πεθαίνει ότι η πύλη ήταν προορισμένη ειδικά για αυτόν¹³² και κλείνοντας την, κλείνει και το διήγημα¹³³. Αν και ο Derrida καταπιάνεται με το κείμενο του Kafka με σκοπό να μιλήσει για τον νόμο της λογοτεχνίας¹³⁴, αυτό που φαίνεται να είναι χρήσιμο για την Butler είναι η χρήση της θεωρίας των επιτελεστικών. Η ιδέα του Derrida, όπως την αντιλαμβάνεται η Butler, είναι ότι ο νόμος έχει ισχύ μόνο στο βαθμό που υπάρχει κάποιος που προσμένει τον νόμο¹³⁵. Η επιτελεστική ισχύς είναι ακριβώς «μια προσδοκία που καταλήγει να παράγει το ίδιο το φαινόμενο το οποίο προσμένει»¹³⁶.

Αυτό που παρατηρεί ο Derrida για το έργο του Kafka είναι ότι, όπως ακριβώς και η πύλη του νόμου στο διήγημα, δεν είναι απόλυτα σαφές πώς η επιμέρους περίπτωση, υπάγεται στο καθολικό, στον κανόνα¹³⁷. Ο νόμος, αν και θεωρείται καθολικός από τον άνθρωπο που ζητά πρόσβαση σε αυτόν¹³⁸, τελικά αφορά μόνο αυτόν¹³⁹. Ο νόμος, όπως και το ίδιο το κείμενο, δεν έχει ένα αναφερόμενο ως «προέλευση»¹⁴⁰, δεν αναφέρεται σε κάτι έξω από αυτό για να πιστοποιήσει την ταυτότητά του, αλλά η ταυτότητά του παράγεται ως «αποτέλεσμα ενός νομικού επιτελεστικού»¹⁴¹. Αντίστοιχα, το κείμενο φτιάχνει τον νόμο του, «λέγοντας αυτό που κάνει με το να κάνει αυτό που λέει»¹⁴². Κατά τον Derrida, το συγκεκριμένο διήγημα του Kafka, όπως και κάθε άλλο έργο, δεν υπάγεται στον κανόνα της λογοτεχνίας, αλλά δημιουργεί τον κανόνα του τι είναι λογοτεχνία¹⁴³. Κάθε νέο λογοτεχνικό έργο, με το να

¹³⁰ Derrida, «Before the Law», 181-220.

¹³¹ Στο ίδιο, 183-184.

¹³² Στο ίδιο, 184.

¹³³ Στο ίδιο, 184, 210.

¹³⁴ Στο ίδιο, 187.

¹³⁵ Butler, «Πρόλογος 1999», 7/ «Preface 1999», xiv.

¹³⁶ Στο ίδιο, 7-8/ Στο ίδιο, xiv.

¹³⁷ Derrida, «Before the Law», 213.

¹³⁸ Ο Derrida παραθέτει την ιστορία του Kafka: «ο Νόμος [...] πρέπει σίγουρα να είναι προσβάσιμος κάθε στιγμή από τον καθένα», σκέφτεται ο άνδρας που περιμένει να γίνει δεκτός στην πύλη (Στο ίδιο, 183).

¹³⁹ Παρατίθεται επίσης η ιστορία του Kafka: «[...] αυτή η πύλη φτιάχτηκε μόνο για εμένα» λέει ο φύλακας στον ετοιμοθάνατο άνδρα (Στο ίδιο, 184, 210).

¹⁴⁰ Στο ίδιο, 211.

¹⁴¹ Στο ίδιο, 212.

¹⁴² Στο ίδιο.

¹⁴³ Στο ίδιο, 216.

προβάλλεται ως μέρος του λογοτεχνικού κανόνα, ξαναδιατυπώνει και μετατοπίζει τον ορισμό του τι είναι λογοτεχνία. Ακολουθεί τον κανόνα της λογοτεχνίας, τον «επαναλαμβάνει»¹⁴⁴, αλλά επίσης απομακρύνεται από αυτόν¹⁴⁵. Δεν υπάρχει αναφερόμενο που να αντιστοιχεί στο σημαίνον «νόμος»¹⁴⁶, δεν κρύβεται τίποτα πίσω από την πύλη, ο νόμος δεν διαθέτει ουσία¹⁴⁷.

Αν ο νόμος που υπαγορεύει το φύλο εννοηθεί ως επιτελεστική εκφορά, αν πρόκειται δηλαδή για το «νομικό επιτελεστικό»¹⁴⁸ στο οποίο αναφέρεται ο Derrida, τότε η καθολικότητα του νόμου δεν αναπαριστά τις επιμέρους περιπτώσεις, περιγράφοντάς τις, αλλά τις παράγει (*AΦ 27/GT 5*). Στο *Αναταραχή φύλου*, η Butler χρησιμοποιεί την έννοια του νόμου με δύο κυρίως σημασίες. Αφενός ενδιαφέρεται για τις γυναίκες ως νομικά υποκείμενα, δυνάμενες να εκπροσωπηθούν πολιτικά (*AΦ 25/GT 3*). Αφετέρου ενδιαφέρεται για τον ψυχαναλυτικό νόμο, τον «νόμο του Πατέρα», ο οποίος διευθετεί την επιθυμία ανάλογα με το φύλο (*AΦ 55/GT 36-37*). Όσον αφορά την πρώτη περίπτωση, η Butler χρησιμοποιεί τη λέξη «representation» με διπλή σημασία: της πολιτικής εκπροσώπησης και της γλωσσικής αναπαράστασης των γυναικών (*AΦ 25-6/GT 3-4*). Το υποκείμενο που υποτίθεται ότι αναγνωρίζεται από τον νόμο ή αυτό στο οποίο αναφέρεται η γλώσσα, στην πραγματικότητα παράγονται, αλλά η παραγωγή αποκρύπτεται και προσδίδεται οντολογικός χαρακτήρας σε ένα υποκείμενο «προ του νόμου» (*AΦ 27/GT 5*).

Όσον αφορά τη λακανική ψυχανάλυση, βρίσκουμε επίσης ένα «πριν» και «μετά» την παρέμβαση του νόμου, με την πολύμορφη διαστροφή να καταλαμβάνει το χρονικό «πριν» (*AΦ 56/GT 38*). Εν τούτοις, η ψυχανάλυση κάνει λόγο για τον κατασκευασμένο χαρακτήρα του υποκειμένου (*AΦ 55, 56/GT 36, 38*). Έτσι, αν ο νόμος του Πατέρα συγκροτεί το υποκείμενο, δεν μπορεί να υπάρξει, σύμφωνα με την ψυχανάλυση, επιστροφή στην πολύμορφη διαστροφή προ του νόμου με το υποκείμενο να διατηρείται (*AΦ 56/GT 38*). Επιπλέον η γυναίκα προκειμένου να γίνει το «σημαίνον της επιθυμίας του Άλλου» (*AΦ 77/GT 61*), δηλαδή να γίνει ο φαλλός, πρέπει να πραγματοποιεί μια μασκαράτα (θα μπορούσαμε να το σκεφτούμε σαν μια παράσταση, ανακαλώντας το πρώιμο άρθρο της Butler), να αποκτήσει είναι μέσω ενός «φαίνεσθαι» (*AΦ 76/GT 60*), όπως χαρακτηριστικά περιγράφει η Butler¹⁴⁹. Η μασκαράτα έχει επιτελεστική λειτουργία, δηλαδή με την

¹⁴⁴ Στο ίδιο.

¹⁴⁵ Στο ίδιο.

¹⁴⁶ Στο ίδιο, 205.

¹⁴⁷ Στο ίδιο, 206.

¹⁴⁸ Στο ίδιο, 212.

¹⁴⁹ Η Butler παραθέτει τον Lacan. Βλ. Jacques Lacan, «The Signification of the Phallus. Die Bedeutung des Phallus», στον ίδιο, *Écrits, The first complete edition in English*, μτφρ. Bruce Fink in collaboration with Heloise Fink and Russell Grigg (New York, London: W.W. Norton & Company, 2002, 2006), 583.

πραγματοποίηση μιας φαινομενικότητας γυναίκας έρχεται σε ύπαρξη μια γυναικεία ουσία (ΑΦ 77/GT 60). Δεν μπορεί λοιπόν να γίνει αποδεκτή μια «θηλυκότητα πρότερη της μίμησης και της μάσκας» (ΑΦ 83/GT 67), δηλαδή μια θηλυκότητα πριν τη μεσολάβηση του νόμου της έμφυλης διαφοράς.

Επιπλέον, η Butler εξετάζει την περίπτωση να νοηθεί η πατριαρχία ως ο νόμος που καταπιέζει τις γυναίκες (ΑΦ 64/GT 46). Σύμφωνα με μια τέτοια ιδέα θα πρέπει να φαντάζει εύλογο το φεμινιστικό απελευθερωτικό πρόταγμα της επιστροφής σε μια κατάσταση πριν την επιβολή του πατριαρχικού νόμου, σε μια κατάσταση πριν την επικράτηση του πατριαρχικού πολιτισμού (ΑΦ 64/GT 46-47). Η Butler όμως, διατηρεί επιφυλάξεις απέναντι σε τέτοιου είδους στοχεύσεις. Σε μια προσπάθεια να υπάρξει αντίσταση στην ιδέα της γυναικείας καταπίεσης ως φυσικής, αναγκαίας και αναπόφευκτης (ΑΦ 65/GT 47), αναζητώντας μια θηλυκότητα που δεν έχει κατασκευαστεί μέσα στην καταπίεση από τον πατριαρχικό νόμο, υπάρχει ο κίνδυνος να αναζητηθεί μια πρότερη, γνησιότερη και φυσική θηλυκότητα (ΑΦ 64/GT 46-47) Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του δομιστικού νόμου που βρίσκουμε στον Claude Lévi-Strauss (ΑΦ 65/GT 47). Η δομιστική διάκριση φύση/πολιτισμός, σύμφωνα με την οποία ο νόμος κατανοείται ως η επιβολή του πολιτισμού στην ακατέργαστη φύση, αντιστοιχεί στη διάκριση ωμό/μαγειρεμένο και στη διάκριση βιολογικό/κοινωνικό φύλο και ακόμα, για κάποιες ανθρωπολόγους που στέκονται κριτικά στον δομισμό, αντιστοιχεί στη διάκριση θηλυκό/αρσενικό (ΑΦ 65-66/GT 47-48). Η θέση της Butler είναι ότι κατακρίνοντας την πραγματοποίηση του πατριαρχικού νόμου, πρέπει να αποφύγουμε την «πραγματοποίηση της εμπειρίας των γυναικών» (ΑΦ 64/GT 46), η οποία μπορεί να χρησιμοποιηθεί εναντίον των χειραφετητικών στοχεύσεων και να παραγάγει αποκλεισμούς εντός των φεμινιστικών κινημάτων (ΑΦ 64/GT 47). Η Butler εννοεί ότι όσο αντιλαμβανόμαστε τον πατριαρχικό νόμο ή τη γυναικεία εμπειρία ως ένα πράγμα με αδιαμφισβήτητη υπόσταση, δεν είναι δυνατόν ούτε να βρούμε τρόπο να αμφισβητήσουμε τον νόμο, ούτε να διακρίνουμε διαφορετικές γυναικείες εμπειρίες, οι οποίες δεν μπορούν να ενοποιηθούν και να υπαχθούν κάτω από μία κοινή εμπειρία.

Ε. Φουκωική εξουσία

Στη θεώρηση του φύλου, η Butler προτιμά να αντικαταστήσει την έννοια του νόμου –είτε ως πολιτισμός που περιορίζει τη «φυσική» σεξουαλικότητα (ΑΦ 65/GT 47) είτε ως ο καθολικός νόμος της ψυχανάλυσης που παράγει την επιθυμία (ΑΦ 55/GT 36-37)– με την έννοια της

εξουσίας όπως χρησιμοποιείται από τον Michel Foucault (ΑΦ 26, 57/GT 4, 39). Η φουκωική εξουσία μοιάζει με τον νόμο, όπως περιγράφεται στο «Προ του Νόμου» του Derrida (ΑΦ 204, υποσ.1/GT 202, υποσ.1), που σύμφωνα με την Butler δείχνει ότι δεν υπάρχει (έμφυλο) υποκείμενο «προ του νόμου», δηλαδή ότι δεν υπάρχει ακριβώς αυτό το «προ», στο οποίο επιβάλλεται εκ των υστέρων ο νόμος (ΑΦ 27/GT 5).

Το υποκείμενο, οι γυναίκες, το φύλο και η σεξουαλικότητα είναι για την Butler «λογοθετικοί σχηματισμοί» (discursive formations) (ΑΦ 26, 32, 57/GT 4, 11, 39). Ο λόγος (discourse), ο οποίος διαμορφώνει σύμφωνα με την Butler, και το βιολογικό και το κοινωνικό φύλο (ΑΦ 34/GT 13), χρησιμοποιείται από τον Foucault με συγκεκριμένη σημασία και έτσι παραλαμβάνεται από την Butler. Όπως εξηγεί η Salih, ο λόγος στον Foucault είναι «“εκτενείς ομάδες από προτάσεις” που διέπουν τον τρόπο με τον οποίο μιλάμε και αντιλαμβανόμαστε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή ή στιγμές»¹⁵⁰. Αυτές οι προτάσεις (statements, énoncés)¹⁵¹ δεν πρέπει να εννοούνται ως γραμματικές ή λογικές προτάσεις αλλά ως «λειτουργίες»¹⁵². Στα αρχαιολογικά του έργα, ο Foucault, επιχειρεί μια ιστορία της γνώσης με αντικείμενο τις προτάσεις που η συμβατική ιστορία θα χρησιμοποιούσε ως ντοκουμέντα, χωρίς να έχει ως στόχο την πρόσβαση στις υποκειμενικές προθέσεις που υποτίθεται κρύβονται πίσω τους¹⁵³. Το τι μπορεί να ειπωθεί σε μια πρόταση, κατά τον Foucault, δεν περιορίζεται μόνο από τους κανόνες της γραμματικής και της λογικής, αλλά και από τους κανόνες των λογοθετικών σχηματισμών¹⁵⁴. Η Butler θεωρεί ότι φουκωική ιδέα για την παραγωγικότητα του λόγου συνηχεί με τα επιτελεστικά ομιλιακά ενεργήματα του Austin¹⁵⁵. Οι προτάσεις αυτές μπορούν να θεωρηθούν ομιλιακά ενεργήματα όπως τα εννοούν οι Austin και Searle, γεγονός το οποίο ο Foucault αρχικά είχε αρνηθεί, ενώ στη συνέχεια το παραδέχτηκε¹⁵⁶. Κατά κάποιο τρόπο, οι προτάσεις των λογοθετικών σχηματισμών «κάνουν πράγματα με τις λέξεις»¹⁵⁷, όπως ακριβώς και τα ομιλιακά ενεργήματα. Είναι μέρος μιας πρακτικής, που περιλαμβάνει, πέρα από τις λέξεις, και άλλες «γλωσσικές μονάδες όπως γραφήματα, πίνακες και χειρονομίες»¹⁵⁸. Εν τούτοις, υπάρχει μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στους φιλοσόφους της καθημερινής γλώσσας και στον Foucault. Οι πρώτοι

¹⁵⁰ Salih, *Εισαγωγή στην Τζούντιθ Μπάτλερ*, 81.

¹⁵¹ Gary Gutting, *Michel Foucault's archaeology of scientific reason*, (Cambridge, New York, Merbourne: Cambridge University Press, 1989), 240.

¹⁵² Στο ίδιο, 239.

¹⁵³ Στο ίδιο, 231.

¹⁵⁴ Στο ίδιο.

¹⁵⁵ Osborne & Segel, «Gender as Performance», 33.

¹⁵⁶ Gutting, *Michel Foucault's archaeology of scientific reason*, 240.

¹⁵⁷ Στο ίδιο.

¹⁵⁸ Στο ίδιο.

προϋποθέτουν μια πρόθεση του ομιλούντος υποκειμένου, η οποία δίνει την ισχύ των εκφορών, ενώ ο Foucault θεωρεί ότι οι κανόνες των προτάσεων, οι λογοθετικοί σχηματισμοί, δεν γίνονται συνειδητοί από το υποκείμενο, του οποίου η γνώση και οι διατυπώσεις περιορίζονται από αυτούς χωρίς να το γνωρίζει¹⁵⁹. Αυτό που ενδιαφέρει λοιπόν τον Foucault, δεν είναι οι λόγοι ως προϊόντα των υποκειμένων, αλλά οι «λογοθετικές πρακτικές»¹⁶⁰.

Οι λογοθετικές πρακτικές συμπληρώνονται, στα γενεαλογικά έργα του Foucault, με την έννοια της «εξουσίας», η οποία πρέπει να θεωρηθεί ότι βρίσκεται σε ένα «συνεχές» με τη γνώση^{161,162}. Στον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας*, στον οποίο ο Foucault κάνει κριτική στην «υπόθεση της καταστολής»¹⁶³, απομακρύνεται από μια σύλληψη της εξουσίας ως «νομικής μοναρχίας»¹⁶⁴ και από την έννοια της «απαγόρευσης»¹⁶⁵, η οποία είναι το έργο μιας τέτοιας εξουσίας. Η εξουσία δεν πρέπει να κατανοηθεί ως κάτι που κατέχεται από ένα πρόσωπο ή μια ομάδα προσώπων¹⁶⁶. Είναι «πανταχού παρούσα», «εκπορεύεται από παντού»¹⁶⁷. Οι σχέσεις εξουσίας παράγουν, δεν απαγορεύουν σχέσεις άλλου είδους, όπως αυτές του φύλου, στις οποίες είναι «εμμενείς»¹⁶⁸. Δεν μπορεί να υπάρξει μια απόλυτη διάκριση ανάμεσα σε κυρίαρχους και κυριαρχούμενους από μια τέτοια εξουσία¹⁶⁹. Οι σχέσεις εξουσίας είναι μεν «εμπρόθετες»¹⁷⁰, δηλαδή στοχεύουν κάπου¹⁷¹, αλλά είναι «μη υποκειμενικές»¹⁷², δεν πρόκειται δηλαδή για πρόθεση ενός υποκειμένου ή μιας εξουσιαστικής ομάδας, αλλά για στρατηγικές που δεν μπορεί να εντοπιστεί η απαρχή τους¹⁷³. Τέλος, η ύπαρξη αντιστάσεων, «σημείων αντίστασης»¹⁷⁴ μέσα στην εξουσία, είναι δεδομένη και μάλιστα δεν απορρέουν από μια μοναδική πηγή που αντιτίθεται στην εξουσία από έναν εξωτερικό της εξουσίας τόπο¹⁷⁵. Οι λόγοι εντός των σχέσεων εξουσίας είναι ανομοιογενείς και «αντιφατικοί» και η αντιπαράθεσή τους δεν προκύπτει εξαιτίας της εξωτερικότητας ενός

¹⁵⁹ Στο ίδιο, 241.

¹⁶⁰ Michel Foucault, «Forward to the English edition», στου ίδιου, *The Order of Things. An Archaeology of the Human Sciences* (London and New York: Routledge, 2002), xv.

¹⁶¹ Richard A. Lynch, «Reading the history of sexuality, volume 1», στο *A companion to Foucault*, επιμ. Christopher Falzon, κ.ά. (West Sussex: Wiley-Blackwell, 2013), 155.

¹⁶² Ο Foucault σημειώνει: «Η εξουσία και η γνώση συναρθρώνονται μέσα στον ίδιο λόγο» (Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας*, 118).

¹⁶³ Στο ίδιο, 25.

¹⁶⁴ Στο ίδιο, 106.

¹⁶⁵ Στο ίδιο, 108.

¹⁶⁶ Στο ίδιο, 111.

¹⁶⁷ Στο ίδιο, 110.

¹⁶⁸ Στο ίδιο, 111.

¹⁶⁹ Στο ίδιο.

¹⁷⁰ Στο ίδιο.

¹⁷¹ Στο ίδιο, 112.

¹⁷² Στο ίδιο.

¹⁷³ Στο ίδιο.

¹⁷⁴ Στο ίδιο, 113.

¹⁷⁵ Στο ίδιο.

λόγου στον λόγο της εξουσίας¹⁷⁶. Αντίθετα οι αντιστάσεις «δεν μπορούν να υπάρχουν παρά εντός του στρατηγικού πεδίου των σχέσεων εξουσίας»¹⁷⁷. Έτσι, κατά τον 19^ο αιώνα, η νομιμοποίηση της ομοφυλοφιλίας διεκδικήθηκε μέσω της χρήσης του ίδιου λεξιλογίου με το οποίο είχε τεθεί στο περιθώριο ως αφύσικη σεξουαλικότητα¹⁷⁸. Όπως εξηγεί η Butler: «[Η] αντίσταση εμφανίζεται ως αποτέλεσμα της εξουσίας [...], ως η αυτοϋπονόμευσή της»¹⁷⁹. Οι αντιστάσεις όμως δεν μπορούν να εντοπιστούν ως προθέσεις συγκεκριμένων ατόμων ή ομάδων¹⁸⁰. Η έκφραση που περιγράφει καλύτερα τους μηχανισμούς εξουσίας είναι ένα «πεδίο σχέσεων δύναμης»¹⁸¹, μια αντιπαράθεση ανάμεσα σε «αντιτιθέμενες δυνάμεις»¹⁸².

Επιπλέον, μέσω των εξουσιαστικών μηχανισμών, συγκροτούνται και συγχρόνως καθυποτάσσονται υποκείμενα¹⁸³. Με το να κατονομάζουν τα είδη των διαστροφών, τα συστήματα γνώσης/εξουσίας δημιουργούν «φύσεις» ατόμων¹⁸⁴. Από μεμονωμένη πράξη, η ομοφυλοφιλία γίνεται μια ψυχική ποιότητα¹⁸⁵, την οποία η εξουσία «βυθίζει μέσα στα σώματα»¹⁸⁶. Η ομοφυλοφιλία χαρακτηρίζει πια ολόκληρο το είναι του υποκειμένου¹⁸⁷. Το υποκείμενο, βρισκόμενο μέσα σε σχέσεις εξουσίας, δεν μπορεί να διακριθεί από τις πράξεις που ομολογεί και «γίνεται» αυτό που λέει ότι έκανε¹⁸⁸. Το υποκείμενο έτσι παράγεται από την εξουσία ως αποτέλεσμα και συγχρόνως λειτουργεί ως «αγωγός» της, αναπαράγει την εξουσία αφήνοντάς τη να περάσει μέσα του¹⁸⁹. Γι' αυτόν τον λόγο είναι δύσκολη η διάκριση εξουσιαστή/καταπιεζόμενου¹⁹⁰. Με τη μετάβαση από μια νομική εξουσία σε μια εξουσία με τη φουκωική έννοια, έχουμε μια μετατροπή του νόμου σε κανόνα, σε νόρμα¹⁹¹. Περνάμε σε μια «κανονικοποιητική εξουσία»¹⁹². Μια σημαντική διαφορά που εντοπίζει ο Foucault

¹⁷⁶ Στο ίδιο, 119-120.

¹⁷⁷ Στο ίδιο, 113.

¹⁷⁸ Στο ίδιο, 119.

¹⁷⁹ Judith Butler, *Η ψυχική ζωή της εξουσίας. Θεωρίες καθυπόταξης*, μτφρ. Τάσος Μπέτζελος (Αθήνα: Πλέθρον, 2009), 112 (εφεξής: *ΨΖΕ*). Στα αγγλικά: Judith Butler, *The Psychic Life of Power. Theories in Subjection* (Stanford, California: Stanford University Press, 1997), 93 (εφεξής: *PLP*).

¹⁸⁰ Στο ίδιο, 114.

¹⁸¹ Στο ίδιο.

¹⁸² Amy Allen, «Power and the subject», στο *A companion to Foucault*, επιμ. Christopher Falzon, κ.ά. (West Sussex: Wiley-Blackwell, 2013), 344.

¹⁸³ Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I*, 76.

¹⁸⁴ Στο ίδιο, 57.

¹⁸⁵ Στο ίδιο.

¹⁸⁶ Στο ίδιο, 58.

¹⁸⁷ Στο ίδιο, 56-57.

¹⁸⁸ Στο ίδιο, 77.

¹⁸⁹ Allen, «Power and the Subject», 346. Παρατίθεται ο Foucault.

¹⁹⁰ Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας I*, 111.

¹⁹¹ Στο ίδιο, 167-168. Βλ. υποσ.11-12.

¹⁹² Στο ίδιο, 168.

ανάμεσα σε νόμο και εξουσία είναι ότι, ενώ ο νόμος εξουσίαζε με την απειλή του θανάτου, η εξουσία ως νόρμα ρυθμίζει τη ζωή¹⁹³.

Η Butler θεωρεί ότι η εξουσία είναι συγχρόνως νομική και παραγωγική, δηλαδή η παραγωγική εξουσία παρουσιάζεται ως νόμος (*AΦ 27/GT 5*). Έτσι «τα νομικά συστήματα εξουσίας παράγουν τα υποκείμενα εκείνα τα οποία στη συνέχεια έρχονται να αντιπροσωπεύσουν/αναπαραστήσουν». Το «προ του νόμου» για την Butler είναι μια «επιτελεστική αναφορά [invocation]» (*AΦ 26/GT 4*). Φαίνεται μάλιστα ότι οι επιτελεστικές εκφορές, εφόσον δεν εκλαμβάνονται ως εκφορές υποκειμένων, θεωρούνται από την Butler ανάλογες με τις λογοθετικές πρακτικές (*AΦ 57/GT 38*). Επιπλέον η έννοια της νόρμας είναι κεντρική στη σύλληψη του φύλου από την Butler. Το «τρίπτυχο» της διανοητής, συνεκτικής έμφυλης ταυτότητας (βιολογικό φύλο, κοινωνικό φύλο, σεξουαλικότητα) είναι ακριβώς «αποτέλεσμα ρυθμιστικής πρακτικής [regulatory practice]» (*AΦ 60/GT 42*). Πρόκειται για την «κανονικοποίηση» (normalization) της σεξουαλικότητας (*AΦ 54/GT 36*)¹⁹⁴ αλλά και τη θεώρηση του φύλου ως νόρμα, είτε αυτό θεωρείται κοινωνικό (gender) (*AΦ 183/GT 179*), είτε βιολογικό (*ΣΣ 43, 52/BM xii,xviii*)¹⁹⁵. Η νόρμα παρουσιάζεται ως φύση¹⁹⁶ και έτσι η έμφυλη ταυτότητα φαίνεται ότι έχει μια αναγκαία ετεροκανονική μορφή (*AΦ 50/GT 31*).

ΣΤ. Φαινομενολογία και γενεαλογία

Εύλογο είναι το ερώτημα πώς μπορεί να συνδυαστεί η φαινομενολογία με τον Foucault στο *Αναταραχή φύλου*. Η φαινομενολογική προέλευση της έννοιας της πράξης είναι δεδομένη, όπως επίσης και η αντίθεση του Foucault στη φαινομενολογική μέθοδο¹⁹⁷. Η Αθηνά Αθανασίου βλέπει το εγχείρημα της Butler ως «μια αποδομητική επεξεργασία της φαινομενολογίας»¹⁹⁸ και η Sara Heinämaa, αν και διαφωνεί με την ανάγνωση της Butler στο έργο της Beauvoir, επισημαίνει ότι οι στοχεύσεις των δύο διανοητριών δεν είναι τελικά τόσο διαφορετικές¹⁹⁹. Η Μοί όμως τονίζει ότι στο έργο της Beauvoir, η γυναίκα δεν «γίνεται» με την παρέμβαση καταπιεστικών νορμών, αλλά αντίθετα, το «γίνεσθαι» είναι ελεύθερο από

¹⁹³ Στο ίδιο.

¹⁹⁴ Butler, «Variations on Sex and Gender», 136.

¹⁹⁵ Osborne & Segel, «Gender as Performance», 32.

¹⁹⁶ Butler, «Variations on Sex and Gender», 136.

¹⁹⁷ Michel Foucault, *Σκέψεις γύρω από τον μαρξισμό, τη φαινομενολογία και την εξουσία. Δημοσίευτη συνέντευξη του Michel Foucault στους Colin Gordon & Paul Patton (3 Απριλίου 1978)*, μτφρ. και επιμ. Θανάσης Λάγιος (Αθήνα: futura, 2013), 29-30 & Foucault «Forward to the English edition», xv.

¹⁹⁸ Αθανασίου, «Επιτελεστικές αναταράξεις», 223.

¹⁹⁹ Heinämaa, «What is a Woman?», 32.

τις πατριαρχικές επιβολές²⁰⁰. Διατυπώσεις σαν την τελευταία, δεν επιτρέπουν στην Butler να δεσμευτεί στη φαινομενολογική μέθοδο.

Όπως εξηγεί ο Todd May, στη φαινομενολογική διερεύνηση της εμπειρίας, το υποκείμενο είναι πάντα η αφετηρία²⁰¹ και η πρόσβαση στην υποκειμενική συνείδηση επιτυγχάνεται με την περιγραφή των φαινομένων²⁰². Ό,τι γνωρίζουμε για τον κόσμο, προέρχεται μέσα από την περιγραφή της εμπειρίας του υποκειμένου²⁰³. Ο May αντιπαραβάλλει τη φαινομενολογία με το έργο του Foucault. Στο φουκωικό έργο, το οποίο είναι επηρεασμένο από τον Nietzsche²⁰⁴, οι δομές της υποκειμενικής εμπειρίας και κατά συνέπεια της γνώσης δεν είναι σταθερές, αλλά διαθέτουν ιστορικότητα²⁰⁵. Έτσι, το υποκείμενο δεν έχει την κεντρική θέση που κατείχε στην φαινομενολογία ως συγκροτούν την εμπειρία. Αυτό που αναζητείται από τον Foucault είναι το πώς συγκροτείται το ίδιο το υποκείμενο²⁰⁶.

Αυτό που είναι σαφές είναι ότι η Butler δεν χρησιμοποιεί τη φαινομενολογία ως μέθοδο για να καταλήξει στο είναι του φύλου (ΑΦ 61/GT 43). Αν πράγματι τίθεται ένα δίλλημα «φαινομενολογία ή γενεαλογία», τότε η Butler έχει δηλώσει ήδη από τα πρώτα άρθρα της ότι στοχεύει σε μια «ιστορία του φύλου»²⁰⁷ ή σε μια «κριτική γενεαλογία του φύλου» («ΠΕ» 402/«ΡΑ» 530). Η ίδια περιγράφει τις στοχεύσεις του *Αναταραχή φύλου* ως «μια πολιτική γενεαλογία των οντολογιών του φύλου» (ΑΦ 61/GT 44), με τις συγκροτητικές πράξεις να εξηγούνται μέσα από τις μήτρες εξουσίας από τις οποίες παράγονται (ΑΦ 61/GT 44). Επιπλέον, όπως και ο Foucault, η Butler στρέφεται στον Nietzsche για να αποκλείσει από αιτία της πράξης, ένα πράττον υποκείμενο. Μάλιστα, η ανάγνωση που κάνει η Butler στην Beauvoir και για την οποία έχει δεχτεί κριτική μπορεί να αποδοθεί στην προσπάθεια απομάκρυνσης από ένα συγκροτούν υποκείμενο²⁰⁸. Έτσι, κρατώντας από τη φαινομενολογία μόνο τη διευρυμένη («ΠΕ» 388/«ΡΑ» 523) έννοια της πράξης και ένα φαινομενολογικό λεξιλόγιο παρά μια μέθοδο, ακολουθεί τον Foucault.

Ο May περιγράφει το γενεαλογικό έργο του Foucault σαν μια απόρριψη του ερωτήματος για τη φύση του ανθρώπου και σαν την ενασχόληση με το ερώτημα για το αν

²⁰⁰ Moi, «What is a Woman?», 75.

²⁰¹ Todd May, «Foucault's Relation to Phenomenology», στο *The Cambridge companion to Foucault*, επιμ. Gary Gutting, (Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge university press, 2005), 286.

²⁰² Στο ίδιο, 387, 290.

²⁰³ Στο ίδιο, 290.

²⁰⁴ Στο ίδιο, 302.

²⁰⁵ Στο ίδιο, 301, 303.

²⁰⁶ Στο ίδιο, 302.

²⁰⁷ Butler, «Variations on Sex and Gender», 141.

²⁰⁸ Moi, «What is a Woman?», 33. Heinämaa, «What is a Woman?», 21-22.

πράγματι υπάρχει ο άνθρωπος²⁰⁹. Ομοίως η Butler δηλώνει την ανάγκη να υποβληθεί σε διερεύνηση η κατηγορία «γυναίκα» («ΠΕ» 402/«ΡΑ» 530) (*ΑΦ 28/GT 7*). Το ερώτημα «τι είναι γυναίκα (ή άνδρας);», η αναζήτηση δηλαδή μιας γυναικείας (ή ανδρικής) ουσίας, πρέπει να μετατραπεί σε «υπάρχει πράγματι η γυναίκα (ή ο άνδρας);», κι ακόμα, «υπάρχει πράγματι έμφυλο σώμα;»²¹⁰.

²⁰⁹ May, «Foucault's relation to phenomenology», 305. Το άρθρο του May περιγράφει τη σύντομη ενασχόλησή του νεαρού Foucault με τη φαινομενολογική μέθοδο και στη συνέχεια την απόρριψή της, για να περάσει στο έργο για το οποίο είναι γνωστός.

²¹⁰ Η Salih χαρακτηρίζει το *Σώματα με σημασία* ως μια γενεαλογική διερεύνηση που επικεντρώνεται στα έμφυλα σώματα και στους τρόπους που κατασκευάζονται ως υλικά (Salih, *Εισαγωγή στην Τζούντιθ Μπάτλερ*, 122).

Κεφάλαιο 4. Το φύλο ως έγκληση και ως παράθεση

A. Το φύλο ως έγκληση

Η Butler ως τώρα έχει κάνει σαφές ότι η ονομασία της σεξουαλικής/έμφυλης διαφοράς δεν είναι παρά η δημιουργία της²¹¹. Δεν ονομάζουμε αυτό που βλέπουμε, αλλά βλέπουμε αυτό που έχουμε ονομάσει (*AΦ 152/GT 145*)²¹². Στο επόμενο βιβλίο της *Σώματα με σημασία* (1993), στρέφεται με περισσότερη σαφήνεια στη συμμετοχή της γλώσσας στην κατασκευή αυτού που συνήθως κατανοείται ως υλικό, ανατομικό, σωματικό, φυσικό και άρα μη κατασκευασμένο. Η Butler καταρρίπτει το φαινομενικά αυτονόητο της «ιατρικής έγκλησης» (*ΣΣ 51/BM xvii*) κατά τη γέννηση ενός βρέφους. Ο γιατρός υποτίθεται ότι διαπιστώνει το φύλο του νεογέννητου, αλλά αυτό που επιτελείται τη στιγμή της εκφοράς είναι ότι «το κορίτσι “κοριτσοποιείται” [the girl is girled]» (*ΣΣ 51/BM xvii*), «το κορίτσι κοριτσοποιείται μεταβατικά» (*ES 49*)²¹³. Μέσω μιας γλωσσικής πράξης, μεταβιβάζεται η ανθρώπινη ιδιότητα (*ΣΣ 52/BM xvii*), παράγεται ένα υποκείμενο, ένα έμφυλο ομιλούν υποκείμενο (*ΣΣ 51/BM xvi*).

Η επιτελεστική απόδοση του φύλου, κατά την Butler, είναι ανάλογη με την υποκειμενοποίηση τη στιγμή της έγκλησης, όπως περιγράφεται από τον Louis Althusser στο «Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους»²¹⁴. Ο Althusser εξηγεί πώς το υποκείμενο, εμποτισμένο στην ιδεολογία, φτάνει να αναπαράγει τις υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις. Στη γνωστή σκηνή της έγκλησης, ο Althusser παρουσιάζει τον αστυνομικό στον δρόμο ως κρατικό λειτουργό, να προσφωνεί το περαστικό άτομο, “ε, σεις εκεί κάτω!”²¹⁵. Το άτομο στρέφεται προς τον αστυνομικό αφότου εκφωνηθούν τα λόγια, αναγνωρίζοντας την απεύθυνση, όχι χωρίς κάποια ενοχή²¹⁶. Η στροφή σηματοδοτεί την μετατροπή του ατόμου σε υποκείμενο²¹⁷. Η σκηνή, είναι λοιπόν, μια παρομοίωση του πώς η ιδεολογία «εγκαλεί το άτομο ως υποκείμενο»²¹⁸. Εν τούτοις, η ιδεολογία ταυτίζεται με την έγκληση²¹⁹ και οι

²¹¹ Butler, «Variations on Sex and Gender», 135.

²¹² Η Butler αμφισβητεί στο *Αναταραχή φύλου*, το βιολογικό φύλο ως «άμεσο δεδομένο» μέσω της Wittig (Monique Wittig «Δεν γεννιέσαι γυναίκα», 412). Βλ. και Butler «Πρόλογος 1999», 15/«Preface 1999», xxii-xxiii.

²¹³ Ή το αγόρι «αγοροποιείται» (Κακολύρης, «Το φύλο ως επιτέλεση», 105).

²¹⁴ Λουί Αλτουσέρ, «Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους», στου ιδίου *Θέσεις*, μτφρ. Ξενοφών Γιαταγάνας (Θεμέλιο, Αθήνα 1999), 69-121.

²¹⁵ Στο ίδιο, 110.

²¹⁶ Στο ίδιο, 110 & υποσ. 18.

²¹⁷ Στο ίδιο.

²¹⁸ Στο ίδιο, 111.

στιγμές της απεύθυνσης και της στροφής μετατροπής σε υποκείμενο δεν είναι χρονικά διακριτές²²⁰. Δεν υπάρχει άτομο που να μην είναι υποκείμενο²²¹, καθώς ένα παιδί γεννιέται μέσα στην ιδεολογία²²² και εγκαλείται, ονομάζεται με το πατρικό όνομα, αποκτά ταυτότητα, πριν ακόμα τη γέννησή του²²³. Θα λέγαμε ότι δεν υπάρχει «προ» της ιδεολογίας. Βέβαια όταν κάνουμε λόγο για τη στροφή του υποκειμένου, κάνουμε μια αναφορά με απουσία αναφερόμενου²²⁴, αναφερόμαστε σε ένα υποκείμενο που δεν υπάρχει πριν την έγκληση (ΨΖΕ 12/PLP 3). Η αφήγηση αυτή δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι έχει κυριολεκτικό, οντολογικό χαρακτήρα, σαν η αιτία (η κλήση) να εξαρτάται από το αποτέλεσμα (το υποκείμενο) (ΨΖΕ 148/PLP 124)²²⁵. Αντίθετα πρέπει να εκληφθεί ως «σχήμα λόγου»²²⁶.

Η ονομασία-απεύθυνση από κάποιον άλλο είναι που δημιουργεί τη θέση που θα καταλάβει το υποκείμενο. Το κατεξοχήν παράδειγμα ιδεολογίας για τον Althusser είναι η χριστιανική ιδεολογία, καθώς δείχνει ξεκάθαρα τον τρόπο λειτουργίας της. Αφενός το άτομο, μέσω των θρησκευτικών τελετουργικών²²⁷, αποκτά ταυτότητα και σκοπό, γίνεται υποκείμενο («είσαι ο Πέτρος»²²⁸ λέει ο Θεός), και αναγνωρίζεται ως τέτοιο²²⁹. Αφετέρου, η υποκειμενοποίηση είναι συγχρόνως υποταγή στο θεϊκό Υποκείμενο²³⁰. Από Αυτό εξαρτάται η απόδοση ταυτότητας και στάτους υποκειμένου στο άτομο, καθώς και η όποια ελευθερία κατέχει²³¹. Όπως σημειώνει ο Althusser: «Δεν υπάρχει υποκείμενο παρά μόνο χάρη στην υποταγή του»²³². Η διπλή στιγμή καθυπόταξης και υποκειμενοποίησης, είναι ανάλογη με αυτή που έχει περιγράψει ο Foucault (ΨΖΕ 14/PLP 5)²³³. Ως λύση διαφυγής από μια υποκειμενοκεντρική θεώρηση και από την εξουσία ως κυριαρχία, η Butler προτιμά να ακολουθήσει τον Foucault και τη δική του θεώρηση της εξουσίας, κατά την οποία ο λόγος (discourse) παίρνει τη θέση της ομιλίας (ΨΖΕ 14, 16/PLP 5, 6).

²¹⁹ Στο ίδιο.

²²⁰ Στο ίδιο.

²²¹ Στο ίδιο.

²²² Στο ίδιο. Γιατί ακόμα και ότι μοιάζει να βρίσκεται εκτός της, είναι εντός της.

²²³ Στο ίδιο, 112.

²²⁴ Derrida, «Signature, Event, Context», 11.

²²⁵ Γιώργος Φουρτούνης, «Η απορία του υποκειμένου: Φουκώ, Αλτουσέρ, Μπάτλερ», *Σύγχρονα Θέματα* 106, (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2009): 55.

²²⁶ Φουρτούνης, «Η απορία του υποκειμένου», 54-55.

²²⁷ Αλτουσέρ, «Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους», 114.

²²⁸ Στο ίδιο, 113.

²²⁹ Στο ίδιο, 111.

²³⁰ Στο ίδιο, 114.

²³¹ Στο ίδιο, 117.

²³² Στο ίδιο, 117.

²³³ Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας*, 76.

Το υποκείμενο δημιουργείται ακολουθώντας συμβατικές πρακτικές - τελετουργικά, όπως θα έλεγε ο Austin²³⁴ ή θεατρικές επιτελέσεις σύμφωνα με το λεξιλόγιο της Butler. Κατά τον Althusser, το υποκείμενο αναγνωρίζεται από άλλα υποκείμενα, όπως ακριβώς στη χριστιανική θρησκεία, μέσω ενός «τελετουργικού τυπικού»²³⁵ (χειρονομίες, χαιρετισμοί, εκφώνηση συγκεκριμένων φράσεων²³⁶)²³⁷. Το τελετουργικό είναι αυτό που δημιουργεί την εντύπωση προφάνειας του υποκειμένου. Για να γίνει πιο σαφές, ο Althusser χρησιμοποιεί ένα ακόμα παράδειγμα από τη θρησκεία. Σύμφωνα με την ερμηνεία του, ο Pascal μας προτρέπει, προκειμένου να πιστέψουμε, να ακολουθήσουμε ένα τυπικό, να λάβουμε μια σωματική στάση, το γονάτισμα, και να εκφέρουμε συγκεκριμένα λόγια, την προσευχή²³⁸. Ακριβώς το αντίθετο από ό,τι θα περιμέναμε. Αντί η πίστη να ωθήσει στο γονάτισμα και την προσευχή, μια συγκεκριμένη πρακτική δημιουργεί την πίστη. Η πίστη εξαρτάται δηλαδή από ένα τελετουργικό, μια υλική διαδικασία²³⁹ όπως ακριβώς και η συνείδηση υποκείμενο. Έτσι, οι ιδέες του υποκειμένου δεν υπαγορεύουν τις πράξεις του, αλλά μέσω πράξεων, που είναι «ενσωματωμένες σε μορφές πρακτικής»²⁴⁰ και «ρυθμίζονται από κάποιο τυπικό»²⁴¹, δημιουργούνται οι ιδέες στο άτομο, το άτομο αποκτά συνείδηση, γίνεται υποκείμενο. Δεν είναι δύσκολο αυτή η ιδέα να μας θυμίσει το φύλο ως «αντικείμενο πίστης» («ΠΕ» 383/«ΡΑ» 520) που δημιουργείται μέσω πράξεων («ΠΕ» 383/«ΡΑ» 520), όπως περιγράφηκε αρχικά από την Butler.

Τη σύνδεση της έγκλησης με τα επιτελεστικά ομιλιακά ενεργήματα, βρίσκουμε στο *Excitable Speech*²⁴². Αν και φαίνεται ότι στα ομιλιακά ενεργήματα του Austin υπάρχει ένα υποκείμενο που προηγείται αυτών (ES 24), ο ίδιος ο Austin παραδέχεται ότι όποια και αν

²³⁴ Ωστιν, *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, 39.

²³⁵ Αλτουσέρ, «Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους», 109.

²³⁶ Στο ίδιο, 108.

²³⁷ Στο ίδιο.

²³⁸ Στο ίδιο, 109.

²³⁹ Στο ίδιο, 105.

²⁴⁰ Στο ίδιο.

²⁴¹ Στο ίδιο.

²⁴² Πρέπει να επισημανθεί ότι ο Austin, στις διαλέξεις του, κάνει και μια δεύτερη προσπάθεια διατύπωσης μιας θεωρίας, η οποία αφορά περιπτώσεις λέξεων με τις οποίες μπορούμε να κάνουμε πράγματα. Αφήνει πίσω του την πρώτη διάκριση constative/performative και κάνει μια νέα διάκριση σε λεκτικές, ενδολεκτικές και περιλεκτικές πράξεις. Οι λεκτικές πράξεις είναι οι πράξεις «του να λέμε κάτι (Ωστιν, *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, 116). Οι ενδολεκτικές πράξεις είναι πιο κοντά στις επιτελεστικές εκφορές και διέπονται εξίσου από συμβάσεις (Στο ίδιο, 125) ενώ οι περιλεκτικές είναι εκφορές οι οποίες μπορεί να επιφέρουν πράξεις ως συνέπειες (με πρόθεση ή χωρίς), ενώ οι ίδιες οι εκφορές δεν ταυτίζονται με τις συνέπειές τους (Στο ίδιο, 130). Στο *Excitable Speech*, η Butler εννοεί τις ενδολεκτικές και περιλεκτικές εκφορές ως περιπτώσεις επιτελεστικών (ES 20-24). Αν εννοήσουμε το επιτελεστικό ως μια εκφορά με την οποία κάνουμε πράγματα με τις λέξεις με τον ένα ή τον άλλο τρόπο, τότε τα ενδολεκτικά και τα περιλεκτικά είναι όντως είδη επιτελεστικών. Μπορούμε να αναφερόμαστε στις ενδολεκτικές εκφορές ως επιτελεστικές, χωρίς να αλλοιωθεί το νόημα, ώστε να μπορέσουμε να μεταφέρουμε την σύνδεση με τον Althusser που επεξεργάζεται στο *Excitable Speech*, στα έργα της που αφορούν το φύλο και στα οποία δεν χρησιμοποιεί τη διάκριση ενδόλεκτο/περίλεκτο.

είναι η πρόθεση του υποκειμένου, δεν αλλοιώνει την επιτελεστική ισχύ, όταν αυτή εντάσσεται σε μια συμβατική διαδικασία, ένα τελετουργικό (ES 25). Η σύμβαση δεν είναι μια απόφαση που παίρνεται στιγμιαία, αλλά η εγκυρότητά της εξαρτάται από «προηγούμενες πράξεις που απαιτούν μελλοντική επανάληψη» (ES 20)²⁴³. Ομοίως στον Althusser, στο παράδειγμα που παραπέμπει στον Pascal, το τελετουργικό είναι που δημιουργεί την πεποίθηση στο υποκείμενο, το οποίο συγκροτεί (ES 25). Η επιτελεστική εκφορά η οποία διέπεται από συμβάσεις δεν πηγάζει ποτέ αποκλειστικά από ένα μοναδικό υποκείμενο. Αν και στιγμιαία εκφέρεται από ένα υποκείμενο, η επιτελεστική εκφορά φέρει μαζί της τις εκφορές που έχουν γίνει, αλλά ακόμα και αυτές που αναμένεται ότι θα γίνουν (ES 25). Ο αστυνομικός που εγκαλεί το υποκείμενο στο παράδειγμα του Althusser, κατασκευάζει αυτό που ονομάζει ακριβώς επειδή στηρίζεται σε μια σύμβαση και όχι στην πρόθεσή του (ES 24). Έτσι θα πρέπει να γίνει κατανοητή και η «κοριτσοποιητική» (ΣΣ 51/BM xvii) εκφορά, παρόλο που φαίνεται ότι προέρχεται από ένα «κυρίαρχο υποκείμενο» (ES 48), τον γιατρό. Επιπλέον, το «κορίτσι» στη συνέχεια δεν θα πρέπει να πάψει να «γίνεται» κορίτσι, και να το αποδεικνύει συνεχώς στον εαυτό της και στους γύρω της. Η κατασκευή του έμφυλου υποκειμένου είναι λοιπόν ένα γλωσσικό πράττειν, «μια διαδικασία επανάληψης [reiteration] απαραίτητη για να εμφανιστούν τόσο τα “υποκείμενα” όσο και οι “πράξεις”» (ΣΣ 54/BM xviii).

Η Butler όμως δεν πιστεύει ότι είναι απαραίτητη μια προφορική έγκληση, μια φωνή κυριολεκτικά (ES 27), ούτε αυστηρά γραπτή, όπως θα γίνει κατανοητό (ΣΣ 59/BM xix-xx), η οποία «κοριτσοποιεί» ή «εμφυλοποιεί» (ΣΣ 51/BM xvii). Έτσι, δίπλα στην επιτελεστικότητα ως έγκληση, θα τοποθετήσει την επιτελεστικότητα ως παράθεση, ιδέα που θα βρει στο «Signature Event Context» του Jacques Derrida.

B. Το φύλο ως παράθεση

Όπως επισημαίνει ο Derrida στο «Signature Event Context», ο Austin απαιτεί ένα «εξαντλητικά καθορισμένο» πλαίσιο/συγκείμενο για να θεωρήσει επιτυχή μια επιτελεστική εκφορά²⁴⁴. Η παρουσία της υποκειμενικής συνείδησης από την οποία πηγάζει η πρόθεση που υπάρχει πίσω από την εκφορά, παίζει κεντρικό ρόλο στον καθορισμό της ισχύος της

²⁴³ Η Butler αναφέρεται στη ρητορική μίσους αλλά «η ρητορική μίσους αποκαλύπτει μια πρότερη ευαλωτότητα απέναντι στη γλώσσα» (ES 26). Δηλαδή η δυνατότητα που έχει η ρητορική μίσους να συγκροτεί υποταγμένα υποκείμενα είναι η συγκροτητική δυνατότητα της ίδιας της γλώσσας που ως ένα βαθμό, είναι αναγκαία και αναπόφευκτη (ES 26).

²⁴⁴ Derrida, «Signature, Event, Context», 14.

εκφοράς²⁴⁵. Αν και τα επιτελεστικά, όπως περιγράφονται από τον Derrida, είναι εκφορές χωρίς αναφερόμενο, δηλαδή δεν αντιστοιχούν σε «κάτι που βρίσκεται εκτός της γλώσσας»²⁴⁶, φαίνεται ότι ο Austin απαιτεί ένα συγκεκριμένο νόημα²⁴⁷, ένα «vouloir-dire» (θέλω-να-πω) το οποίο διέπει την επιτελεστική εκφορά και το οποίο προέρχεται από τη βούληση του προσώπου που πραγματοποιεί την εκφορά²⁴⁸. Ο Derrida μάλιστα, εντοπίζει στην απαίτηση για «εμπρόθετο νόημα»²⁴⁹, την ανάγκη του Austin να θέσει το κριτήριο της αληθούς/ψευδούς τιμής και στις επιτελεστικές εκφορές, το οποίο δυσχεραίνει τη δυνατότητα διάκρισής τους από της διαπιστωτικές^{250,251}. Πράγματι, κατά τον Austin, τα επιτελεστικά διέπονται από «συμβάσεις»²⁵² και ο Austin απαριθμεί μια σειρά από «αναγκαίες συνθήκες»²⁵³ για να θεωρηθούν εύστοχα. Μέσα σε αυτές βρίσκονται οι προθέσεις των συμμετεχόντων καθώς και άλλες συνθήκες που πρέπει να είναι «κατάλληλες»²⁵⁴. Αν όταν εκφέρω «Δέχομαι», έχω δίπλα μου μια μαϊμού²⁵⁵, δεν θα τελεστεί έγκυρος γάμος, ενώ με την ίδια εκφορά σε άλλο πλαίσιο, έχοντας δίπλα μου άνθρωπο αντί για μαϊμού, η εκφορά μου θα ισοδυναμούσε με την έγκυρη επιτέλεση μιας πράξης.

Ο Derrida επισημαίνει μια αντίφαση στη σκέψη του Austin. Ο Austin αναγνωρίζει ότι οι συμβατικές-τελετουργικές πράξεις έχουν πάντα την πιθανότητα αποτυχίας²⁵⁶. Οι «δυσλειτουργίες»²⁵⁷ είναι δηλαδή κατά τον Derrida η «δομική δυνατότητα» των επιτελεστικών εκφορών²⁵⁸. Συγχρόνως ο Austin αποκλείει την πιθανότητα αποτυχίας, τοποθετώντας την εκτός του κανόνα του επιτελεστικού²⁵⁹, αποκλείοντας έτσι τον πλάγιο λόγο²⁶⁰, τον θεατρικό λόγο²⁶¹ και τον λόγο που δεν εκφέρεται «σοβαρά»²⁶² ως

²⁴⁵ Στο ίδιο, 15.

²⁴⁶ Στο ίδιο, 13.

²⁴⁷ Στο ίδιο, 14.

²⁴⁸ Στο ίδιο, 15.

²⁴⁹ Στο ίδιο, 14.

²⁵⁰ Στο ίδιο, 22, υποσ. 7.

²⁵¹ Για περιπτώσεις επιτελεστικών εκφορών στις οποίες η επαληθευστικότητα είναι απαραίτητη βλ. Ωστιν, *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, 71-72, 110-111. Έχει επισημανθεί ότι τα δύο είδη εκφορών (επιτελεστικές και διαπιστωτικές), θα ήταν σωστότερο να τοποθετηθούν σε ένα «συνεχές» παρά σε δύο αυστηρά διακριτές ομάδες (Χάρης Χρόνης, «Επίμετρο. Σχόλιο σε ένα αυτοϋπονομευόμενο κείμενο», στο ίδιο, 213).

²⁵² Ωστιν, *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, 39.

²⁵³ Στο ίδιο, 34.

²⁵⁴ Στο ίδιο, 35.

²⁵⁵ Αποτελεί παράδειγμα του Austin για μια άκυρη συμβατική διαδικασία (Στο ίδιο, 44).

²⁵⁶ Στο ίδιο, 39.

²⁵⁷ Στο ίδιο, 38.

²⁵⁸ Derrida, «Signature, Event, Context», 15.

²⁵⁹ Στο ίδιο.

²⁶⁰ Ωστιν, *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, 91-92.

²⁶¹ Στο ίδιο, 42.

²⁶² Στο ίδιο, 28.

«παρασιτικό»²⁶³, καθώς ο ομιλητής σε αυτές τις περιπτώσεις δεν έχει την πρόθεση να επιτελέσει μια πράξη μέσω της γλώσσας. Ο Derrida όμως θεωρεί ότι η «καθημερινή γλώσσα» που ο Austin λαμβάνει ως φιλοσοφική αφετηρία²⁶⁴ έχει τα «παρασιτικά» είδη λόγου στη δομή της²⁶⁵, ενώ ο Austin έχει αποκλείσει ως ενδεχομενική την ίδια τη «συνθήκη δυνατότητάς της»²⁶⁶, τα «παράσιτα» που είναι η «επαναληψιμότητα» (iterability) μέσω της «παράθεσης» (citation)²⁶⁷.

Η «επαναληψιμότητα» και η «παραθετικότητα» (citationality) είναι, κατά τον Derrida, χαρακτηριστικά κάθε «κανονικού» σημείου²⁶⁸. Αν ο Austin επιμένει να ορίζει ποιες συνθήκες είναι οι «κατάλληλες» για να εννοηθεί μια εκφορά ως επιτελεστική²⁶⁹, ο Derrida δεν θεωρεί ότι υπάρχουν «κατάλληλες» συνθήκες παρά μόνο διαφορετικές συνθήκες, «μια απειρότητα νέων πλαισίων» μέσα στα οποία μπορεί να βρεθεί ένα σημείο²⁷⁰. Αυτό σημαίνει ότι το σημείο μπορεί να αποκοπεί από την πρόθεση και το πλαίσιο που το ντύνουν με ένα «γνήσιο» νόημα και να επαναληφθεί και να παρατεθεί «μέσα σε εισαγωγικά», ποτέ εκτός πλαισίου, αλλά σε διαφορετικό πλαίσιο²⁷¹. Η διαφορά (différance) είναι ακριβώς αυτό το είδος επανάληψης που χαρακτηρίζει το σημείο: είναι μεταξύ απουσίας και παρουσίας, μεταξύ ταυτότητας και διαφοράς²⁷². Το σημείο δεν είναι ποτέ παρόν στον εαυτό του, ποτέ ταυτόσημο με τον εαυτό του, αλλά η παρουσία και η ταυτότητα προσμένεται και αναβάλλεται²⁷³.²⁷⁴ Το σημείο επαναλαμβάνεται ως ίδιο και ως διαφορετικό ακριβώς επειδή το πλαίσιο αλλάζει και γι' αυτόν τον λόγο δεν μπορεί να ανιχνευτεί το νόημά του σε μια υποκειμενική πρόθεση²⁷⁵. Αυτή η δυνατότητα επανάληψης είναι που κάνει το σημείο να λειτουργεί ως σημείο²⁷⁶, ενώ η ίδια δυνατότητα επανάληψης είναι που κάνει τις επιτελεστικές εκφορές εύστοχες. Πράξεις επιτελούνται επιτυχώς μέσω της γλώσσας ακριβώς επειδή οι εκφορές είναι επαναλήψιμες και «ταυτοποιήσιμες ως μια “παράθεση”»²⁷⁷. Η επαναληψιμότητα και η παραθετικότητα είναι τα χαρακτηριστικά των επιτελεστικών

²⁶³ Στο ίδιο, 42.

²⁶⁴ Χρόνης, «Επίμετρο», 206.

²⁶⁵ Derrida, «Signature, Event, Context», 17.

²⁶⁶ Στο ίδιο.

²⁶⁷ Στο ίδιο, 18.

²⁶⁸ Στο ίδιο, 12.

²⁶⁹ Ωστιν, *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, 35.

²⁷⁰ Derrida, «Signature, Event, Context», 12.

²⁷¹ Στο ίδιο.

²⁷² Penelope Deutscher, *Ντερριντά*, μτφρ. Ιωάννα Ναούμ, (Αθήνα: Πατάκης, 2012), 56.

²⁷³ Derrida, «Signature, Event, Context», 7. (Différance σημαίνει deferral (αναβολή, χρονική καθυστέρηση) και difference (διαφορά) (Deutscher, *Ντερριντά* 59.)

²⁷⁴ Deutscher, *Ντερριντά*, 56.

²⁷⁵ Derrida, «Signature, Event, Context», 18.

²⁷⁶ Στο ίδιο, 12.

²⁷⁷ Στο ίδιο, 18.

εκφορών χωρίς τα οποία δεν θα μπορούσαν να είναι επιτυχή, αλλά είναι συγχρόνως τα χαρακτηριστικά εξαιτίας των οποίων οφείλονται οι αστοχίες, τα ανεπιτυχή επιτελεστικά.

Η Butler ανέσυρε αρχικά από την ανθρωπολογία τη χρονική διάσταση του τελετουργικού («ΠΕ» 395/«ΡΑ» 526), και στη συνέχεια βρήκε στον Austin την ιδέα του τελετουργικού πλαισίου στο οποίο λαμβάνουν χώρα τα επιτελεστικά²⁷⁸. Επιπλέον, η τελετουργία, ως διαδικασία συγκρότησης της υποκειμενικότητας, βρίσκεται και στο κείμενο του Althusser²⁷⁹. Ενδιαφέρον έχει η γλωσσική διάσταση του τελετουργικού στον Austin και το γεγονός ότι αφορά συγκεκριμένα το υποκείμενο στον Althusser. Αν και η έγκληση περιλαμβάνει τη γλωσσική παράμετρο που ενδιαφέρει την Butler²⁸⁰, το τελετουργικό, όπως περιγράφεται, αφορά πιο πολύ σωματικές πράξεις²⁸¹ που θυμίζουν την επιτελεστικότητα στο *Αναταραχή φύλου*. Η αντικατάσταση της έννοιας του τελετουργικού με την ντεριντιανή ορολογία²⁸² θα βοηθήσει την Butler να κάνει λόγο για γλωσσική συγκρότηση της έμφυλης ταυτότητας λαμβάνοντας υπόψη και τη χρονική διάσταση της διαδικασίας αυτής. Επαναδιατυπώνει λοιπόν στο *Σώματα με σημασία* την επιτελεστικότητα ως «η πρακτική της επανάληψης [reiterative] και της παράθεσης [citational] με την οποία ο λόγος [discourse] παράγει τα αποτελέσματα που ονομάζει» (ΣΣ 42/*BM* xii). Η επιτελεστικότητα στην Butler δεν είναι απαραίτητα μια προφορική κλήση, όπως αυτή του αστυνομικού, αλλά ούτε και ένα γραπτό επιτελεστικό με τη συμβατική έννοια της γραφής (ΣΣ 59/*BM* xix). Θα πρέπει να έχουμε στον νου την ιδέα της κειμενικής υφής της πραγματικότητας που διέπει το έργο του Derrida²⁸³, την ιδέα ότι η απάντηση σε κάθε οντολογικό ερώτημα περιλαμβάνει τη συμμετοχή μας, έναν τρόπο περιγραφής που δεν μπορεί να ιεραρχηθεί ως δευτερεύων σε σχέση με κάτι που υποτίθεται υπάρχει πραγματικά και πρωταρχικά²⁸⁴. Η πραγματικότητα λοιπόν δεν περιγράφεται απλώς, αλλά κατασκευάζεται επιτελεστικά.

Για να γίνει κατανοητή η ντεριντιανή «διαφορά-στην-επανάληψη»²⁸⁵, πρέπει να αποφευχθούν οι «χωρικές μεταφορές» (ΣΣ 56, υποσ. 9/*BM* 187, υποσ. 8) όταν γίνεται λόγος για τον χρόνο (ΣΣ 56, υποσ. 9/*BM* 187 υποσ. 8), όπως και μια έννοια «απλής επανάληψης» (ΣΣ 58, υποσ. 9/*BM* 188 υποσ. 8), δηλαδή μιας επανάληψης που «επαναλαμβάνει κάτι αυτούσιο» (ΣΣ 80, υποσ. 20/ *BM* 190, υποσ. 19). Οι πράξεις δηλαδή, δεν πρέπει να ειπωθούν

²⁷⁸ Ωστιν, *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, 39.

²⁷⁹ Αλτουσέρ, «Ιδεολογία», 114.

²⁸⁰ Butler, *Η ψυχική ζωή της εξουσίας*, 14.

²⁸¹ Αλτουσέρ, «Ιδεολογία», 109.

²⁸² Jagger, *Judith Butler*, 66.

²⁸³ Deutscher, *Ντεριντιά*, 61-62.

²⁸⁴ Στο ίδιο, 62-63.

²⁸⁵ Αθηνά Αθανασίου, «Υλοποιώντας το έμφυλο σώμα: Η πολιτική υπόσχεση της επιτελεστικότητας», στο Τζούντιθ Μπάτλερ, *Σώματα, με σημασία. Οριοθετήσεις του «φύλου» στο λόγο*, 19.

ως ταυτόσημες και τοποθετημένες η μία δίπλα στην άλλη, σε ακολουθία. Γι' αυτό το λόγο ο όρος «ιζηματογένεση [sedimentation]» (ΣΣ 60/*BM* xx)²⁸⁶ είναι χρήσιμος για την εξήγηση του είδους της επανάληψης που ενέχει η επαναληψιμότητα (*iterability*). Πρόκειται για ένα χρονικό ίζημα, για χρονικές στιγμές που δεν είναι διακριτές (ΣΣ 57, υποσ. 9/*BM* 187, υποσ.8), αλλά για ένα ίζημα στιγμών, τέτοιο, ώστε κάθε νέα στιγμή, κάθε νέα πράξη, φέρει τις παρελθοντικές πράξεις (ΣΣ 56, υποσ. 8/*BM* 187, υποσ. 7), πράξεις οι οποίες ταυτίζονται και διαφέρουν χωρίς να μπορεί να χαρακτηριστεί ως χωρικό ή χρονικό αυτό το ενδιάμεσο που τις διαφοροποιεί (ΣΣ 58-9, υποσ. 9/ *BM* 188, υποσ. 8). Η επαναληψιμότητα (*iterability*) των πράξεων, των ομιλιακών ενεργημάτων, όπως εξηγεί η Butler, σημαίνει «ότι κάθε πράξη είναι καθαυτή μια νέα παράθεση [recitation] [...] μιας προηγούμενης αλυσίδας πράξεων, τις οποίες υπαινίσσεται η πράξη στο παρόν» (ΣΣ 56, υποσ. 8/*BM* 187, υποσ. 7). Ακολουθώντας την ντεριντιανή λογική της παράθεσης και της επαναληψιμότητας, είναι αδύνατον να εντοπιστεί μια πρωταρχική πρόθεση που εκκινεί από τη βούληση του υποκειμένου (ΣΣ 62-63/*BM* xxi) (*ES* 50-51)²⁸⁷. Αν η εκφορά που «παράγει ό,τι ονομάζει» έχει μια εξουσία²⁸⁸, αυτή δεν πηγάζει από ένα μοναδικό υποκείμενο, εφόσον φέρει ιζηματοποιημένες τις παρελθοντικές ομιλιακές πράξεις. Όποια εξουσία φαίνεται να διαθέτει το υποκείμενο που κάνει την επιτελεστική εκφορά, είναι «παράγωγη [derivative]» (ΣΣ 62-63/*BM* xxi) (*ES* 50,51) δηλαδή δημιουργείται δευτερογενώς ακριβώς επειδή προϋπάρχει του υποκειμένου η αλυσίδα των παραθέσεων (ΣΣ 63/*BM* xxi-xxii) (*ES* 51). Η επιτελεστική εκφορά είναι λοιπόν εύστοχη «μόνο επειδή η πράξη αντηχεί προηγούμενες πράξεις και συσσωρεύει την ισχύ της εξουσίας [force of authority] διαμέσου της επανάληψης ή της παράθεσης [citation] ενός προηγούμενου και εξουσιαστικού [authoritative] συνόλου πρακτικών» (*ES* 51).

Η Butler κάνει λόγο για «gendering» (εμφυλοποίηση) (ΣΣ 51/*BM* xvi), κατά το νιτσεικό «doing» (πράττειν) (*ES* 45). Πρόκειται για τη «δραστηριότητα [activity] της εμφυλοποίησης/ έμφυλης συγκρότησης» (ΣΣ 51/*BM* xvii)²⁸⁹. Εμφυλοποίηση είναι «η μήτρα δια της οποίας καθίσταται εξαρχής εφικτή οποιαδήποτε θέληση, η πολιτισμική συνθήκη που της δίνει τη δυνατότητα να υπάρχει» (ΣΣ 51/*BM* xvii). Το γίνεσθαι φύλο είναι δηλαδή ταυτόχρονα γίνεσθαι υποκείμενο. Η εμφυλοποίηση δεν προκύπτει από τη βούληση κάποιου υποκειμένου που προϋπάρχει της έμφυλης συγκρότησης, αλλά αντίθετα, ένα υποκείμενο μπορεί και εκφράζει κάποια βούληση, ακριβώς επειδή έχει συγκροτηθεί ως τέτοιο και

²⁸⁶ Όρος που αντλεί η Butler από τη φαινομενολογία («ΠΕ» 391/«ΡΑ» 524). Βλ. και Heinämaa, «What is a Woman?», 25.

²⁸⁷ Η Butler παραθέτει και στα δύο έργα της το ίδιο απόσπασμα από το κείμενο του Derrida, «Signature, Event, Context», 18.

²⁸⁸ Το «power» και το «authority» μεταφράζονται ως εξουσία.

²⁸⁹ Χρησιμοποιούνται στην ίδια σελίδα και οι δύο μεταφράσεις για το «gendering».

μάλιστα διαμέσου του φύλου (ΣΣ 51/*BM* xvii). Η μήτρα που καθιστά δυνατή την ύπαρξη του έμφυλου υποκειμένου δεν πρέπει να πάρει τη θέση του υποκειμένου, δεν πρέπει να ειδοθεί ως το Υποκείμενο που παράγει τα υποκείμενα (ΣΣ 53-54/*BM* xviii). Δεν καταρρίπτεται το υποκείμενο ως αφετηρία για να καταλάβει την ίδια γραμματική θέση ο Πολιτισμός, ο Λόγος, ή η Εξουσία που θα αντιστοιχούσαν σε μια ισχυρότερη βούληση που κάνει την κατασκευή (ΣΣ 53-54/*BM* xviii). Δεν είναι ένα υποκείμενο που πράττει, που «κάνει πράγματα με τις λέξεις» αλλά ο λόγος (discourse) (ΣΣ 43/*BM* xii). Πρέπει να αποφύγουμε δηλαδή να αναζητήσουμε το «ποιος» κατασκευάζει και «ποιος» πράττει το φύλο.

Στο τελευταίο κεφάλαιο του *Σώματα με σημασία*, στην υποενότητα με τίτλο «Επιτελεστική εξουσία», η Butler θέτει το ερώτημα από πού πηγάζει η ισχύς των επιτελεστικών (ΣΣ 410/*BM* 170). Στην προσπάθειά της να απαντήσει σε αυτό το ερώτημα, συνδέει την ντεριντιανή ανάγνωση των ομιλιακών ενεργημάτων με τη φουκωϊκή εξουσία. Σύμφωνα με την Butler, δεν φτάνει να πούμε ότι οι επιτελεστικές εκφορές «επιτελούν μια δράση» (ΣΣ 410-411/*BM* 171), αλλά χρειάζεται επιπλέον να αναγνωρίσουμε ότι η δράση αυτή φορτίζεται με «δεσμευτική εξουσία [binding power]» (ΣΣ 411/*BM* 171). Τα επιτελεστικά ομιλιακά ενεργήματα, όπως οι «νομικές ετυμηγορίες, βαπτίσεις, εγκαίνια, διακηρύξεις ιδιοκτησίας» (ΣΣ 410/*BM* 171), φαίνεται ότι πηγάζουν από μια εξουσιαστική αρχή, η οποία διαθέτει τη θέληση να πραγματοποιήσει μια πράξη (ΣΣ 411/*BM* 171). Η εξουσία όμως, όπως περιγράφεται στο φουκωϊκό έργο, δεν είναι υποκείμενο που επιτελεί μια πράξη «μεμονωμένη και εσκεμμένη», σαν να προέρχεται από πρόθεση. Αυτή είναι μια λανθασμένη ερμηνεία της εξουσίας που χρησιμοποιείται ως κριτική εναντίον του Foucault²⁹⁰. Παραπέμποντας υπόρρητα στο νιτσεϊκό πράττειν, η έννοια της εξουσίας στο *Σώματα με σημασία*, είναι «μια επαναλαμβανόμενη διαδικασία πράξης [reiterated acting]», ένα «επαναλαμβανόμενο πράττειν» και όχι μια πράξη μεμονωμένη. Χρησιμοποιώντας το ντεριντιανό λεξιλόγιο της επανάληψης και της παράθεσης, η Butler συνδέει την επιτελεστικότητα με τη φουκωϊκή εξουσία. Έτσι, όταν ο δικαστής ως εξουσιαστική αρχή εκφέρει μια ετυμηγορία, «παραθέτει [cites] τον νόμο». Δεν είναι παρά μέσω της παράθεσης που εγκαθιδρύεται η εξουσιαστική του θέση, πάντοτε όμως εντός ενός συμβατικού πλαισίου το οποίο έχει δημιουργηθεί από το ίζημα προηγούμενων παραθέσεων. Η εξουσία λοιπόν είναι επιτελεστική· το πράττειν που της αντιστοιχεί είναι ένα πράττειν «ως λόγος [discourse]», ο οποίος επαναλαμβάνεται και (ανα)παρατίθεται ώστε να εγκαθιδρυθεί η ισχύς του, η δυνατότητα του να δεσμεύει καθώς εκφέρεται (ΣΣ 411-412/*BM* 171).

²⁹⁰ Salih, *Εισαγωγή στην Τζούντιθ Μπάτλερ*, 132.

Γ. Κατασκευή και συγκροτητικό εκτός

Αν ως τώρα έγινε σαφές τι είναι η επιτελεστική κατασκευή, αυτό που μένει ακόμα να αναδειχθεί σε κάθε κατασκευή είναι ο συγκροτητικός ρόλος αυτού που αποκλείεται από την ταυτότητα («ΑΕΑ» 230-1/«IGI» 312), κάτι που παραλείπουν οι κονστρουκτιβιστικές θεωρίες και που μας κάνει γνωστό η αποδόμηση (ΣΣ 53/*BM* xvii). Στο άρθρο της «Sexual Inversions», η Butler επισημαίνει την «ντεριντιανή διάθεση» της Irigaray σχετικά με την έμφυλη διαφορά²⁹¹. Αν και για τον Foucault η καθυπόταξη επιτυγχάνεται με την υποκειμενοποίηση²⁹², φαίνεται ότι κατά την άποψή του, όλα τα παραγόμενα υποκείμενα υφίστανται ισότιμα την καταπίεση. Η Butler όμως, ακολουθώντας την Irigaray, επισημαίνει μια άλλου είδους καταπίεση, όταν στην κατασκευή της έμφυλης διαφοράς το γυναικείο φύλο δεν δύναται να αναπαρασταθεί. Η εξουσία λοιπόν δεν παράγει μόνο, αλλά παράγει δια του «αποκλεισμού και της εξάλειψης»²⁹³.

Ας θυμηθούμε την κριτική του Derrida στον Austin. Ο Austin αναγνωρίζει ότι όλα τα επιτελεστικά υπόκεινται στον κίνδυνο της αποτυχίας, εν τούτοις, η αποτυχία δεν συμπεριλαμβάνεται στον ορισμό τους²⁹⁴. Υπάρχει, δηλαδή, ένα στοιχείο, οι περιπτώσεις αστοχίας²⁹⁵, που κάνει τα επιτυχή-εύστοχα επιτελεστικά να είναι αυτό που είναι, ενώ αυτό το στοιχείο αποκλείεται ως ξένο. Τα επιτυχή επιτελεστικά συγκροτούνται ως τέτοια ακριβώς επειδή υπάρχουν οι περιπτώσεις αποτυχίας τους, παρόλο που ως αιτία ευστοχίας παρουσιάζονται μόνο «οι κατάλληλες περιστάσεις»²⁹⁶, ένα συγκεκριμένο συγκεκριμένο. Η Butler με τη σειρά της, επισημαίνει τη «διαφορική διεργασία» η οποία είναι μέρος της κατασκευής του υποκειμένου. Τα υποκείμενα υπάρχουν ακριβώς επειδή υπάρχουν και οι «αστοχίες» τους, τα «αποκείμενα» («abjected beings»). Είναι άτομα που δεν τους επιτρέπεται να αξιώνουν τον τίτλο του υποκειμένου, του «ανθρώπινου» (ΣΣ 52/*BM* xvii), και όχι απλώς τους ανατίθεται η θέση του απαγορευμένου υποκειμένου, αλλά δεν είναι καν δυνατόν να ονομαστούν σαν κατηγορίες ταυτότητας («ΑΕΑ» 231/«IGI» 312). Αν για να λάβει κάποια ή κάποιος τη θέση του υποκειμένου πρέπει να εμφυλοποιηθεί με ένα συγκεκριμένο τρόπο, η αποτυχία να υποταχθεί πλήρως στην έμφυλη νόρμα, την/τον καθιστά το «καταστατικό εκτός [constitutive outside]» (ΣΣ 52/*BM* xvii) του ανθρώπινου υποκειμένου. Το «καταστατικό

²⁹¹ Judith Butler, «Sexual Inversions», στο *Discourses of Sexuality from Aristotle to AIDS*, επιμ. Domna C. Stanton (Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1992), 354.

²⁹² Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας*, 76.

²⁹³ Butler, «Sexual Inversions», 353-354.

²⁹⁴ Derrida, «Signature, event, context», 15.

²⁹⁵ Ωστιν, *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, 34.

²⁹⁶ Στο ίδιο, 33.

εκτός» είναι αυτό που συμβάλλει στη συγκρότηση του υποκειμένου με το να οριοθετεί το υποκείμενο, ενώ το ίδιο βρίσκεται εκτός του ορίου του υποκειμένου ως η αποτυχημένη εκδοχή του. Οι αποκλεισμοί έχουν λοιπόν «καταστατική δύναμη» [constitutive force]» (ΣΣ 53/BM xvii). Συμβάλλουν στη συγκρότηση των επιτρεπών ταυτοτήτων, ακριβώς επειδή υπάρχουν ως ο αντίθετος ανεπιτυχής πόλος. Απαντώντας σε μια ερώτηση σχετικά με την οντολογική κατάσταση του αποκειμένου, η Butler επισημαίνει ότι μια ιεραρχική οντολογία σχολαστικού τύπου θα μπορούσε να εξηγήσει «ικανοποιητικά» τις βαθμίδες περισσότερης ή λιγότερης ύπαρξης²⁹⁷, όμως η ίδια προτιμά να μιλά με όρους λογοθετικής κασκευής. Το αποκείμενο υπάρχει μέσα στον λόγο ως «το ριζικά μη δυνάμενο να γίνει αντικείμενο επερώτησης [radically uninterrogated]»²⁹⁸. Μπορούμε να μιλάμε για την αποκειμενοποίηση με όρους «διαδικασίας»²⁹⁹, «υλοποίησης» και «παραγωγής», μιας παραγωγής όμως «διαφορικής [deifferential]», η οποία θέτει το διανοητό εις βάρος μιας αποκείμενης φιγούρας³⁰⁰.

Συζητώντας την άρνηση ορισμένων πολιτικών προσώπων να αναγνωρίσουν την ύπαρξη ομοφυλόφιλων στρατιωτικών, η Butler αναδεικνύει μια παθιασμένη ενασχόληση με το ζήτημα της ομοφυλοφιλίας ατόμων που την αρνούνται και τελικά «στοιχειώνονται από το αποκλεισμένο»³⁰¹. Επιπλέον, το *Αναταραχή φύλου* είναι γεμάτο από παραδείγματα θεωριών που ξεσκεπάζουν την εξάρτηση του ανδρικού από το αποκλεισμένο γυναικείο³⁰², αλλά επισημαίνονται επίσης και «πρακτικές αποκλεισμού» (ΑΦ 30/GT 8) εντός του φεμινιστικού κινήματος, όπως για παράδειγμα ο «βαθύς ετεροσεξισμός»³⁰³ ή η άκριτη παραδοχή της ετεροφυλοφιλίας των γυναικών από πολλές θεωρητικούς του φεμινισμού³⁰⁴. Εξίσου σημαντικός είναι ο εντοπισμός των αποκλεισμών εντός της ομοφυλόφιλης ταυτότητας, όταν αυτή περιχαράκωνεται πολύ σφιχτά («ΑΕΑ» 221/«IGI» 308), όπως και ο υπόρρητος και παράδοξος αποκλεισμός της λεσβιακής σεξουαλικότητας από την απαγόρευση στις περιπτώσεις που μόνο η ανδρική ομοφυλοφιλία λογοκρίνεται και απαγορεύεται ρητά, ενώ η λεσβιακή επιθυμία είναι τόσο αδιανόητη που δεν είναι δυνατόν να ονομαστεί, ούτε για να

²⁹⁷ Irene Costera Meijer & Baukje Prins, «How Bodies Come to Matter: An Interview with Judith Butler», *Signs* 2 (Χειμώνας 1998): 280.

²⁹⁸ Στο ίδιο, 281.

²⁹⁹ Στο ίδιο, 282.

³⁰⁰ Στο ίδιο, 281.

³⁰¹ Osborne & Segel, «Gender as Performance», 34.

³⁰² Για παράδειγμα, η γυναίκα ως το άλλο του άνδρα στην Beauvoir, ο μη αναπαραστάσιμος χαρακτήρας του γυναικείου στην Irigaray (ΑΦ 35/GT 14) και η άρνηση του γυναικείου-μητρικού σώματος στην Kristeva (ΑΦ 413/GT 101).

³⁰³ Liz Koz, «The Body you want. Liz Koz interviews Judith Butler», *Artforum* 31 (November 1992): 83.

³⁰⁴ Για παράδειγμα η εξήγηση της μασκαράτας ως διεκδίκηση της θέσης του υποκειμένου και όχι ενός γυναικείου αντικειμένου, δηλαδή ως γυναικείας λεσβιακής επιθυμίας (ΑΦ 82/GT 66-67).

γίνει στόχος απαγόρευσης («ΑΕΑ» 230-1/«IGI» 312). Παρόλο που οι παραπάνω περιπτώσεις μπορούν να λειτουργήσουν ως παραδείγματα αποκλειμοποίησης, η Butler έχει επισημάνει, ότι το αποκείμενο δεν έχει να κάνει αποκλειστικά με το φύλο και τη σεξουαλικότητα. Επιπλέον αποφεύγει να δίνει παραδείγματα που μπορούν να κατανοηθούν σαν μια εξαντλητική απαρίθμηση των αποκείμενων σωμάτων γιατί έτσι θα «κανονικοποιηθούν» παράγοντας νέους αποκλεισμούς³⁰⁵. Η Butler θεωρεί ότι η κατάσταση του αποκείμενου πιθανώς δεν είναι δυνατόν να κριθεί από ένα συγκεκριμένο παράδειγμα αλλά από το «πλαίσιο» στο οποίο το βρίσκουμε³⁰⁶.

³⁰⁵ Meijer & Prins, «How Bodies Come to Matter», 281-282.

³⁰⁶ Στο ίδιο, 282.

Κεφάλαιο 5. Ύλη και γλώσσα

«Δεν είμαι πολύ καλή υλίστρια. Κάθε φορά που προσπαθώ να γράψω για το σώμα, η γραφή καταλήγει να αφορά τη γλώσσα»³⁰⁷

A. Σωματικές ή γλωσσικές πράξεις;

Η Seyla Benhabib θεωρεί ότι στο *Αναταραχή φύλου*, η διάκριση μεταξύ των θεατρικών και των γλωσσικών πράξεων δεν είναι ξεκάθαρη³⁰⁸, πράγμα που η ίδια η Butler αναγνωρίζει στον «Πρόλογο 1999» του βιβλίου της³⁰⁹. Το φύλο ως ρόλος, μια επιτέλεση που μπορεί να σταματήσει δια της βούλησης, είναι μια ερμηνεία που, όπως φάνηκε ήδη, θα πρέπει να αποκλειστεί («ΠΕ» 396/«ΡΑ» 526), («ΑΕΑ» 228/«ΙΓΙ» 311), («ΑΕΑ» 237/«ΙΓΙ» 314-5)³¹⁰. Εν τούτοις μια έννοια θεατρικότητας διατηρείται καθώς το φύλο εμφανίζεται πάνω σε ένα σώμα («ΠΕ» 385/«ΡΑ» 521), το οποίο παρουσιάζεται και ζητά να αναγνωριστεί από ένα κοινό («ΠΕ» 396/«ΡΑ» 527)³¹¹. Μια αναδιατύπωση του προβλήματος που θέτει η Benhabib, θα μπορούσε να αφορά το ζήτημα των πράξεων που συγκροτούν το φύλο, όσο αφορά τη διάκρισή τους σε σωματικές και γλωσσικές. Αυτό προτείνει η Butler στον «Πρόλογο 1999», παραπέμποντας στο έργο της *Excitable speech*³¹². Η γλωσσική επιτελεστικότητα, η επιτελεστικότητα ως επαναληπτικότητα και παράθεση αλλά και ως έγκληση, γίνεται ρητά θέμα στο *Σώματα με σημασία*. Οι σωματικές πράξεις, το στυλιζάρισμα του σώματος, είναι η επιτελεστικότητα, όπως κυριαρχεί στο *Αναταραχή φύλου*. Η έννοια αυτή της επιτελεστικότητας που έχει ως αφετηρία τα φαινομενολογικά ενεργήματα, τα οποία είναι απαραίτητα και σωματικά («ΠΕ» 381/«ΡΑ» 519)³¹³, αντιπαραβάλλεται από την Butler με την έννοια των εκφραστικών πράξεων, πράξεων που είναι αποτέλεσμα μιας βαθιάς ουσίας (*ΑΦ* 183/*GT* 180). Αυτή η αντιπαραβολή έχει ως αποτέλεσμα τον τονισμό της επιτελεστικότητας ως σωματικής πράξης. Παρόλο που στο *Αναταραχή φύλου* η αναφορά στα ομιλιακά ενεργήματα είναι υπόρρητη, μια γλωσσική διάσταση του φύλου είναι σαφής στις

³⁰⁷ Judith Butler, «The End of Sexual Difference?», στις ίδιες, *Undoing Gender* (New York, London: Routledge, 2004), 198.

³⁰⁸ Seyla Benhabib, «Subjectivity, Historiography, and Politics: Reflections on the “Feminism/Postmodernism Exchange”», στο Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser, *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange* (New York, London: Routledge, 1995), 120.

³⁰⁹ Butler, «Πρόλογος 1999», 17/«Preface 1999», xxv.

³¹⁰ Βλ. και τις ενότητες «Πράξεις και επιτελέσεις» και «Φαινομενολογικά και επιτελεστικά ενεργήματα στο *Αναταραχή Φύλου*» του παρόντος.

³¹¹ Για τους τρόπους με τους οποίους το φύλο μπορεί να εννοηθεί ως παράσταση βλ. τις ενότητες «Πράξεις και επιτελέσεις» και «Φαινομενολογικά και επιτελεστικά ενεργήματα στο *Αναταραχή Φύλου*» του παρόντος.

³¹² Butler, «Πρόλογος 1999», 17/«Preface 1999», xxv.

³¹³ Heinämaa, «What is a Woman?», 25.

αναφορές της Butler στη Wittig (*AΦ 154/GT 147*) και στον νόμο ως επιτελεστική εκφορά³¹⁴. Δεν είναι όμως απόλυτα σαφές πώς συμφιλώνονται οι δύο θεωρήσεις της επιτελεστικότητας ως σωματική και γλωσσική επιτελεστικότητα.

B. Ύλη και γλώσσα

Στο *Excitable speech* το «πρόβλημα της ανθρώπινης πράξης» αφορά ακριβώς τη δυσκολία της διάκρισης αμιγώς σωματικών και αμιγώς γλωσσικών πράξεων. Η απόλυτη διάκρισή τους προκύπτει από τη μεταφυσική παραδοχή της διάκρισης του σωματικού από το νοητικό, με το σώμα να αντιστοιχεί στην ύλη και τη γλώσσα στο άυλο-πνευματικό (*ES 10-11*)³¹⁵. Στο «The End of Sexual Difference?»³¹⁶, η Butler δηλώνει ρητά ότι η επιτελεστικότητα έχει να κάνει εξίσου με γλωσσικές και σωματικές πράξεις και ότι η απάντηση στο πώς σχετίζονται, βρίσκεται στον όρο «χίασμα» («chiasmus»)³¹⁷. Στο *Σώματα με σημασία* ο όρος αυτός, τον οποίο δανείζεται από τον Merleau-Ponty, χρησιμοποιείται για να εξηγήσει τη σχέση της γλώσσας με την υλικότητα, η οποία δεν μπορεί να οριστεί ως «σχέση ριζικής διαφοράς» (*ΣΣ 158*, υποσ. 13 [Σ.τ.Μ.]). Η σχέση τους δεν μπορεί να οριστεί με τους όρους της ταυτότητας και της διαφοράς (*ΣΣ 159/BM 38*), αλλά ούτε με όρους αναγωγής της μιας στην άλλη (*ΣΣ 158/BM 38*). Η γλώσσα και η υλικότητα «τέμνονται», έχουν κάποιο κοινό σημείο, αλλά διακρίνονται (*ΣΣ 158*, υποσ. 13 [Σ.τ.Μ.]).

Η Butler χρησιμοποιεί επίσης τον όρο «excess» (πλεόνασμα) για να περιγράψει τη σχέση ύλης και γλώσσας. Η Gill Jagger προτείνει να προσεγγίσουμε τον όρο μέσα από την ντεριντιανή έννοια «dissémination»³¹⁸. Η διάδοση ή η διασπορά στην οποία αναφέρεται ο όρος, αφορά το νόημα που ξεφεύγει από τη δυνατότητα αναπαράστασης ενός σημείου³¹⁹. Η Butler γράφει στο *Σώματα με σημασία*: «Η γλώσσα και η υλικότητα πάντοτε ήδη συνυφασμένες και πάντοτε ήδη πλεονάζουσες [exceeding] μεταξύ τους, δεν είναι ποτέ ούτε ολότελα ταυτόσημες ούτε ολότελα διαφορετικές» (*ΣΣ 159/BM 38*). Αφενός η γλώσσα δεν αναπαριστά μια απολύτως διακριτή ύλη, αφετέρου η υλικότητα δεν μπορεί παρά να έχει πάντα κάποια σημασία: αναφερόμαστε πάντα σε μια σημασία της υλικότητας μέσω της γλώσσας. Η Butler αναφέρεται επίσης στη θέση του Derrida ενάντια στη θεώρηση της ύλης ως «ριζικής ετερότητας»: Εφόσον η ύλη είναι έννοια δεν μπορεί να είναι το έτερον της

³¹⁴ Derrida, «Before the Law», 212.

³¹⁵ Η Butler παραθέτει τη Shoshana Felman.

³¹⁶ Butler, «The End of Sexual Difference?», 198-199.

³¹⁷ Στο ίδιο, 198.

³¹⁸ Jagger, *Judith Butler*, 44. Ο Derrida αναφέρεται σε ένα «υπόλοιπο» (remainder/restance) (Derrida, «Signature, Event, Context», 10) ή σε ένα «υπόλειμμα» (residue/reste) (Στο ίδιο, 14).

³¹⁹ Jagger, *Judith Butler*, 43, 44.

γλώσσα. Αυτό οδηγεί την Butler να κατανοήσει τη γλώσσα, όχι ως αναπαραστατικό ή περιγραφικό μέσο, αλλά ως συνθήκη («condition») ύπαρξης της υλικότητας (ΣΣ 91/BM 6).

Η Carrie L. Hull εντοπίζει στο *Σώματα με σημασία* διατυπώσεις σχετικά με την υλικότητα, οι οποίες έρχονται σε αντίφαση με τις παραπάνω θέσεις³²⁰. Πράγματι η Butler βεβαιώνει στον «Πρόλογο» ότι «τα σώματα σίγουρα ζουν και πεθαίνουν· τρώνε και κοιμούνται, νιώθουν πόνο ή απόλαυση· υφίστανται αρρώστιες και βία· και δεν είναι δυνατόν να απορρίψουμε ως απλή κατασκευή τούτα τα “πραγματολογικά δεδομένα” [“facts”]» (ΣΣ 38/BM ix-x)³²¹. Χαρακτηρίζει μάλιστα τα παραπάνω ως «αδιαμφισβήτητες εμπειρίες» που διέπονται από «κάποια αναγκαιότητα», όμως αυτό «δεν συνεπάγεται το νόημα της εκφοράς τους [what it means to affirm them], ούτε τα λογοθετικά μέσα που χρησιμοποιούνται για αυτήν» (ΣΣ 38/BM x). Σχετικά με την αναγκαιότητα η Butler διευκρινίζει ότι αφορά την αναγκαιότητα για κατηγορίες που είναι «καταστατικοί [constitutive] περιορισμοί», μέσα αναγνώρισης που κατασκευάζουν διανοητά και μη-διανοητά σώματα (ΣΣ 38/BM x). Η Hull συνοψίζει τη αντιφατική θέση της Butler ως εξής: «[...] πρέπει να βεβαιώσουμε [affirm] την υλικότητα αλλά δεν μπορούμε να βεβαιώσουμε την υλικότητα»³²². Στο «Contingent Foundations», η Butler εξηγεί ότι σκέφτεται την υλικότητα και το σώμα μέσα από μια αποδομητική ματιά και δεν μπορεί να υποκύψει σε ένα δίλημμα ανάμεσα στη δεδομένη φύση της υλικότητας ή στην απόρριψή της³²³. Ως εκ τούτου, η διατύπωση της Hull είναι μια ορθή περιγραφή των θέσεων της Butler, όμως η ίδια η Butler δεν βρίσκει κάτι προβληματικό στο περιεχόμενό της. Σε συνέντευξη του 1996, η Butler εξηγεί ότι «ο ισχυρισμός ότι το σώμα είναι ένα άπιαστο αναφερόμενο, δεν είναι το ίδιο με το να ισχυριζόμαστε ότι είναι μόνο και πάντα κατασκευασμένο», συνεπώς η γλωσσική κατασκευή θα πρέπει κάπου να βρίσκει ένα «όριο»³²⁴. Φαίνεται όμως ότι δεν μπορούμε παρά να υποθέτουμε αυτό το όριο, χωρίς να μπορούν να ειπωθούν περισσότερα γι' αυτό.

Η αντίφαση της σχέσης ης υλικότητας με τη γλώσσα μπορεί να βρεθεί ξανά στην περιγραφή της σχέσης αναφερόμενου και σημαινόμενου. Η Butler κάνει λόγο για τη «ριζική διαφορά ανάμεσα στο αναφερόμενο και το σημαινόμενο», αλλά και για την αδυνατότητα ύπαρξης του αναφερόμενου χωρίς το σημαινόμενο. Εδώ «η ριζική διαφορά» αναφερόμενου

³²⁰ Carrie L. Hull, «The need in thinking. Materiality in Theodor W. Adorno and Judith Butler», *Radical Philosophy* 84 (Ιούλιος/ Αύγουστος 1997): 26, 33-34, υποσ. 36.

³²¹ Η παραδοχή του αδιαμφισβήτητου της υλικότητας και συγχρόνως η δήλωση άγνοιας της σημασίας της, επαναλαμβάνεται και δεύτερη φορά μέσα στο *Σώματα με σημασία* (ΣΣ 155/BM 36).

³²² Hull, «The need in thinking», 33-34, υποσ. 36.

³²³ Judith Butler, «Contingent Foundations: Feminism and the Question of “Postmodernism”», στο *Feminist Contentions*, 51.

³²⁴ Meijer & Prins, «How Bodies Come to Matter», 278.

και σημαινόμενοι είναι καλύτερα να γίνει κατανοητή ως η μη αναγωγιμότητα του ενός στο άλλο, όπως σημειώνει στη συνέχεια (ΣΣ 158/BM 38). Σχετικά με τη σχέση του αναφερόμενου με τις σημασίες του, κάνοντας λόγο για την κατηγορία «γυναίκες» στο «Contigent Foundations», η Butler προτείνει να «αναπλάσουμε το αναφερόμενο ως σημαινόμενο»³²⁵. Αυτή η λογική μπορεί να μεταφερθεί και στην υλικότητα, καθώς η υλικότητα του γυναικείου φύλου γίνεται συχνά αφετηρία για τη φεμινιστική θεωρία³²⁶. Η Butler θεωρεί ότι συχνά οι σημασίες εκλαμβάνονται ως αναφερόμενο, με αποτέλεσμα το νόημα των κατηγοριών (γυναίκες, υλικότητα) να μην μπορεί να μετακινηθεί. Με την αλλαγή της σχέσης αναφερόμενου-σημαινόμενου νομιμοποιείται η επανανοματοδότηση των κατηγοριών αυτών και άρα δίνεται η δυνατότητα να αποκοπούν από ένα καταπιεστικό συγκείμενο³²⁷. Όπως επισημαίνεται στο *Σώματα με σημασία*, «η απόλυτη διάκριση της γλώσσας από την υλικότητα, που σκόπευε να διασφαλίσει την αναφορική λειτουργία της γλώσσας, εντέλει την υπονομεύει ριζικά». Φαίνεται ότι κατά την Butler, η γλώσσα δεν μπορεί να αναφέρεται σε κάτι εντελώς ξένο από την επικράτειά της αλλά σε κάτι το οποίο έχει ήδη μια γλωσσική πρόσμιξη, κάτι που δεν μπορεί να γίνει απόλυτα διακριτό από τη γλώσσα (ΣΣ 156/BM 37). Επιπλέον η γλώσσα για την Butler διαθέτει και αυτή υλικότητα. Βλέπουμε και ακούμε τις λέξεις. Τα γλωσσικά σημεία είναι αισθητά και με αυτήν την έννοια διαθέτουν υλικότητα. Το σημαίνον σημαίνει επειδή είναι αισθητό. Η σημασία προκύπτει από την αισθητή-υλική φύση του σημαίνοντος. Εν τούτοις το σημαινόμενο δεν μπορεί να αναχθεί στην υλικότητα αποκλειστικά, καθώς η σημασία προκύπτει μέσα από τη σχέση διαφοράς που έχουν μεταξύ τους τα σημεία, η οποία δεν είναι αισθητή αλλά νοητή (ΣΣ 157-158/BM 38).

Γ. Η ύλη ως διαδικασία

Η ύλη του φύλου, για την Butler, «δεν είναι παρά το ιζηματογενές αποτέλεσμα των λόγων για το φύλο και τη σεξουαλικότητα» (ΣΣ 89/BM 5). Οι κατηγορίες που έχουμε κατασκευάσει για το φύλο και τη σεξουαλικότητα και που καθορίζουν τους τρόπους που μιλάμε για αυτά, καθορίζουν και τις σημασίες που έχει λάβει η ύλη μέσα στην ιστορία (ΣΣ 88-89/BM 5). Η ύλη κατανοείται επίσης ως διαδικασία. Στο «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου», η Butler συνδέει την έννοια της «δραματουργικής πράξης» [dramatic] με μια έννοια της υλικότητας αξεδιάλυτη από το νόημα. Προτιμά, αντί να κάνει λόγο για την ύλη, να μιλήσει για την «υλοποίηση». Η υλοποίηση είναι δραματουργικό πράττειν, μια

³²⁵ Butler, «Contigent Foundations», 50.

³²⁶ Στο ίδιο, 51.

³²⁷ Στο ίδιο, 50.

διαδικασία «πραγμάτωσης» της υλικότητας («ΠΕ» 385/«ΡΑ» 521). Στο *Σώματα με σημασία* γίνεται λόγος για «μια διαδικασία υλοποίησης η οποία σταθεροποιείται στη διάρκεια του χρόνου ώστε να παράγει ως αποτέλεσμα το σύνορο, τη στερεότητα και την επιφάνεια που ονομάζουμε ύλη» (ΣΣ 55/*BM* xviii). Η ύλη ως «επιφάνεια» δεν είναι δεδομένη. Αντίθετα η ύλη καταλήγει να εννοείται ως επιφάνεια, να κατασκευάζεται ως επιφάνεια μέσω αυτής της διαδικασίας που δεν είναι παρά η «επανάληψη» («reiteration») όπως έγινε κατανοητή μέσω του Derrida (ΣΣ 54/*BM* xviii). Αυτό που επαναλαμβάνεται είναι η νόρμες για το φύλο (sex) και μέσω αυτής της επανάληψης κατασκευάζεται το υλικό μέρος του δίπολου βιολογικό/κοινωνικό φύλο (ΣΣ 55/*BM* xix). Η θέση της Butler δεν ταυτίζεται με το «γλωσσικό μονισμό», δηλαδή με τη θέση ότι η γλώσσα είναι αυτό από το οποίο απαρτίζεται ο κόσμος (ΣΣ 49/*BM* xv), ότι δηλαδή υπάρχει ένα «γλωσσικό υλικό [linguistic stuff]» (ΣΣ 89/*BM* 5) το οποίο είναι η έσχατη πραγματικότητα. Η Butler όμως παραδέχεται ότι «ο λόγος είναι διαμορφωτικός [discourse is formative]» (ΣΣ 58/*BM* xix). Σε συνέντευξη του 1996, με σκοπό να ξεκαθαρίσει ότι τα σώματα δεν διακρίνονται από τις γλωσσικές κατασκευές τους, η Butler δηλώνει ότι «οι λόγοι [discourses] ζουν πραγματικά μέσα σε σώματα» και «τα σώματα όντως φέρουν λόγους ως μέρος της ζωτικής τους ουσίας»³²⁸. Η επιτελεστική ισχύς υπάρχει πάντοτε σε κάθε εκφορά (ΣΣ 59/*BM* xix). Ένα καθαρά υλικό σώμα χωρίς την ανάμειξη της γλώσσας δεν μας είναι προσβάσιμο (ΣΣ 58/*BM* xix). Η υλικότητα είναι «το πιο παραγωγικό αποτέλεσμα της εξουσίας» (ΣΣ 43/*BM* xii). Πρόκειται για μια επιτελεστική εξουσία μια «εξουσία που πράττει ως λόγος [discourse]» (ΣΣ 411/*BM* 171). Η σχέση υλικότητας με την εξουσία τίθεται και αλλιώς: η υλικότητα «είναι εξουσία στα διαμορφωτικά ή συγκροτητικά αποτελέσματά της» (ΣΣ 99/*BM* 9).

Δ. Η υλικότητα ως αίτημα

Η Hull μέσα στον αντιφατικό, κατά τη γνώμη της, λόγο της Butler, βρίσκει μόνο μία θετική δήλωση για τη φύση της υλικότητας: την υλικότητα ως «αίτημα [demand]», η οποία όμως φαίνεται να μην επαρκεί σαν εξήγηση³²⁹. Πράγματι για την Butler, η υλικότητα ή το αναφερόμενο είναι «ένα αίτημα μέσα στη [in] γλώσσα και για [for] γλώσσα» (ΣΣ 155/*BM* 37) ή «προς τη [to] γλώσσα» (ΣΣ 158/*BM* 38). Αυτό που δεν αναφέρει η Hull είναι ότι η φράση αυτή εμφανίζεται σε ένα κεφάλαιο του *Σώματα με σημασία*, στο οποίο η ψυχαναλυτική θεωρία έχει κεντρική θέση. Το «αίτημα» προκύπτει από μια απώλεια που συνεχώς γίνεται η αφορμή για να διατυπωθεί γλωσσικά αλλά χωρίς επιτυχία (ΣΣ 156/*BM*

³²⁸ Meijer & Prins, «How Bodies Come to Matter», 282.

³²⁹ Hull, «The need in thinking», 27.

37). Η απώλεια είναι η «πρώτη απώλεια» του μητρικού σώματος. Η απώλεια αυτή οδηγεί στη σημασιодότηση. Οι «διαφοροποιημένες σχέσεις» μεταξύ των σημείων επαναλαμβάνουν την πρωταρχική απώλεια, την διαφοροποίηση του υποκειμένου από το μητρικό σώμα. Οι γλωσσικές πράξεις είναι η «επανάληψη [reiteration]» των σωματικών πράξεων (ΣΣ 161/*BM* 39-40)³³⁰. Εναλλακτικά, ο πρωταρχικός χωρισμός είναι ένας διχασμός από τον ίδιο τον εαυτό. Η αίσθηση του σώματος αποκτιέται μέσα από το είδωλο στον καθρέφτη, μια προβολή που δεν ταυτίζεται με τον εαυτό (ΣΣ 162-163/*BM* 40)³³¹. Η αίσθηση αυτή που έχει φαντασιακή υπόσταση, δεν μπορεί να γίνει μια εξατομικευμένη ολότητα παρά μέσω της σημασιодότησης. Με τη μεσολάβηση του πατρικού νόμου, ο ενσώματος εαυτός πρέπει να ονομαστεί και να σημασθεί ως έμφυλος (ΣΣ 163/*BM* 41). Χρειάζεται μια επιτελεστική έγκληση για να δώσει υπόσταση στο σώμα (ΣΣ 164/*BM* 41).

³³⁰ Η Butler αναφέρεται στην Kristeva.

³³¹ Εδώ η Butler ακολουθεί τον Lacan στο «Στάδιο του καθρέφτη». Jacques Lacan, «The Mirror Stage as Formative of the I Function as Revealed in Psychoanalytic Experience», στον ίδιο: *Écrits, The first complete edition in English*, μτφρ. Bruce Fink in collaboration with Heloise Fink and Russell Grigg, (New York, London: W.W. Norton & Company, 2002, 2006), 76-77.

Κεφάλαιο 6. Η ανασηματοδότηση ως ανατροπή

Μέχρι αυτό το σημείο εξηγήθηκε πώς το φύλο, στην κανονιστική του διάσταση, συγκροτείται μέσω επιτελεστικών πράξεων. Η Butler όμως με την επιτελεστικότητα εξηγεί επίσης πώς το φύλο μπορεί να πάψει να επιτελείται με τον επιβεβλημένο τρόπο. Στο *Αναταραχή φύλου* επισημαίνεται η αστάθεια της επανάληψης των έμφυλων πράξεων, δηλαδή η «πιθανότητα αποτυχίας» να συγκροτηθεί το φύλο σύμφωνα με την επιβεβλημένη νόρμα ή η πιθανότητα, μέσω της επανάληψης, να παρωδηθεί η κανονιστικότητά του (ΑΦ 183/GT 179). Η Butler προτείνει τη μετάβαση από ένα επιστημολογικό μοντέλο για την ταυτότητα (ΑΦ 187/GT 184), από την πίστη δηλαδή σε ένα «υπεβατολογικό υποκείμενο» (ΑΦ 189/GT 185), στο οποίο εντοπίζεται η δυνατότητα για «εμπρόθετη δράση [agency]», στη θεώρηση της ταυτότητας ως «σηματοδοτική πρακτική» (ΑΦ 188/GT 184). Η όποια «εμπρόθετη δράση» λοιπόν, θα πρέπει να εντοπιστεί μέσα στην σηματοδοτική πρακτική. Ως πρακτική που επαναλαμβάνεται διαρκώς για να αποκτήσει οντολογικό βάρος, η ταυτότητα μπορεί μέσω της επανάληψης να ανασηματοδοτηθεί και να εκτραπεί από τη κανονιστική της σημασία (ΑΦ 188-189/GT 184-185).

Η Butler φέρνει παραδείγματα επανάληψης του φύλου εντός ενός διαφορετικού πλαισίου από αυτό της κανονιστικής ετεροφυλοφιλίας: η «γκέι οικειοποίηση της θηλυκότητας», όταν άνδρες αυτοαποκαλούνται «κορίτσια», femme λεσβίες που θέλουν «τα αγόρια [τους] να είναι κορίτσια» επιθυμώντας την αρρενωπότητα μιας butch λεσβίας και ακόμα ετεροφυλόφιλες και αμφιφυλόφιλες γυναίκες που επιθυμούν «τα κορίτσια τους να είναι αγόρια» (ΑΦ 162-163/GT 156). Σε αυτές τις περιπτώσεις δεν επαναλαμβάνεται απλώς η ετεροφυλοφιλική σχέση, αλλά, μέσω μιας σωματικής «κοινωνικής δράσης», αναδεικνύεται η ασυνέχεια μεταξύ βιολογικού φύλου, κοινωνικού φύλου και σεξουαλικότητας (ΑΦ 163/GT 157-158). Εφόσον η εξουσία δεν είναι δυνατόν να αποτιναχθεί, είναι δυνατόν να υποστεί μια «ανατρεπτική και παρωδιακή αναδιάταξη». Η επανάληψη της νόρμας της ετεροφυλοφιλίας μέσα σε ένα ομοφυλοφιλικό συγκείμενο έχει ως αποτέλεσμα την αποφυσικοποίηση της ετεροφυλοφιλίας και την ανάδειξη του ενδεχομενικού χαρακτήρα της «υποχρεωτικότητάς» της (ΑΦ 164/GT 158).

Στο *Σώματα με σημασία*, η Butler, έχοντας εξηγήσει την επιτελεστικότητα μέσω των ντεριντιανών εννοιών της παράθεσης και της επαναληψιμότητας, διακρίνει την κατασκευή της έμφυλης ταυτότητας από μια κατασκευή με αρχή και τέλος (ΣΣ 57, υποσ. 9/BM 187, υποσ. 8). Εφόσον το φύλο πρέπει να ανακατασκευάζεται συνεχώς και η νόρμα πρέπει να αναπαράγεται, είναι δυνατόν κατά την επόμενη επανάληψη να παρατεθεί διαφορετικά (ΣΣ

55-56/*BM* xix). Η ανάληψη του φύλου, η οποία στην λακανική ψυχανάλυση προστάζεται από τον νόμο του συμβολικού, δεν είναι παρά μόνο παραθέσεις που επιβεβαιώνουν τον νόμο (*ΣΣ* 65/*BM* xxii-xxiii). Οι επιταγές του συμβολικού, ο νόμος ο οποίος υπαγορεύεται, έχουν επιτελεστική ισχύ, παράγουν υποκείμενα (*ΣΣ* 225-226/*BM* 69-70) και επιδέχονται την ντεριντιανή αποδομητική κριτική (*ΣΣ* 226/*BM* 70). Η αποτελεσματική ισχύς του «νομικού επιτελεστικού»³³² προκύπτει από μια συνεχή «αναβολή [deferral]» της ανάδειξης της αρχικής προέλευσής της. Και είναι αυτή η επαναλαμβανόμενη αναβολή που λειτουργεί ως «θεμέλιο [ground]» της ισχύος της, στη θέση ενός πρωταρχικού θεμελίου (*ΣΣ* 227/*BM* 70-71). Με τα λόγια της Butler, «η πρότερη εξουσιοδοτική αρχή αποδεικνύεται απόρροια της τωρινής παραθετικής συγκεκριμενοποίησής της» (*ΣΣ* 229/*BM* 71). Ο νόμος επαναλαμβάνεται μέσω συνεχών παραθέσεων («citing») ως επιρρεπής στην αποτυχία (*ΣΣ* 228/*BM* 71). Με αυτόν τον τρόπο η Butler δείχνει ότι το «ακλόνητο» συμβολικό επιδέχεται αλλαγή.

Χρησιμοποιώντας τη φουκωική ερμηνεία του νόμου³³³, η Butler αναδεικνύει τη δυνατότητα οι απαγορεύσεις να μετατραπούν σε αντίσταση (*ΣΣ* 230/*BM* 72). Η κατασκευή κάθε σεξουαλικότητας, επιτρεπτής και μη, έχει σχέση πάντα με το φαλλικό σημαίνον (*ΣΣ* 190/*BM* 52). Όμως ο φθόνος του πέους και το άγχος του ευνουχισμού, μπορούν να συνυπάρχουν (*ΣΣ* 187/*BM* 51). Η ανάληψη της θέσης του «είναι» ο φαλλός και του «έχειν» το φαλλό³³⁴ δεν είναι απαραίτητως αλληλοαποκλειόμενες αλλά μπορούν να είναι «διασταυρωμένες ταυτίσεις [cross identifications]», οι οποίες ανήκουν στο ίδιο σωματικό εγώ (*ΣΣ* 193/*BM* 54). Μπορούμε να καταφάσκουμε τις απαγορευμένες, αποκειμενοποιημένες ταυτίσεις, αφήνοντάς τες να εισέλθουν στο Συμβολικό, μέσω της τροποποίησής τους από μια «queer ανασηματοδότηση» (*ΣΣ* 232/*BM* 73). Είναι λοιπόν δυνατόν να υπάρχει ένας ανδρικός φθόνος του πέους (ή του φαλλού) και ένα γυναικείο άγχος του ευνουχισμού (*ΣΣ* 188-189/*BM* 52). Είναι δυνατόν η επιθυμία ενός άνδρα για μια γυναίκα να μην είναι σαφές αν είναι ετεροφυλοφιλική ή ομοφυλοφιλική/λεσβιακή (*ΣΣ* 211/*BM* 63) και να υπάρχουν «άνδρες που εύχονται να “είναι” ο φαλλός για μια γυναίκα που τον “έχει” και γυναίκες που εύχονται να τον “έχουν” για έναν άνδρα που “είναι”» (*ΣΣ* 217/*BM* 67). Περιπτώσεις «διασταυρωμένων ταυτίσεων», όπως η «εκθηλυμένη αδελφή [feminized fag]» και η «εκφαλλισμένη αρρενωπή λεσβία [phallicized dyke]», συγκροτούν τα όρια του συμβολικού, καθώς σχετίζονται με το φαλλικό σημαίνον με τρόπο που η επιθυμία και η ταύτιση δεν αλληλοαποκλείονται (*ΣΣ* 217-218/*BM* 66-67). Ενώ αποκλείονται από την έννομη τάξη, οι

³³² Derrida, «Before the Law», 212.

³³³ Βλ. και την ενότητα «Φουκωική εξουσία» στο παρόν.

³³⁴ Κατά τον Lacan η έμφυλη διαφορά σημαίνεται σύμφωνα με μια σχέση με το φαλλικό σημαίνον. Οι άνδρες έχουν τον φαλλό και οι γυναίκες είναι ο φαλλός (Lacan, «The Signification of the Phallus», 582-583).

«διασταυρωμένες ταυτίσεις» αποτελούν συγκροτητικό της στοιχείο και κατά συνέπεια δεν βρίσκονται σε ριζική διάζευξη με την ετεροφυλοφιλία (ΣΣ 229-230/*BM* 71-72). Ονομαζόμενες ως παραβατικές αποκτούν υπόσταση και κατά συνέπεια μπορούν να διεκδικήσουν νομιμότητα και μια θέση στην ερωτική ζωή (ΣΣ 230-231/*BM* 72).

Η ανασηματοδότηση παρουσιάζεται επίσης ως τρόπος αντίστασης και στο *Ψυχική ζωή της εξουσίας*. Κατά τη Butler, αν το υποκείμενο έρχεται στην ύπαρξη μέσω μιας έγκλησης, αναγκάζεται να προσκολληθεί σε αυτή τη θέση, αποδέχεται το όνομα με το οποίο καλείται προκειμένου να αποκτήσει ύπαρξη, κοινωνική αναγνώριση (*ΨΖΕ* 17, 116, 125-126/*PLP* 7, 96, 104). Καλούμαστε «γυναίκες», «queer», κλπ και έτσι αποκτούμε μια θέση, η οποία είναι συγχρόνως και θέση υποταγής (*ΨΖΕ* 116/*PLP* 96). Η ικανότητα δράσης (agency) προκύπτει μέσα από αυτή την αμφίσημη διαδικασία (*ΨΖΕ* 29/*PLP* 17-18). Ενώ δεν μπορούμε να μιλήσουμε από τη θέση του πρώτου προσώπου για τη δημιουργία του υποκειμένου, εφόσον δεν ελέγχουμε τους όρους παραγωγής του, η χρήση πρώτου προσώπου είναι δυνατή αφού έχουμε πια αποκτήσει μια θέση (*ΨΖΕ* 43-44/*PLP* 29). Μπορούμε λοιπόν να επαναδιαπραγματευθούμε τα ονόματά μας, ανασηματοδοτώντας τα. Πρέπει να οικειοποιούμαστε τους όρους με τους οποίους μας έχει αποδοθεί «κοινωνικό είναι», ώστε να αποκόπτονται από το συγκεκριμένο που έχει σημασιοδοτήσει τους όρους αυτούς ως κακοποιητικούς (*ΨΖΕ* 125-126/*PLP* 104) (ΣΣ 417/*BM* 174). Δεν μπορεί όμως η χρήση των όρων να διακριθεί σε αμιγώς «προοδευτική» ή «αντιδραστική». Αντιθέτως, η «προοδευτική» χρήση του όρου φέρει τις «αντιδραστικές» κακοποιητικές χρήσεις του (*ΨΖΕ* 120/*PLP* 99-100). Μόνο έτσι μπορεί να υπάρξει η δυνατότητα ανατροπής, «αναπλάθοντας την εξουσία που με συγκροτεί ως την εξουσία στην οποία αντιτάσσομαι» (*ΨΖΕ* 126/*PLP* 104) Η εξουσία δεν είναι δυνατόν να αποτιναχθεί, μπορεί όμως να «χρησιμοποιηθεί» για να πετύχει αντίθετους στόχους.

Κεφάλαιο 7. Μελαγχολικές ταυτίσεις

A. Μελαγχολία και ετεροφυλοφιλία

Στο δεύτερο κεφάλαιο του *Αναταραχή φύλου*, η Butler εισάγει την έννοια της μελαγχολίας και τον ρόλο της στη συγκρότηση της έμφυλης ταυτότητας. Η μελαγχολία θα συνδεθεί με την επιτελεστικότητα κυρίως στα επόμενα έργα της. Η έννοια της μελαγχολίας αντλείται από την Butler από το έργο του Sigmund Freud. Στο «Πένθος και μελαγχολία» του Freud, το πένθος θεωρείται μια «κανονική»³³⁵ διεργασία, ενώ η μελαγχολία μια παθολογική κατάσταση³³⁶. Όμως και οι δύο ψυχικές καταστάσεις προκαλούνται από την απώλεια ενός αντικειμένου αγάπης³³⁷. Στις περιπτώσεις της μελαγχολίας η απώλεια δεν συμβαίνει απαραίτητα λόγω θανάτου, αλλά αφορά οποιαδήποτε άλλου είδους δυσάρεστη ρήξη με το αγαπημένο αντικείμενο³³⁸. Επιπλέον, η μελαγχολία μπορεί να αφορά την απώλεια ενός ιδεατού αντικειμένου, αλλά και μια απώλεια που μπορεί να μην είναι πλήρως συνειδητή στο μελαγχολικό άτομο, αντίθετα με το πένθος στο οποίο είναι συνειδητό κάθε κομμάτι της απώλειας³³⁹. Στις περιπτώσεις μελαγχολίας, η αναμενόμενη απόσυρση της λίμπιντο από το χαμένο αντικείμενο δεν επανεπενδύεται σε νέο αντικείμενο, όπως θα συνέβαινε στη φυσιολογική λύση του πένθους³⁴⁰, αλλά η λίμπιντο επιστρέφει στο Εγώ³⁴¹. Πραγματοποιείται μια «επαναστροφή»³⁴². Η επαναστροφή της λίμπιντο στο Εγώ ωθεί στην ταύτιση του Εγώ με το αντικείμενο³⁴³.

Προϋπόθεση της μελαγχολίας είναι η αμφίθυμη στάση ανάμεσα στην αγάπη για το χαμένο αντικείμενο και το σαδιστικό μίσος που λειτουργεί ως εκδίκηση προς το αντικείμενο αυτό³⁴⁴. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα το εξής φαινόμενο: Το μελαγχολικό άτομο ασκεί αυστηρή αυτοκριτική χωρίς κανένα σεβασμό προς τον εαυτό του και χωρίς ενδιασμό μπροστά στους άλλους³⁴⁵. Η εξήγηση της αυστηρής κριτικής εντοπίζεται σε δύο ψυχικές μετατροπές: στη θέση της απώλειας του αντικειμένου μπαίνει η απώλεια του Εγώ, ενώ την κριτική απέναντι

³³⁵ Σίγκμουντ Φρόυντ, «Πένθος και μελαγχολία», στον ίδιο, *Μεταψυχολογικά κείμενα του 1915*, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου (Αθήνα: Επίκουρος, 2005), 147.

³³⁶ Στο ίδιο, 148.

³³⁷ Στο ίδιο, 147-148.

³³⁸ Στο ίδιο, 154-155, 158.

³³⁹ Στο ίδιο, 150.

³⁴⁰ Στο ίδιο, 149.

³⁴¹ Στο ίδιο, 155.

³⁴² Στο ίδιο, 166.

³⁴³ Στο ίδιο, 155.

³⁴⁴ Στο ίδιο, 158-159.

³⁴⁵ Στο ίδιο, 152.

στο αντικείμενο αγάπης, αντικαθιστά η κριτική απέναντι στο Εγώ, το οποίο πια έχει ταυτιστεί με το χαμένο αντικείμενο³⁴⁶. Η κριτική προέρχεται από ένα κομμάτι του Εγώ, το οποίο λειτουργεί ως «κριτική αρχή» ή «ηθική συνείδηση»³⁴⁷. Η κριτική αρχή, στο *Εγώ και το Αυτό*, ονομάζεται «Υπερεγώ» ή «Ιδεώδες του Εγώ»³⁴⁸.

Στο *Εγώ και το Αυτό* ο Freud γράφει: «[...] ο χαρακτήρας του Εγώ είναι ό, τι έχει απομείνει από τις επενδύσεις αντικειμένου, από τις οποίες έχει παραιτηθεί, και περιέχει την ιστορία της επιλογής αυτών των αντικειμένων.»³⁴⁹ Το Εγώ σχηματίζεται δηλαδή από ταυτίσεις με τα αντικείμενα που ενώ έχουν αγαπηθεί, πρέπει να εγκαταλειφθούν. Αυτή η μελαγχολική ταύτιση δεν θεωρείται πια μόνο παθολογική κατάσταση, αλλά παίζει ρόλο στον φυσιολογικό σχηματισμό του Εγώ³⁵⁰. Ο Freud συνδέει τη μελαγχολική διεργασία με την διεργασία του οιδιπόδειου συμπλέγματος³⁵¹, κατά την οποία δημιουργούνται οι έμφυλες ταυτίσεις³⁵². Όπως εξηγεί η Butler, για τον Freud, η απαγόρευση που επιβάλλει το ταμπού της αιμομιξίας στο αντικείμενο αγάπης, αντιμετωπίζεται με την εσωτερίκευση του αντικειμένου (*AΦ 89/GT 75*). Η διαδικασία, μέσω της οποίας μεταφέρεται στο εσωτερικό του Εγώ το αντικείμενο, από το οποίο πρέπει να αποσυρθεί η λίμπιντο, ονομάζεται ενδοβολή και οδηγεί σε μια ταύτιση³⁵³.

Ιδανικά, ως λύση του οιδιπόδειου αναμένεται η σταθεροποίηση της ταύτισης με τον πατέρα στην περίπτωση του αγοριού, ενώ στην περίπτωση του κοριτσιού, η σταθεροποίηση της ταύτισης με τη μητέρα. Εν τούτοις, μπορεί συχνά να παρατηρηθεί ταύτιση με το αντικείμενο που απαγορεύτηκε και έτσι το κορίτσι να δημιουργήσει μια ταύτιση με τον πατέρα, ο οποίος ήταν αρχικά αντικείμενο επένδυσης³⁵⁴. Το Υπερεγώ - Ιδεώδες του Εγώ, στην οιδιπόδεια φάση των έμφυλων ταυτίσεων παίζει έναν διπλό ρόλο, προστάζει και απαγορεύει: Αφενός ωθεί το παιδί να ταυτιστεί με τον γονιό του ίδιου φύλου («Έτσι [...] πρέπει να είσαι»), αφετέρου εκτρέπει την επιθυμία του από το αιμομικτικό αντικείμενο, από τον γονιό του άλλου φύλου («Έτσι [...] δεν σου επιτρέπεται να είσαι»)³⁵⁵. Το αγόρι δηλαδή αναμένεται να ταυτιστεί με τον πατέρα, να γίνει άνδρας και να επιθυμεί άτομα με το φύλο

³⁴⁶ Στο ίδιο, 155.

³⁴⁷ Στο ίδιο, 153.

³⁴⁸ Sigmund Freud, *Το Εγώ και το Αυτό*, μτφρ. Δανάη Παναγιωτοπούλου (Αθήνα: Πλέθρον, 2008), 49.

³⁴⁹ Στο ίδιο, 51.

³⁵⁰ Στο ίδιο, 50.

³⁵¹ Στο ίδιο, 54.

³⁵² Στο ίδιο, 55.

³⁵³ Στο ίδιο, 51.

³⁵⁴ Στο ίδιο, 55.

³⁵⁵ Στο ίδιο, 57, 58.

της μητέρας του, ενώ το κορίτσι αναμένεται να ταυτιστεί με την μητέρα, να γίνει γυναίκα και να επιθυμεί άτομα με το φύλο του πατέρα.

Το παιδί βέβαια μπορεί απλώς να μεταθέσει την επιθυμία του σε άλλο αντικείμενο του ίδιου φύλου με τον γονιό³⁵⁶. Το παιδί μπορεί να αρνηθεί δηλαδή, είτε μόνο το συγκεκριμένο αντικείμενο, τον γονέα, είτε ολόκληρο τον «στόχο» που σημαίνει και το φύλο του γονέα (*ΑΦ 91/GT 76-77*). Εν τούτοις, εφόσον ο Freud έχει θεωρήσει ότι η ταύτιση με τον γονιό ενός φύλου οδηγεί στην επιθυμία αντικειμένων του αντίθετου φύλου³⁵⁷, αντιλαμβάνεται δηλαδή την πρωταρχική αμφισεξουαλικότητα του παιδιού³⁵⁸ ως «δύο ετεροφυλοφιλικές επιθυμίες» (*ΑΦ 91/GT 77*)³⁵⁹, τότε φαίνεται ότι κατά τη λύση του οιδιπόδειου, ο «ηθικός νόμος του φύλου και της σεξουαλικότητας» δεν οδηγεί μόνο στην επιλογή ενός μη αιμομικτικού αντικειμένου, αλλά και ενός ετεροφυλοφιλικού αντικειμένου (*ΑΦ 95/GT 81-82*). Η Butler λοιπόν θεωρεί ότι υπάρχει μια άρρητη παραδοχή στην φροϋδική σκέψη, ένα άρρητο ταμπού πέρα από αυτό της αιμομιξίας, μια απαγόρευση ενός ομόφυλου αντικειμένου επένδυσης. Έχει επιβληθεί δηλαδή το ταμπού της ομοφυλοφιλίας πριν από αυτό της αιμομιξίας. Η Butler βγάζει τα εξής συμπεράσματα: Η έμφυλη ταυτότητα (gender) είναι «η εσωτερίκευση μιας απαγόρευσης» και οι σεξουαλικές «προδιαθέσεις» παράγονται από τον πολιτισμικό νόμο (*ΑΦ 95-96/GT 81-82*).

Η Salih αναρωτιέται γιατί ο νόμος να παράγει την ομοφυλοφιλική επιθυμία πριν από την αιμομικτική, γιατί δηλαδή να είναι η πρωταρχική επιθυμία του παιδιού πάντα ομοφυλοφιλική³⁶⁰. Στο «The End of Sexual Difference?» η Butler διευκρινίζει ότι η «πρότερη ομοφυλοφιλία» προκύπτει από τα ίδια τα γραπτά του Freud και υπονομεύει την επιδίωξή του για μια «καθολικευμένη ετεροφυλοφιλία»³⁶¹. Στο *Αναταραχή Φύλου* η Butler παίρνει την ιδέα των δύο ταμπού από την Gayle Rubin, η οποία θεωρεί ότι όταν γίνεται λόγος για μια αυτονόητα ετεροφυλοφιλική επιθυμία, της οποίας οι αιμομικτικές μορφές απαγορεύονται, υπόρρητα έχει απαγορευτεί η ομοφυλοφιλική επιθυμία (*ΑΦ 105/GT 93*). Βρισκόμαστε σε έναν πολιτισμό «υποχρεωτικής ετεροφυλοφιλίας» (*ΑΦ 107/GT 95*). Εν τούτοις, παραθέτοντας την Rubin, η Butler αναφέρεται σε ένα ταμπού που «περιλαμβάνει» το άλλο και όχι στη χρονική διαδοχή τους (*ΑΦ 105/GT 93*). Επιπλέον, μια πρωταρχική ομοφυλοφιλική επιθυμία, όπως και μια πρωταρχική ετεροφυλοφιλική ή αμφιφυλοφιλική,

³⁵⁶ Freud, *Το Εγώ και το Αυτό*, 56.

³⁵⁷ Στο ίδιο, 57.

³⁵⁸ Στο ίδιο, 54.

³⁵⁹ Το μικρό αγόρι μπορεί να συμπεριφέρεται όχι μόνο σαν αγόρι αλλά και «όπως ένα κορίτσι» δηλαδή να επιθυμεί και τον πατέρα (Στο ίδιο, 56).

³⁶⁰ Salih, *Εισαγωγή στην Τζούντιθ Μπάτλερ*, 92.

³⁶¹ Butler, «The End of Sexual Difference?», 200.

είναι μια ιδέα που η Butler αποφεύγει σε όλο το *Αναταραχή φύλου*, απορρίπτοντας μια «προ του νόμου» κατάσταση (ΑΦ 97, 106/GT 83-84, 96). Η Butler προτιμά στην θέση του πολιτισμικού νόμου να βάλει τη φουκωική εξουσία³⁶², η οποία είναι πρωτίστως παραγωγική (ΑΦ 108/GT 96). Οι σεξουαλικές «προδιαθέσεις» (ΑΦ 95/GT 81-82) παράγονται ταυτόχρονα ως ένα ζευγάρι αντιθετικών όρων (ετεροφυλοφιλία-ομοφυλοφιλία), στο οποίο, το νόημα του ενός όρου εξαρτάται από το νόημα του άλλου («ΑΕΑ» 234/«IGI» 313-314), αλλά ιεραρχούνται ο ένας ως κοινωνικά αποδεκτός και ο άλλος ως απορριπτός (ΑΦ 106/GT 96).

Η Butler θεωρεί ότι η ομοφυλοφυλική επένδυση αντικειμένου υφίσταται «διάκλειση [foreclosure]», ώστε να συγκροτηθεί η έμφυλη ταυτότητα ως ετεροφυλοφιλική (ΣΣ 428/BM 180) (ΨΖΕ 160/PLP 135). Η διάκλειση αφορά την «άρνηση» μιας σεξουαλικότητας που δεν αντιμετωπίζεται σαν μια δυνατή επιλογή³⁶³. Ως «ενέργεια» με συγκροτητικά αποτελέσματα, η διάκλειση αντιπαρατίθεται με την απόθεση που απαιτεί «ένα ήδη διαμορφωμένο υποκείμενο» (ΨΖΕ 165, υποσ. 3/PLP 211-212, υποσ. 3). Η διάκλειση είναι μια «προληπτική απώλεια» (ΨΖΕ 164/PLP 139) που δεν αφήνει να βιωθεί ως χαμένος ο «δεσμός προσκόλλησης [attachment]» με ένα ομοφυλοφιλικό αντικείμενο και έτσι δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο πένθους (ΨΖΕ 160,165/PLP 135).

B. Μελαγχολική ενσωμάτωση

Ενώ ο Freud κάνει λόγο για «ενδοβολή» του απαρνημένου αγαπημένου αντικειμένου³⁶⁴, η Butler, ακολουθώντας τον Nicolas Abraham και την Maria Torok, θεωρεί ότι η «ενσωμάτωση [incorporation]» είναι καταλληλότερος όρος για να περιγράψει την μελαγχολική ταύτιση (ΑΦ 99/GT 86). Σε μια μη μελαγχολική συνθήκη, αυτό που ωθεί την είσοδο του υποκειμένου στη γλωσσική επικράτεια είναι η απώλεια του πρώτου αντικειμένου επιθυμίας, του σώματος της μητέρας, το οποίο μέσω της απόθησής του, αφήνει χώρο για την ύπαρξη της ομιλίας και των λέξεων. Η απώλεια γίνεται γλώσσα και νέα αντικείμενα μπορούν να γίνουν επιθυμητά. Εν τούτοις στις περιπτώσεις μελαγχολίας υπάρχει «άρνηση της απώλειας», η οποία απώλεια δεν μπορεί να ειπωθεί. Το χαμένο αντικείμενο γίνεται μέρος του

³⁶² Βλ. και την ενότητα «Φουκωική εξουσία» του παρόντος.

³⁶³ Νασία Λινάρδου-Μπλανσέ & Ρεζινάλντ Μπλανσε, «Μελαγχολία του φύλου και ψυχανάλυση. Συνέντευξη στη Νασία Λινάρδου-Μπλανσέ και στον Ρεζινάλντ Μπλανσέ για το περιοδικό *Ψυχνάλυση*», στο *Επιτελεστικότητα και επισφάλεια. Η Τζούντιθ Μπατλερ στην Αθήνα*, επιμ. Αθηνά Αθανασίου (Αθήνα: Νήσος, 2011), 92-93. Το *Λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης* παραπέμποντας στον Freud, αναφέρεται στην διάκλειση ως ένα είδος άμυνας κατά την οποία απορρίπτεται μια αναπαράσταση «σαν η αναπαράσταση να μην είχε φθάσει ποτέ μέχρι το εγώ», Ζαν Λαπλανς & Ζ.- Μπ. Πονταλός, *Λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης*, μτφρ. Β. Καψαμπέλης, Λ. Χαλκούση, Α. Σκουλικά, Π. Αλούπης (Αθήνα: Κέδρος, 1986), 68.

³⁶⁴ Freud, *Το Εγώ και το Αυτό*, 51.

σώματος χωρίς τη δυνατότητα γλωσσικής μεταφοράς³⁶⁵. Η αδυνατότητα μεταφοράς έχει σαν συνέπεια την κυριολεκτικότητα (*AΦ 100/GT 87*). Το χαμένο αντικείμενο γίνεται κυριολεκτικά σώμα, μέρος του σώματος του μελαγχολικού υποκειμένου. Εφόσον μάλιστα η ενσωμάτωση, κατά τον Roy Schafer, θεωρείται φαντασίωση (*AΦ 99/GT 86*), η Butler τη θεωρεί «φαντασίωση κυριολεκτικοποίησης ή κυριολεκτικοποιητική φαντασίωση». Λόγω αυτής της ανείπωτης απώλειας και μέσω της ταύτισης με τον απαρνημένο γονιό, το σώμα μοιάζει «φυσικά» έμφυλο (*AΦ 102/GT 89*). Η Butler θεωρεί ότι ενσωματώνεται μαζί με το αντικείμενο και η ηδονή που θα αποκτιόταν μέσω αυτού, σε μέρη του σώματος που αποτελούν τις «ερωτογενείς» ζώνες (*AΦ 100/GT 87*). Έτσι, τα μέρη του σώματος γίνονται «φυσικά» ανδρικά ή γυναικεία και η ηδονή φαίνεται ότι προκύπτει «φυσικά» από αυτά (*AΦ 102-103/GT 90-91*).

Στο *Σώματα με σημασία* η Butler παραθέτει ένα χωρίο του Freud από το *Εγώ και το Αυτό*, το οποίο, στο *Αναταραχή φύλου* παρατίθεται σε υποσημείωση (*AΦ 210, υποσ. 43/GT 209, υποσ. 43*): «[Τ]ο εγώ είναι πρώτον και κύριον σωματικό εγώ· δεν είναι απλώς επιφανειακή οντότητα αλλά είναι το ίδιο η προβολή μιας επιφάνειας» (*ΣΣ 142/BM 29-30*)³⁶⁶. Ο Freud καταλήγει σε αυτό το συμπέρασμα από το γεγονός ότι συχνά ο σωματικός πόνος γίνεται αφορμή για να γίνει αντιληπτό το σώμα³⁶⁷. Όπως όμως επισημαίνει ο Jay Prosser το απόσπασμα αυτό ερμηνεύεται στο έργο της Butler μέσα από το λακανικό «στάδιο του καθρέφτη», σύμφωνα με το οποίο το σώμα είναι «παρανόηση [misconception] του εγώ»³⁶⁸ ή «φαντασιακή κατασκευή» (*ΣΣ 142/BM 29-30*). Η Butler φαίνεται ότι δεν θέλει να καταφύγει σε ένα ασώματο υποκείμενο, σε μια καθαρά ψυχική ταυτότητα, αν και διατηρεί την αδυνατότητα μιας άμεση πρόσβασης στο σώμα καθ' αυτό. Στο *Ψυχική ζωή της εξουσίας*, η μελαγχολική διατήρηση του απαγορευμένου αντικειμένου περιγράφεται με την έννοια της «σωματοποίησης» («embodies») (*ΨΖΕ 162/PLP 136*) σαν συνώνυμη της «ενσωμάτωσης [incorporation]» πράγμα που μας οδηγεί να αντιληφθούμε τη μελαγχολική ενσωμάτωση σαν

³⁶⁵ Η Butler επισημαίνει ότι η ιδέα αυτή για την εισαγωγή του υποκειμένου στη γλώσσα και την ομιλία είναι λακανική. Εξηγεί ότι «η ομιλία είναι αναγκαστικά μεταφορική» που σημαίνει ότι το αντικείμενο της επιθυμίας, ως αναφερόμενο, δεν είναι δυνατόν να συλληφθεί καθ' αυτό και πρέπει να υφίσταται «μια διαρκή μετάθεση» (*AΦ 100/GT 87*). Ο Sean Homer επισημαίνει ότι ο Lacan δανείστηκε από τον Roman Jakobson το ρητορικό σχήμα της μεταφοράς, που σημαίνει «μια πράξη αντικατάστασης ενός όρου με έναν άλλο» και την συνέδεσε με την φροϋδική έννοια της μετάθεσης που «περιγράφει τη διαδικασία μέσω της οποίας το νόημα μεταφέρεται από ένα σημείο σε ένα άλλο» (Sean Homer, *Ζακ Λακάν*, μτφρ Στέλλα Μαύρη, Αθήνα: Opposito, 2017, 2018, 69-71).

³⁶⁶ Στην ελληνική έκδοση του *Εγώ και το Αυτό* το συγκεκριμένο απόσπασμα μεταφράζεται ως εξής: «Το Εγώ είναι κατά κύριο λόγο μια ουσία σωματική, δεν είναι μόνο επιφανειακό, είναι το ίδιο η προβολή μιας επιφάνειας (Freud, *Το Εγώ και το Αυτό*, 47).

³⁶⁷ Στο ίδιο.

³⁶⁸ Jay Prosser, «Judith Butler. Queer Feminism, Transgender, and the Transubstantiation of Sex», στο *The Transgender Studies Reader*, επιμ. Susan Stryker & Stephen Whittle, (New York, London: Routledge, 2006), 270 & Lacan, «The Mirror Stage», 80.

στυλιζάρισμα του σώματος (*AΦ 95/GT 81*). Έτσι γίνεται μια πρώτη σύνδεση της μελαγχολίας με την επιτελεστικότητα.

Κεφάλαιο 8. Επιστροφή στις επιτελέσεις

A. Drag, παρωδία, ανατροπή

Στο τελευταίο κεφάλαιο του *Αναταραχή φύλου*, η Butler δίνει παραδείγματα «ανατρεπτικών σωματικών πράξεων»³⁶⁹, παραδείγματα πράξεων με τις οποίες είναι δυνατόν να αναδειχθεί το φύλο ως ενδεχομενική κατασκευή (*ΑΦ 179/GT 175*). Όσο αφορά το drag, η Butler έχει ως σημείο αναφοράς την ανθρωπολογική μελέτη της Esther Newton. Για την Butler, ο τρόπος που περιγράφεται το drag από την Newton, έχει να κάνει με τον τρόπο συγκρότησης του φύλου και την κατάρρευση των ορίων τού είναι ως «εσωτερική ουσία» και του φαίνεσθαι ως κάτι εξωτερικό και επιφανειακό (*ΑΦ 177-178/GT 173*). Η Newton αναφέρεται σε μια «διπλή αντιστροφή»³⁷⁰. Το drag έχει να κάνει με ένα φαίνεσθαι μιας θηλυκής φιγούρας (της φιγούρας που παρίσταται) και με ένα αρσενικό είναι (το σώμα που παίζει την παράσταση). Συγχρόνως το σώμα αυτό μπορεί να εκληφθεί σαν το αρσενικό φαίνεσθαι ενός γυναικείου είναι, ενός γυναικείου εαυτού³⁷¹. Όπως επισημαίνει η Butler, τα δύο ζεύγη αρσενικό είναι / θηλυκό φαίνεσθαι και θηλυκό είναι / αρσενικό φαίνεσθαι είναι μεταξύ τους αντιφατικά και ως εκ τούτου δεν είναι δυνατόν να μιλήσουμε για το φύλο με όρους αλήθειας ή ψεύδους (*ΑΦ 178/GT 174*).

Το drag είναι λοιπόν για την Butler μια αφορμή για να παρωδηθεί η αλήθεια του φύλου (*ΑΦ 178-179/GT 174-175*). Πρόκειται για μια παρωδία του φύλου με τη μορφή παράστασης, κατά την οποία εκτίθεται το γεγονός ότι το βιολογικό φύλο, το κοινωνικό φύλο και οι έμφυλες πράξεις / παράσταση του φύλου, βρίσκονται σε ασυμφωνία, όποιο ζεύγος και αν σχηματίσουμε από το σύνολο των τριών αυτών στοιχείων (*ΑΦ 179/GT 175*). Αναδεικνύεται έτσι η ασυνέχεια εντός της ταυτότητας³⁷². Το drag μιμείται την έμφυλη ταυτότητα και αναδεικνύει έτσι την «μιμητική δομή» της. Γίνεται εμφανές ότι η παράσταση ή οι πράξεις δεν είναι δυνατόν να πηγάζουν από ένα σταθερό ή φυσικό φύλο, από ένα «πρωτότυπο [original]» (*ΑΦ 179/GT 175*). Η παράσταση είναι μια «από-μίμηση που παράγει ακριβώς την έννοια του πρωτότυπου» («ΑΕΑ» 232-233/«IGI» 313), μια «μη-αναφορική»

³⁶⁹ «Ανατρεπτικές σωματικές πράξεις» είναι ο τίτλος του 3^{ου} κεφαλαίου του *Αναταραχή φύλου* (*ΑΦ 113/GT 101*).

³⁷⁰ Esther Newton, *Mother Camp: Female Impersonators in America* (Chicago, London: The University of Chicago Press, 1972), 103.

³⁷¹ Στο ίδιο. Το απόσπασμα που αφορά την αντιστροφή είναι και φαίνεσθαι παρατίθεται στο *Αναταραχή φύλου* (*ΑΦ 178/GT 174*).

³⁷² Σχετικά με αυτό βλ. την ενότητα «Το τρίπτυχο της έμφυλης ταυτότητας: βιολογικό φύλο, κοινωνικό, φύλο, επιθυμία» στο παρόν.

(non-referential) («ΠΕ» 386/«ΡΑ» 522) πράξη³⁷³. Δεν παρωδείται λοιπόν ένα πρωτότυπο φύλο (πχ. το γυναικείο φύλο), αλλά η ιδέα της ύπαρξης ενός πρωτότυπου φύλου (*ΑΦ* 179/*GT* 175).

Η παρωδία θα πρέπει να έχει ανατρεπτική λειτουργία, θα πρέπει να μπορεί να αποφυσικοποιήσει τις έμφυλες ταυτότητες. Αυτό που διακρίνει την ανατρεπτική παρωδία από το μη ανατρεπτικό «σύμφυρμα»³⁷⁴ είναι το γέλιο (*ΑΦ* 180/*GT* 176). Το πώς θα προκληθεί αυτό το ανατρεπτικό γέλιο έχει να κάνει με το «πλαίσιο [context]», για το οποίο όμως η Butler δεν έχει να πει κάτι περειαίρω στο *Αναταραχή φύλου* (*ΑΦ* 180-181/*GT* 177). Χωρίς να διευκρινίζεται τι καθιστά ένα πλαίσιο ανατρεπτικό ή μη, η Butler στο *Σώματα με σημασία* επιστά την προσοχή μας σε περιπτώσεις που το drag είναι μέρος της «ετεροφυλοφιλικής κουλτούρας», την οποία «ισχυροποιεί» αντί να ανατρέπει, όπως είναι οι ταινίες *Βίκτορ Βικτόρια*, *Τούτσι* και *Μερικοί το προτιμούν καυτό* (*ΣΣ* 252-253/*BM* 85). Στις ταινίες αυτές φαίνεται ότι ο «πανικός απέναντι στην ομοφυλοφιλία» «λύνεται»³⁷⁵ και δεν στρέφεται εναντίον της ετεροφυλοφιλικής μήτρας, καθώς η αποκάλυψη του φύλου συμβαίνει πριν οι πρωταγωνιστές προβούν, άθελά τους, σε μια ομοφυλοφιλική επαφή (*ΣΣ* 253/*BM* 85-86). Η Butler βέβαια δεν μας δίνει έναν κανόνα για το πώς οι παραπάνω περιπτώσεις διαφοροποιούνται από την περίπτωση της *Divine*, η οποία προκαλεί το ανατρεπτικό γέλιο, (*ΑΦ* 20/*GT* xxviii).

Στο *Σώματα με σημασία* η Butler κάνει σαφή τη σχέση της drag παράστασης με την επιτελεστικότητα. Λέει χαρακτηριστικά: «[...] μπορεί το ντραγκ να είναι επιτελεστικό, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι κάθε επιτελεστικότητα θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως ντραγκ». Το φύλο δεν είναι μεταμφίηση, δεν έχει να κάνει με την επιλογή ρούχων. Κατά συνέπεια δεν είναι κάτι που αλλάζει δια της βούλησης ενός υποκειμένου σαν ένα κοστούμι (*ΣΣ* 420/*BM* 175-176). Παρόλο που το drag χρησιμοποιεί κοστούμια, τα οποία είναι απαραίτητο κομμάτι της ψευδαίσθησης που δημιουργεί, αυτό που φαίνεται να ενδιαφέρει την Butler είναι άλλο: Η επιτελεστική συγκρότηση του φύλου είναι μια «διαδικασία», η «σωματοποίηση της κανονικότητας [embodying of norms]» (*ΣΣ* 421/*BM* 176)³⁷⁶. Είναι το στυλιζάρισμα, για το οποίο έκανε λόγο στο *Αναταραχή φύλου*, οι «πράξεις, χειρονομίες, παραστάσεις» που δίνουν υπόσταση στο φύλο (*ΑΦ* 177/*GT* 173-174) μέσω της επανάληψης (*ΣΣ* 421/*BM* 176). Η Butler διευκρινίζει ότι το drag δεν είναι η «παραδειγματική περίπτωση» επιτελεστικότητας

³⁷³ Για το φύλο ως μίμηση ή από-μίμηση βλ. στο παρόν «Πράξεις και επιτελέσεις».

³⁷⁴ Η Butler αναγνωρίζει ότι η παρωδία μπορεί να μην είναι ανατρεπτική και να καταστεί «σύμφυρμα» («pastiche»), όπως σημειώνει ο Frederick Jameson (*ΑΦ* 180/*GT* 176).

³⁷⁵ Η Butler κάνει λόγο για «resolution» (*BM* 86)

³⁷⁶ Σχετικά με το φύλο ως διαδικασία σωματοποίησης βλ. «ΠΕ» 385/«ΡΑ» 521 καθώς και την ενότητα «Πράξεις και επιτελέσεις» στο παρόν.

(ΣΣ 420/BM 175) και σίγουρα δεν προτείνει να κάνουμε όλες/όλοι drag ως λύση απέναντι στις καταπιεστικές νόρμες³⁷⁷. Εν τούτοις, στο drag, είναι προφανές πώς το φύλο γίνεται πειστικό σαν επιφανειακό φαινόμενο και αυτό μπορεί να μας βοηθήσει να κατανοήσουμε πώς το φύλο και εκτός σκηνής, κατασκευάζεται χωρίς να πατά πάνω σε ένα αναγκαίο ουσιώδες υπόστρωμα. Όπως η ίδια η Butler εξηγεί αλλού, στο drag γίνονται εμφανείς «οι οντολογικές προϋποθέσεις», οι οποίες καθορίζουν την ενσώματη έμφυλη ζωή, αλλά επίσης και οι δυνατότητες ανατροπής τους μέσω της «αναδιάρθρωσης»³⁷⁸.

B. Μελαγχολικές επιτελέσεις και το ξεπέραςμα της μελαγχολίας

Στο *Αναταραχή φύλου*, η Butler φαίνεται ότι εξετάζει τη συγκρότηση της έμφυλης ταυτότητας με δύο τρόπους, αφενός μέσω της επιτελεστικής συγκρότησης και αφετέρου μέσω των μελαγχολικών ταυτίσεων. Το πώς οι δύο θεωρήσεις της ταυτότητας συνδέονται δεν είναι σαφές. Στα *Σώματα με σημασία και Ψυχική ζωή της εξουσίας* με αφετηρία την «εικονογραφική φιγούρα της μελαγχολικής drag queen» (ΣΣ 426/BM 179) (ΨΖΕ 172/PLP 145), συνδέει τις δύο ιδέες που βρίσκουμε στο *Αναταραχή φύλου*. Η μελαγχολία της drag queen θα πρέπει να συνδεθεί με μια απώλεια που δεν γίνεται συνειδητή, δεν πενθείται, γίνεται μέρος του εγώ και μεταφέρεται κυριολεκτικά στο σώμα (ΨΖΕ 172/PLP 145-146). Η drag queen επιτελεί αυτό το οποίο δεν μπόρεσε να πενήσει και το οποίο έχει υποστεί «διάκλειση» (ΣΣ 428/BM 180). Θα πρέπει να εκλάβουμε το drag σαν μια «αλληγορία», η οποία συνδέεται με τη μελαγχολία ως διαδικασία συγκρότησης του φύλου. Είναι μια «αλληγορία για την ετεροφυλοφιλική μελαγχολία», για το φύλο εντός της κανονιστικής ετεροφυλοφιλίας (ΣΣ 427-428/BM 179-180). Στο *Ψυχική ζωή της εξουσίας*, η επιτέλεση συνδέεται με την ψυχαναλυτική έννοια της «εκδραμάτησης [acting out]» (ΨΖΕ 172/PLP 145). Όπως πληροφορούμαστε από το *Λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης*, η εκδραμάτηση αφορά «ψυχαναγκασμούς επανάληψης»³⁷⁹ κατά τη διάρκεια της ανάλυσης. Πιο συγκεκριμένα, ο/η αναλυόμενος/-η, προχωρά σε μια δράση αντί να ανακαλεί και να εκφράζει γλωσσικά το παρελθόν³⁸⁰. Έτσι η Butler συνδυάζοντας την παράσταση με τη μελαγχολία, διατυπώνει μια ακόμα εκδοχή του έμφυλου πράττειν ως «το “acting out” μιας ανεπίλυτης θλίψης» (ΨΖΕ 172/PLP 146).

³⁷⁷ Osborne & Segel, «Gender as Performance», 33.

³⁷⁸ Judith Butler, «The Question of Social Transformation», στις ίδιες, *Undoing Gender* (New York, London: Routledge, 2004), 214.

³⁷⁹ Λαπλάνς & Πονταλίζ, *Λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης*, 166. Στο πρότερο άρθρο «Απο-μίμηση έμφυλη ανυπακοή», η Butler είχε ήδη συνδέσει την έμφυλη παράσταση με την ψυχαναγκαστική επανάληψη («ΑΕΑ» 244-245/ «IGI» 317-318).

³⁸⁰ Λαπλάνς & Πονταλίζ, *Λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης*, 166.

Η μελαγχολία εισάγεται από την Butler για να καθοριστούν «τα όρια της επιτέλεσης» (ΣΣ 425/BM 178). Η υποχρεωτική ετεροφυλοφιλία επιβάλλει την αντίθεση ταύτισης-επιθυμίας και ωθεί τις απαγορευμένες σεξουαλικότητες («το σεξουαλικά μη επιτελέσιμο») να επιτελεστούν «ως έμφυλη ταύτιση» (ΣΣ 429/BM 180). Η δυσκολία να ξεπεραστούν τα όρια αυτά εξηγείται περεταίρω στο *Ψυχική ζωή της εξουσίας*. Η διπλή σημασία του φουκωικού *assujettissement* ως υποκειμενοποίηση και καθυπόταξη (ΨΖΕ 101/PLP 83)³⁸¹ συνδυάζεται με την ψυχαναλυτική έννοια των «παθιασμένων δεσμών προσκόλλησης [passionate attachments]», που αφορά την προσκόλληση στην καθυπόταξη (ΨΖΕ 16/PLP 6). Το υποκείμενο δεν είναι απλώς αποτέλεσμα της εξουσίας, αλλά επιπλέον παράγεται μέσω δεσμών προσκόλλησης. Η Butler συνδέει την υποταγή με τη δέσμευση της λίμπιντο σε ένα αντικείμενο, το οποίο πρέπει να εγκαταλειφθεί και να παραμείνει ασυνείδητα στο εγώ (ΨΖΕ 123/PLP 102-103). Το υποκείμενο προσκολλάται στην απαγόρευση, επειδή ακριβώς η απαγόρευση είναι που το φέρνει στην ύπαρξη (ΨΖΕ 124/PLP 103). Η Butler έτσι εξηγεί γιατί δεν είναι εύκολο να εγκαταλειφθεί μια μελαγχολική ταύτιση.

Η μελαγχολική ταύτιση εδράζεται πάνω στην αμφιθυμία, και το εγώ διασπάται στα δύο, στο ενσωματωμένο αντικείμενο αγάπης και στην «κριτική βαθμίδα», δηλαδή την ηθική συνείδηση που κρίνει το άλλο μισό, εκφράζοντας το μίσος απέναντι στο αντικείμενο που χάθηκε (ΨΖΕ 124, 208-209/PLP 103, 179-180)³⁸². Η διαμόρφωση του ψυχισμού έχει για την Butler κοινωνική προέλευση. Κάνει λόγο για την «κοινωνική διάκλειση της θλίψης» (ΨΖΕ 213/PLP 183). Όχι μόνο οι κατηγορίες που προέρχονται από τη συνείδηση εκφράζονται μπροστά σε ένα κοινό (ΨΖΕ 209/PLP 180)³⁸³, αλλά επίσης το χαμένο αντικείμενο αγάπης, που ενσωματώνεται από το μελαγχολικό άτομο, μπορεί να είναι ένα «αιδεώδες» και όχι ένα πρόσωπο, ένα ιδανικό που έχει «κοινωνικό χαρακτήρα» (ΨΖΕ 214-215/PLP 185)³⁸⁴.

Η μελαγχολία, ως απαραίτητο στάδιο για το πένθος (ΨΖΕ 225/PLP 195)³⁸⁵, μπορεί να ξεπεραστεί αν η επιθετικότητα της συνείδησης στραφεί εναντίον του χαμένου αντικειμένου, ώστε να μην επικρατήσουν τα αυτοκαταστροφικά ένστικτα αλλά να επικρατήσει η «επιθυμία για ζωή» (ΨΖΕ 223-224/PLP 192-193). Η επιθυμία αυτή εξηγείται από την Butler μέσω του σπινοζικού *conatus* ως η επιθυμία κάποιας/κάποιου «να εμμείνει στο είναι της/του» (ΨΖΕ 41/PLP 27-28). Αν όμως γίνεται λόγος για την «κοινωνική ύπαρξη», τότε το «προσίδιο» είναι κάποιας/κάποιου οδηγεί στην ετερότητα, επειδή το κοινωνικό είναι παράγεται από τις

³⁸¹ Foucault, *Ιστορία της σεξουαλικότητας*, 76.

³⁸² Σίγκμουντ Φρόυντ, «Πένθος και μελαγχολία», 158-159.

³⁸³ Στο ίδιο, 152.

³⁸⁴ Στο ίδιο, 147-148.

³⁸⁵ Sigmund Freud, *Το Εγώ και το Αυτό*, 50.

επιτελεστικές εγκλήσεις, τις οποίες δεν μπορεί να ελέγξει το υποκείμενο που παράγεται από αυτές (ΨΖΕ 41-42, 228/PLP 28, 197). Όπως σημειώνει η Butler: «Για να εμμείνει κανείς στο είναι του θα πρέπει να παραδοθεί εξαρχής σε κοινωνικούς όρους που δεν είναι ποτέ εντελώς δικοί του» (ΨΖΕ 228/PLP 197). Για να καταλήξει η μελαγχολία στο πένθος, θα πρέπει το εγώ να «αποδιαρθρωθεί» με το θάνατο του ενσωματωμένου αντικειμένου. Δεν θα καταστραφεί όμως και θα διατηρήσει κάποια «προσκόλληση στην ετερότητα», δημιουργώντας νέους δεσμούς (ΨΖΕ 225-226/PLP 194-195). Ο ψυχικός κόσμος διακρίνεται από τον κοινωνικό και για να διατηρηθεί πρέπει να διατηρηθεί και η διάκριση μεταξύ τους, με την παραδοχή ότι δεν είναι δυνατή η απόλυτη αυτονομία του εγώ (ΨΖΕ 226-227/PLP 196). Το ασυνείδητο είναι πράγματι ένα «πλεόνασμα», μια «υπέρβαση [excess]» («ΑΕΑ» 244/«ΙΓΙ» 317), που απειλεί τη συνοχή της ταυτότητας που προκύπτει από την κοινωνική έγκληση (ΨΖΕ 228-229/PLP 197-198). Όμως η διάκλειση, η οποία δημιουργεί το ασυνείδητο, έχει κοινωνική προέλευση (ΨΖΕ 229/PLP 198). Δεν υπάρχει έξοδος από την «αμφιθυμική» σχέση του υποκειμένου με την εξουσία, που καθυποτάσσει και συγχρόνως συγκροτεί (ΨΖΕ 229/PLP 198), παρέχοντας την όποια ικανότητα δράσης (agency).

Η Butler θεωρεί ότι η μελαγχολία, εφόσον έχει στη βάση της αμφιθυμικά συναισθήματα, αγάπη και μίσος, κρατά άρρητη την εκδήλωση της επιθετικότητας (ΨΖΕ 190/PLP 162-163). Η επιθετικότητα που δεν εκδηλώνεται εξωτερικά, μπορεί να εκδηλωθεί ως αυτοκαταστροφική τάση στο μελαγχολικό άτομο (ΣΣ 430/BM 180-181) (ΨΖΕ 175/PLP 148). Ένας τρόπος να εκδηλωθεί η επιθετικότητα «δίχως ηθικές συνέπειες» για να λάβει χώρα η διαδικασία του πένθους είναι μέσω της «θεατρικοποίησης» της επιθετικότητας. Η Butler χρησιμοποιεί την έννοια του «acting out», το οποίο είναι ένα επιθετικό πράττειν³⁸⁶ και κάνει λόγο για μια θεατρική επιτέλεση ως «μιμητικό acting out» (ΨΖΕ 190-191/PLP 163). Τα αγαπημένα πρόσωπα που χάθηκαν από επιπλοκές του AIDS, πρόσωπα των οποίων οι δεσμοί συγγένειας ήταν ανομολόγητοι εντός μια κοινωνικά επιβεβλημένης ετεροφυλοφιλίας (ΨΖΕ 175/PLP 147-148), έχει γίνει δυνατό να πενθηθούν μέσα από θεατρικές πρακτικές, που έχουν πολιτικό χαρακτήρα (ΣΣ 423-424/BM 177-178). Η Butler αναφέρει ως παραδείγματα τις «die-ins» διαμαρτυρίες³⁸⁷ και το «Names Project Quilt»³⁸⁸ ως παραδείγματα δημόσιου πένθους που διεκδικούν τη ζωή (ΨΖΕ 175/PLP 147-148) (ΣΣ 430/BM 180-181).

³⁸⁶ Λαπλάνς & Πονταλίσ, *Λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης*, 6.

³⁸⁷ Στο Wikipedia το «die-in» ορίζεται ως «μια μορφή διαμαρτυρίας, στην οποία οι συμμετέχοντες προσποιούνται ότι είναι νεκροί» (Wikipedia, The Free Encyclopedia, <https://en.wikipedia.org/wiki/Die-in#:~:text=A%20die%2Din%2C%20sometimes%20known,%2C%20racism%2C%20and%20environmental%20issues>, τελευταία πρόσβαση: 9/5/2020).

Κεφάλαιο 9. Κριτικές

A. Η ικανότητα δράσης και τα κανονιστικά κριτήρια της ανασηματοδότησης

Το *Feminist Contentions* είναι ένα συλλογικό έργο στο οποίο συμμετείχε και η Butler. Στα κείμενα του τόμου διατυπώνονται, μέσα από φεμινιστική σκοπιά, διαφορετικές θέσεις για την υποκειμενικότητα και την ικανότητα δράσης (agency)³⁸⁹. Η Amanda Anderson θεωρεί ότι οι θεωρητικές διαφωνίες που διατυπώνονται στο έργο, μπορούν να αναχθούν στη διαφωνία της Butler με την Benhabib³⁹⁰. Η Nancy Fraser, με τη συμμετοχή της στο συλλογικό έργο, προσπαθεί να βρει έναν κοινό τόπο ανάμεσα στην Butler και την Benhabib. Θεωρεί ότι η υποκειμενικότητα ως λογοθετική κατασκευή, όπως συλλαμβάνεται από την Butler, δεν αποκλείει τις «κριτικές ικανότητες» που αποζητά η Benhabib³⁹¹. Η Anderson όμως θεωρεί ασυμφιλίωτες τις θέσεις της Butler και της Benhabib³⁹².

Όπως επισημαίνει η Linda Nicholson στην εισαγωγή του *Feminist Contentions*, ο εαυτός και οι πολιτισμικές νόρμες, σύμφωνα με την οπτική της Benhabib, είναι δυνατόν να ειπωθούν διακριτά³⁹³. Η Benhabib ρωτά τι είναι αυτό που κάνει άτομα από διαφορετικές κουλτούρες να αποκτούν μια αίσθηση εαυτού τέτοια, ώστε να μπορούν στη συνέχεια να ακολουθήσουν ή να επεξεργαστούν τις νόρμες της δικής τους κουλτούρας³⁹⁴. Με άλλα λόγια αναζητά μια σταθερή ποιότητα ή έναν σταθερό «μηχανισμό» που να μπορεί να εξηγήσει την ύπαρξη ενός υποκειμένου ανεξάρτητα από το πολιτισμικό του πλαίσιο³⁹⁵. Αυτό που διαφοροποιεί την Butler από την Benhabib, σύμφωνα με τη Nicholson, είναι ότι το υποκείμενο της Butler δεν βρίσκεται απλώς «εγκατεστημένο [situated]» μέσα σε ένα πολιτισμικό-κοινωνικό πλαίσιο, αλλά «συγκροτείται [constituted]» από αυτό³⁹⁶. Η Butler, πράγματι, δηλώνει: «Δεν υπάρχει μια οντολογικά ανέπαφη αναστοχαστικότητα» που μπορεί

³⁸⁸ Πρόκειται για ένα πάπλωμα, στου οποίου τα «μπαλώματα» αναγράφονται ονόματα νεκρών από επιλοκές του AIDS, και πρωτοπαρουσιάστηκε το 1987 στο Washington, D.C.. (National AIDS Memorial, <https://www.aidsmemorial.org/quilt-history>, τελευταία πρόσβαση: 9/5/2020).

³⁸⁹ Για το «agency» ακολουθώ τη μετάφραση του Τάσου Μπέτζελου στο *Η ψυχική ζωή της εξουσίας*. Στο *Αναταραχή φύλου*, ο Γιώργος Καραμπέλας μεταφράζει το «agency» ως «εμπρόθετη δράση».

³⁹⁰ Amanda Anderson, «Debatable Performances: Restaging Contentious Feminisms», *Social Text* 54 (Ανοιξη 1998): 1.

³⁹¹ Nancy Fraser, «False Antithesis: A response to Seyla Benhabib and Judith Butler», στο *Feminist Contentions*, 66-67.

³⁹² Anderson, «Debatable Performances», 3, 22, υπόσ. 3.

³⁹³ Linda Nicholson, «Introduction», στο *Feminist Contentions*, 10.

³⁹⁴ Benhabib, «Subjectivity, Historiography, and Politics», 109.

³⁹⁵ Στο ίδιο.

³⁹⁶ Nicholson, «Introduction», 7.

να νοηθεί διακριτά από το πλαίσιο στο οποίο εμφανίζεται³⁹⁷. Επιπλέον, το αν η ικανότητα δράσης υπάρχει με τη μορφή υποκειμενικής δομής, είναι αδιάφορο για την Butler, όταν τα ερωτήματα, τα οποία αφορούν την ικανότητα δράσης είναι πολιτικά³⁹⁸.

Η Butler διευκρινίζει ότι η συγκρότηση του υποκειμένου («constituted») δεν ταυτίζεται με τον καθορισμό («determined») του και είναι μάλιστα «προϋπόθεση της ικανότητας δράσης του»³⁹⁹. Στο «For a Careful reading», η Butler επισημαίνει ότι η ικανότητα δράσης δεν μπορεί να θεωρηθεί εκτός του πλέγματος εξουσίας/γνώσης, του οποίου είναι ένα ενδεχομενικό «αποτέλεσμα»⁴⁰⁰. Διευκρινίζει ότι, αν η επιτελεστικότητα είναι παράθεση, πρέπει να θεωρηθεί ως «επίκληση» του υποκειμένου⁴⁰¹, μια επιτελεστική έγκληση, όπως έγινε κατανοητή στο *Σώματα με σημασία* (ΣΣ 51-51, 62-63/*BM* xvi-xvii, xxi), παρά ως ένα ομιλιακό ενέργημα που εκφέρει το ίδιο το υποκείμενο⁴⁰². Η Butler προτείνει, η ικανότητα δράσης αλλά και η επιτελεστικότητα, να γίνουν κατανοητές ως «ανασηματοδότηση», η οποία είναι δυνατή λόγω της αναγκαίας επανάληψης (reiteration) της νόρμας⁴⁰³. Η ικανότητα δράσης βρίσκεται πάντα μέσα σε «καθεστώτα εξουσίας», μέσα στα οποία συγκροτείται η υποκειμενικότητα⁴⁰⁴. Συνεπώς η ίδια η εξουσία πρέπει να θεωρηθεί ως επιτελεστική, ως ζήτημα επαναληψιμότητας και παράθεσης (ΣΣ 411-412/*BM* 171).

Αυτό που η Fraser αμφισβητεί στη σκέψη της Butler είναι η χρησιμότητα ενός λεξιλογίου, το οποίο χαρακτηρίζει «αντιανθρωπιστικό [antihumanist]», εννοώντας πως η Butler βάζει την εξουσία ή τη «σηματοδοτική διαδικασία» στη θέση του γραμματικού υποκειμένου⁴⁰⁵. Επιπλέον, κατά την Fraser, η ίδια η έννοια της «ανασηματοδότησης» φαίνεται ότι νοείται πάντα ως κάτι θετικό⁴⁰⁶. Η Fraser θεωρεί ότι χρειάζεται κάποια δικαιολόγηση για τον αν μια αλλαγή μπορεί να θεωρηθεί θετική ή αρνητική, ενώ η Butler παρουσιάζει την ανασηματοδότηση ως αυτοσκοπό⁴⁰⁷. Η Fraser θεωρεί ότι η Butler κάνει «κανονιστικούς ισχυρισμούς [normative claims]» σχετικά με την υποκειμενικότητα, τους οποίους όμως δεν μπορεί να δικαιολογήσει, καθώς χρησιμοποιεί σαν θεωρητική αφετηρία

³⁹⁷ Judith Butler, «Contingent Foundations», 46.

³⁹⁸ Στο ίδιο, 46-47.

³⁹⁹ Στο ίδιο, 46.

⁴⁰⁰ Judith Butler, «For a Careful Reading», στο *Feminist Contentions*, 137.

⁴⁰¹ Στο ίδιο, 135.

⁴⁰² Στο ίδιο.

⁴⁰³ Στο ίδιο.

⁴⁰⁴ Στο ίδιο, 136.

⁴⁰⁵ Fraser, «False Antithesis», 67.

⁴⁰⁶ Στο ίδιο.

⁴⁰⁷ Στο ίδιο, 68.

τον Foucault, του οποίου το έργο, κατά τη γνώμη της, πάσχει ακριβώς σε αυτό το σημείο⁴⁰⁸. Η Anderson επίσης, θεωρεί ότι η Butler πρέπει να παραδεχτεί ότι χρειάζονται κάποια αξιολογικά κανονιστικά κριτήρια και ότι ήδη τα προσυπογράφει, αν και όχι φανερά⁴⁰⁹. Ένα «κανονιστικό όραμα της ικανότητας δράσης» ζητά και η Benhabib, ώστε να μπορεί να δικαιολογηθεί, παράλληλα με τη συγκρότηση της έμφυλης ταυτότητας, η δυνατότητα ανατροπής της μέσω της επανασηματοδότησης⁴¹⁰.

Η Jana Sawicki εξηγεί ότι κριτικές σαν της Fraser βρίσκουν το φουκωικό έργο (το οποίο ακολουθεί ως ένα βαθμό η Butler) ελλιπές, γιατί του αποδίδουν στοχεύσεις, τις οποίες ο ίδιος ο Foucault δεν είχε θέσει ποτέ⁴¹¹. Ο άνθρωπος του ανθρωπισμού είναι για τον Foucault συνδεδεμένος με συγκεκριμένα λογοθετικά καθεστάτα⁴¹². Κατά συνέπεια δεν μπορεί να ληφθεί σαν αφετηρία της κριτικής διερεύνησης της γνώσης και της ηθικής⁴¹³. Ακολουθώντας την ερμηνεία του φουκωικού έργου από την Amy Allen, η Sawicki θεωρεί ότι η δυνατότητα αυτονομίας πρέπει να γίνει επίσης κατανοητή μέσα σε συγκεκριμένα καθεστάτα εξουσίας και γνώσης και η όποια ελευθερία διαθέτουμε προκύπτει μέσα από την ανάδειξη του «αναγκαίου» ως «ενδεχομενικού», κάτι που επιτυγχάνεται με τη γενεαλογική μέθοδο⁴¹⁴. Ο Foucault λοιπόν δεν δέχεται ότι η κριτική πρέπει να ξεκινά με αφετηρία κάποια δεδομένα κανονιστικά κριτήρια, με τα οποία σκιαγραφούνται οι γνωστικές και ηθικές/πρακτικές ικανότητες του ανθρώπου⁴¹⁵. Η έννοια της αυτονομίας, που πηγάζει από τέτοια κριτήρια, θα εξυπηρετούσε τα ήδη υπάρχοντα ιδανικά και αξίες⁴¹⁶. Για τον Foucault, η αυτονομία και η δυνατότητα αλλαγής, οι οποίες δεν μπορεί να παρά να είναι περιορισμένες από το ιστορικό συγκείμενο⁴¹⁷, δεν μπορούν να επιτευχθούν καθορίζοντας εκ των προτέρων καλύτερες ή χειρότερες πρακτικές⁴¹⁸, όπως είναι οι σημασιοδοτικές πρακτικές της Butler.

Στον «Πρόλογο 1999», η Butler θέτει ως κανονιστικό στόχο του *Αναταραχή φύλου* την ένταξη αποκλεισμένων σωμάτων στο πεδίο της διανοητότητας, πράγμα που μπορεί να επιτευχθεί με την αποφυσικοποίηση του φύλου⁴¹⁹. Δεν δέχεται όμως να εκφέρει κανονιστικά

⁴⁰⁸ Στο ίδιο.

⁴⁰⁹ Anderson, «Debatable Performances», 14.

⁴¹⁰ Benhabib, «Subjectivity, Historiography, and Politics», 111.

⁴¹¹ Jana Sawicki, «Queering Foucault and the Subject of Feminism», στο *The Cambridge companion to Foucault*, 393.

⁴¹² Στο ίδιο, 385-386.

⁴¹³ Στο ίδιο, 386-387.

⁴¹⁴ Στο ίδιο, 387.

⁴¹⁵ Στο ίδιο, 385.

⁴¹⁶ Στο ίδιο.

⁴¹⁷ Στο ίδιο, 387.

⁴¹⁸ Στο ίδιο, 388.

⁴¹⁹ Butler, «Πρόλογος 1999», 15/«Preface 1999», xxiii.

κριτήρια σχετικά με την ανατρεπτικότητα μιας πρακτικής εκτός «συμφραζομένων»⁴²⁰. Η Butler αρνείται να δώσει μια «συνταγή» για τον τρόπο με τον οποίο το φύλο θα γίνει λιγότερο καταπιεστικό⁴²¹. Στο «The Question of Social Transformation», η Butler αναφέρεται στην απαίτηση κριτηρίων σχετικά με τον προσδιορισμό της αξίας των «έμφυλων δυνατοτήτων» τις οποίες αναγγέλλει στα έργα της, την ανάγκη διάκρισης ποιες από αυτές τις δυνατότητες είναι καλύτερες ή χειρότερες⁴²². Η Butler επισημαίνει ότι οι έμφυλες δυνατότητες για τις οποίες κάνει λόγο είναι ήδη εδώ. Είναι ήδη υπαρκτή μια πληθώρα μη κανονιστικών έμφυλων ενσαρκώσεων, οι οποίες περιμένουν να αναγνωριστεί η πραγματικότητά τους με σκοπό να επιβιώσουν. Η κανονιστική στόχευση αφορά λοιπόν την επιβίωση ταυτοτήτων, στις οποίες η δυνατότητα ύπαρξης δεν τους έχει ακόμα αποδοθεί⁴²³. Η ανασηματοδότηση αφορά λοιπόν το τι είναι δυνατόν να νοηθεί ως ανθρώπινο⁴²⁴. Η ανασηματοδότηση μιας κατηγορίας διεκδικείται όταν υποκείμενα «επικαλούνται δικαιώματα στα οποία δεν δικαιούνται από τον υπάρχοντα νόμο»⁴²⁵. Αυτό που μπορεί να τεθεί ως αντεπιχείρημα είναι ότι έναν καινοτόμο τρόπο ζωής, που δεν είχε αναγνωριστεί προηγουμένως, διεκδίκησαν και οι ναζί αλλά και οι νοτιοαφρικανοί που πήγαν να ψηφίσουν πριν ακόμα τους αναγνωριστεί το δικαίωμα ψήφου στο καθεστώς του απαρχάιντ⁴²⁶, πράγμα που κάνει δύσκολο να δεχτούμε ότι κάθε ανασηματοδότηση είναι ισάξια. Η Butler απαντά ότι η ανασηματοδότηση πρέπει να τεθεί εντός του πλαισίου «μιας ριζοσπαστικής δημοκρατικής θεωρίας και πρακτικής», ούτως ώστε να εξαχθούν τα κανονιστικά κριτήρια με τα οποία θα κριθεί ποια από τις παραπάνω πρακτικές ανασηματοδότησης είναι θεμιτή⁴²⁷. Αυτό που πρέπει λοιπόν να ελέγχεται σε κάθε σημασία και πρακτική είναι η δημιουργία των αποκλεισμών. Έτσι ενώ στην περίπτωση των ναζί, ένας νέος τρόπος ύπαρξης επιφέρει βία και αποκλεισμούς, στην περίπτωση διεκδίκησης ψήφου μειώνονται οι αποκλεισμοί⁴²⁸. Ενώ φαίνεται ότι η Butler τελικά ορίζει κάποια κριτήρια στη σημασιοδότηση, η ίδια στη συνέχεια δείχνει ότι το κριτήριο της «βιώσιμης ζωής» μπορεί σε άλλες περιπτώσεις να περιπλέξει τα πράγματα όταν, για παράδειγμα, χρησιμοποιείται ως επιχείρημα εναντίον των αμβλώσεων, κάτι το οποίο η ίδια δεν υποστηρίζει⁴²⁹. Καταλήγει λοιπόν ότι είναι αδύνατον να τεθεί το

⁴²⁰ Butler, «Πρόλογος 1999», 13/«Preface 1999», xxi.

⁴²¹ Στο ίδιο.

⁴²² Butler, «The Question of Social Transformation», 219.

⁴²³ Στο ίδιο.

⁴²⁴ Στο ίδιο, 222-223.

⁴²⁵ Στο ίδιο, 224.

⁴²⁶ Στο ίδιο.

⁴²⁷ Στο ίδιο.

⁴²⁸ Στο ίδιο, 225.

⁴²⁹ Στο ίδιο, 225-226.

καθολικά «σωστό» «εκ των προτέρων»⁴³⁰. Περιέργως η Butler, στο τέλος του άρθρου, οραματίζεται έναν τρόπο ζωής ο οποίος θα έχει δομηθεί από κάποιες νόρμες-κανόνες, οι οποίες δεν θα είναι κανονικοποιητικές⁴³¹. Αυτό ήταν και ένα από τα σημεία της κριτικής της Anderson προς την Butler, το γεγονός δηλαδή ότι αρνείται να διακρίνει κριτήρια που δεν είναι κανονικοποιητικά⁴³². Η Butler βέβαια δεν προχωράει πέρα από αυτά που ήδη έχει πει για την αποφυγή της βίας και των αποκλεισμών⁴³³.

Σχετικά με την ανασηματοδότηση, η Lois McNay πιστεύει ότι επειδή, σύμφωνα με τη Butler, η ικανότητα δράσης του υποκειμένου προκύπτει μέσα από τους περιορισμούς που το συγκροτούν, περιορίζεται στην ανασηματοδότηση της ήδη υπάρχουσας νόρμας⁴³⁴. Κατά τη γνώμη της McNay, η Butler χρειάζεται μια πιο ριζική έννοια δημιουργικότητας, την οποία η McNay βρίσκει στον Κορνήλιο Καστοριάδη⁴³⁵. Μιας *ex nihilo* δημιουργίας, που δεν περιορίζεται από το ήδη υπάρχον και που αν και γεννιέται μέσα του⁴³⁶, μπορεί να ανεξαρτητοποιηθεί από αυτό⁴³⁷. Για τη McNay, η δημιουργική πράξη, εφόσον μπορεί να αποκοπεί από το καταπιεστικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εμφανίζεται, εφόσον δηλαδή δεν περιορίζεται στην ανασηματοδότηση, μπορεί να επιφέρει πραγματική κοινωνική αλλαγή και να οδηγήσει σε νέες δημιουργικές πράξεις σε συλλογικό επίπεδο, ενώ η γλωσσική ανασηματοδότηση περιορίζεται στο ατομικό⁴³⁸. Η Butler όμως, όπως εξηγεί η Jagger, δεν περιορίζεται στο ατομικό, αλλά το κοινωνικό δεν μπορεί να ειπωθεί διακριτά από το ψυχικό⁴³⁹. Η επιτελεστική έγκληση αλλά και η μελαγχολική διάκλειση που συγκροτούν την ταυτότητα, λαμβάνουν χώρα εντός μια κοινωνικά επιβεβλημένης ετεροφυλοφιλίας. Η ανασηματοδότηση λοιπόν δεν αντιτίθεται στη δράση σε συλλογικό επίπεδο⁴⁴⁰, ακριβώς επειδή ο εαυτός δεν μπορεί να ειπωθεί εκτός του κοινωνικού πλαισίου. Εν τούτοις αυτό που δεν μπορεί να γίνει είναι να δοθούν «συνταγές» εκ των προτέρων, δηλαδή να δοθούν οι

⁴³⁰ Στο ίδιο, 226.

⁴³¹ Στο ίδιο, 231.

⁴³² Σχετικά με την έννοια της νόρμας, η Anderson διακρίνει δύο διαφορετικές σημασίες της στη σκέψη της Benhabib και της Butler. Η πρώτη χρησιμοποιεί την έννοια με τη σημασία «αξιολογικές νόρμες [evaluative norm]» και η δεύτερη με τη σημασία «κανονικοποιητικές νόρμες [normalizing norms]». Κατά την γνώμη της Anderson μάλλον η Benhabib θα δεχόταν τη διάκριση των δύο σημασιών, ενώ για την Butler φαίνεται ότι οι δύο σημασίες ταυτίζονται (Anderson, «Debatable Performances», 9).

⁴³³ Butler, «The Question of Social Transformation», 231.

⁴³⁴ Lois McNay, «Subject, Psyche and Agency. The Work of Judith Butler», *Theory, Culture and Society* 2 (Απρίλιος 1999): 187.

⁴³⁵ Στο ίδιο, 188.

⁴³⁶ Στο ίδιο.

⁴³⁷ Στο ίδιο, 189.

⁴³⁸ Στο ίδιο, 189,190.

⁴³⁹ Jagger, *Judith Butler*, 112.

⁴⁴⁰ Στο ίδιο, 113.

κανόνες της ανασηματοδότησης εκτός ενός συγκεκριμένου πλαισίου⁴⁴¹. Βέβαια, με τον τρόπο που θέτει το ζήτημα η McNay ως αντίθεση της γλωσσικής ανασηματοδότησης με τους κοινωνικούς (ή «συγκεκριμένους [concrete]»⁴⁴² κατά την Jagger) αγώνες, μπορεί να παραπέμπει στην αντίθεση του γλωσσικού με το υλικό ως δύο ριζικά διακριτά πεδία, πράγμα που όπως έγινε σαφές, η Butler αρνείται (ΣΣ 159/BM 38).

B. Υλικότητα

Η Hull θεωρεί και αυτή ότι υπάρχει ανάγκη για μια εξωγλωσσική υλικότητα, την οποία δεν διαθέτει το έργο της Butler⁴⁴³. Ο πόνος και η δυσφορία πρέπει να έχουν μια αντικειμενική βάση (σύμφωνα με την Hull αυτό σημαίνει υλική), ώστε να διεκδικηθεί σε κοινωνικό επίπεδο η ευτυχία⁴⁴⁴. Αν και ο πόνος δεν είναι απαραίτητα σωματικός πόνος, η Hull διαλέγει δύο παραδείγματα από το χώρο της ιατρικής για να δικαιολογήσει τη θέση της. Το πρώτο παράδειγμα αφορά μια παρατήρηση για τις γυναίκες στην εμμηνόπαυση, οι οποίες είχαν πολύ λιγότερες «εξάψεις» από το σύνθητες και τελικά αποδείχτηκε ότι οι αιτίες είναι υλικές και ανάγονται στη διατροφή⁴⁴⁵. Το δεύτερο παράδειγμα αφορά το Σύνδρομο Χρόνιας Κόπωσης, το οποίο είχε αρχικά αναχθεί σε ψυχολογική πάθηση, μια εκδοχή υστερίας, ενώ πια θεωρείται ότι έχει βιολογικές αιτίες, «πραγματικές» όπως τις χαρακτηρίζει η Hull⁴⁴⁶. Επιπλέον η Hull τονίζει ότι οι γυναίκες πάσχουν συχνότερα από το συγκεκριμένο σύνδρομο και εξηγεί τις ιδιαιτερότητες του *θηλυκού* σώματος που κάνουν τις γυναίκες επιρρεπείς να νοσήσουν⁴⁴⁷. Η Hull καταλήγει ότι θα πρέπει να παραδεχτούμε μια «έμφυλη [sexed] υλική πραγματικότητα»⁴⁴⁸.

Στο «Contingent Foundations» η Butler δίνει ένα παράδειγμα για το ότι η σημασία του βιολογικού φύλου δεν είναι αυτονόητη, δεν είναι απλώς ένα δεδομένο που περιγράφεται αντικειμενικά. Η Butler φέρνει ένα παράδειγμα για το πώς σημασιοδοτείται στην αίθουσα ενός δικαστηρίου το θηλυκό σώμα ως υπαίτιο για το βιασμό που υφίσταται⁴⁴⁹. Μια γυναίκα μόνη της έξω από το σπίτι σημαίνει ότι «γυρεύει να βιαστεί» γιατί το γυναικείο σώμα ανήκει είτε στον σύζυγο, είτε στον βιαστή⁴⁵⁰. Το γυναικείο σώμα παρουσιάζεται σαν να προκαλεί

⁴⁴¹ Butler, «Πρόλογος 1999», 13/«Preface 1999», xxi.

⁴⁴² Jagger, *Judith Butler*, 112.

⁴⁴³ Hull, «The need in thinking», 32.

⁴⁴⁴ Στο ίδιο.

⁴⁴⁵ Στο ίδιο.

⁴⁴⁶ Στο ίδιο.

⁴⁴⁷ Στο ίδιο, 32-33.

⁴⁴⁸ Στο ίδιο, 33.

⁴⁴⁹ Butler, «Contingent Foundations», 52.

⁴⁵⁰ Στο ίδιο, 53.

και να καλεί από μόνο του την επίθεση, άρα αν η γυναίκα ήθελε να την αποφύγει θα έπρεπε να μην «τριγυρίζει»⁴⁵¹. Το βιολογικό φύλο σημαίνει πολύ περισσότερα από μια περιγραφή της υλικότητάς του και των ιατρικών αποφάνσεων πάνω σε αυτό.

Ένα ακόμα παράδειγμα προέρχεται από μια προκλητική ερώτηση που υποβλήθηκε στην Butler σε συνέντευξη. Η ερώτηση αφορούσε την αναγκαιότητα αναγνώρισης των έμφυλων σωμάτων με βάση τη δυνατότητα κυοφορίας ως ένα βιολογικό γεγονός⁴⁵². Και σε αυτήν την περίπτωση μια έμφυλη υλική βάση προϋποτίθεται πριν από κάθε κοινωνική σημασιοδότηση. Η Butler σπεύδει να διευκρινίσει ότι δεν αρνείται κάποιες βιολογικές διαφορές, ότι κάποια σώματα όντως δύνανται να κυοφορήσουν και είναι αυτά ακριβώς που πάνε στη γυναικολόγο. Στη συνέχεια όμως προτείνει να ειπωθεί το ζήτημα αντιστρόφως. Ενώ θεωρείται ότι ένα σώμα πρέπει να είναι θηλυκού φύλου για να πάει στη γυναικολόγο, η Butler αναρωτιέται μήπως «το να πηγαίνει κάποιο άτομο στη γυναικολόγο, είναι η ίδια η παραγωγή του φύλου [sex]»⁴⁵³. Πρόκειται δηλαδή για μια πρακτική, με την οποία εμπεδώνεται έμφυλη ταυτότητα. Πιο σημαντικό όμως είναι «η προβληματική της αναπαραγωγής» ως «κεντρική στην εμφυλοποίηση [sexing] του σώματος»⁴⁵⁴ όπως λέει η ίδια η Butler. Το φύλο αποδίδεται όχι με «μια ουδέτερη περιγραφή», αλλά με την «επιβολή μιας νόρμας»⁴⁵⁵. Εν τούτοις η Butler δέχεται ότι υπάρχουν βιολογικές διαφορές⁴⁵⁶. Το ότι κάποια σώματα εγκυμονούν και κάποια όχι είναι μια υλική πραγματικότητα, την οποία η Butler παραδέχεται. Το τι «συνεπάγεται το νόημα [what it means to affirm]» αυτής της διαφοράς δεν είναι όμως δεδομένο εκ των προτέρων (ΣΣ 38/BM x). Έτσι βρισκόμαστε μπροστά στην αντίφαση που εντόπισε η Hull στο έργο της Butler⁴⁵⁷.

Αν όμως ο σκοπός της Butler είναι να κλονίσει την βεβαιότητα των αντικειμενικών περιγραφών για να γίνει φανερό το «συγκροτητικό εκτός» (ΣΣ 52/BM xvii) των έμφυλων σωμάτων⁴⁵⁸, θα μπορούσαμε να ρωτήσουμε: τι αποκλείεται με το αυτονόητα γυναικείο σώμα στο παράδειγμα του γυναικολόγου αλλά και στα παραδείγματα της Hull; Μια πιθανή απάντηση θα μπορούσε να είναι τα διεμφυλικά σώματα⁴⁵⁹ σε διαφορετικά στάδια ή σε διαφορετικές πορείες φυλομετάβασης. Αν το βιολογικό φύλο έχει μια πολύ περιορισμένη

⁴⁵¹ Στο ίδιο.

⁴⁵² Osborne & Segel, «Gender as Performance», 33.

⁴⁵³ Στο ίδιο.

⁴⁵⁴ Στο ίδιο.

⁴⁵⁵ Στο ίδιο.

⁴⁵⁶ Στο ίδιο.

⁴⁵⁷ Hull, «The need in thinking», 26, 33-34, υποσ. 36.

⁴⁵⁸ Butler, «The Question of Social Transformation», 225 & Butler, «Πρόλογος 1999», 15/«Preface 1999», xxiii.

⁴⁵⁹ Διεμφυλικά (ή τρανς) είναι τα άτομα «των οποίων η ταυτότητα φύλου διαφέρει από το φύλο που τους αποδόθηκε στη γέννηση» (Παγάνης, «Βασικές έννοιες και ΛΟΑΤΚΙ+ ορολογίες», 74).

σημασία μέσα στον ιατρικό λόγο, δεν θα είναι δυνατόν να αναγνωριστούν οι περιπτώσεις των τρανς ατόμων που εγκυμονούν ή που αντιμετωπίζουν ζητήματα ανάλογα με αυτά που περιγράφει η Hull. Κατά συνέπεια αυτά τα άτομα θα έχουν ελλιπή πρόσβαση στην υγεία. Ανάλογη μπορεί να θεωρηθεί και η περίπτωση των ίντερσεξ (intersex) ατόμων⁴⁶⁰. Για την Butler τα διεμφυλικά και τα ίντερσεξ άτομα μπορούν να ειπωθούν από το ίδιο πρίσμα όσο αφορά τη σχέση τους με το κανονιστικό έμφυλο δίπολο. Αν και τα αιτήματα των δύο ομάδων σε σχέση με τις χειρουργικές επεμβάσεις είναι αντιθετικά (διεκδίκηση της χειρουργική επιβεβαίωση του φύλου και αντίθεση στην υποχρεωτική ανάθεση φύλου μέσω χειρουργείου), η Butler θεωρεί ότι η αντίληψη για το έμφυλο δίπολο ως βιολογική αναγκαιότητα είναι που καταπιέζει και τις δύο ομάδες⁴⁶¹. Όμως μια τέτοια αντίληψη για το φύλο δεν σχετίζεται με θέματα υγείας που αφορούν τα προαναφερθέντα είδη επεμβάσεων, αλλά και γενικότερα με την πρόσβαση στην υγεία. Όταν οι παροχές υγείας απευθύνονται αποκλειστικά σε cis άνδρες και γυναίκες⁴⁶², δεν αναγνωρίζονται οι ανάγκες ατόμων που δεν σχετίζονται με τον αναμενόμενο τρόπο με το κανονιστικό έμφυλο δίπολο.

Η Butler δεν θεωρεί ότι η επιστημονική γνώση είναι ανεξάρτητη από το πεδίο εξουσίας μέσα στο οποίο βρίσκεται, μια ιδέα που παίρνει από τον Foucault⁴⁶³. Αν και το «πλέγμα γνώσης-εξουσίας»⁴⁶⁴ είναι αυτό στο οποίο εντός του κατασκευάζονται τα «διανοητά αντικείμενα», τα αντικείμενα γνώσης, οφείλουμε να ψάχνουμε τα σημεία στα οποία η δυνατότητα της κατασκευής φτάνει στα όριά της, ώστε να προκύψουν νέες δυνατότητες «μετασχηματισμού»⁴⁶⁵ και ανασηματοδότησης. Επιπλέον το φύλο (sex) σημαίνεται από σωματικά σημεία, τα οποία δεν είναι δυνατόν να διακρίνουμε αν ανήκουν στο καθαρά υλικό ή στο καθαρά πολιτισμικό πεδίο⁴⁶⁶.

Όπως και η Hull, ο Prosser θεωρεί ότι το έργο της Butler έχει ανάγκη από μια έννοια καθαρής υλικότητας και διαφωνεί μαζί της σχετικά με την ερμηνεία της στο «σωματικό εγώ» του Freud⁴⁶⁷. Για τον Prosser το «σωματικό εγώ» σημαίνει ότι το εγώ έχει ως αφετηρία το

⁴⁶⁰ Ίντερσεξ ή διαφυλικά λέγονται όσα άτομα έχουν χαρακτηριστικά βιολογικού φύλου τέτοια ώστε να μην υπάρχει δυνατότητα να κατηγοριοποιηθούν ως αρσενικά ή θηλυκά (Παγάνης, «Βασικές έννοιες και ΛΟΑΤΚΙ+ ορολογίες», 72).

⁴⁶¹ Judith Butler, «Introduction: Acting in Concert», στις ιδίας, *Undoing Gender* (New York, London: Routledge, 2004), 6-7.

⁴⁶² Cisgender ή cis/ σις είναι τα άτομα «που ταυτίζονται με το αποδοθέν φύλο τους» (Παγάνης, «Βασικές έννοιες και ΛΟΑΤΚΙ+ ορολογίες», 74).

⁴⁶³ Butler, «The Question of Social Transformation», 215.

⁴⁶⁴ Στο ίδιο. Πρόκειται για έκφραση του Foucault.

⁴⁶⁵ Στο ίδιο, 216.

⁴⁶⁶ Judith Butler, «Undiagnosing Gender», στις ιδίας, *Undoing Gender* (New York, London: Routledge, 2004), 87.

⁴⁶⁷ Βλ. την ενότητα «Μελαγχολική ενσωμάτωση» στο παρόν.

σώμα, το οποίο είναι διακριτό από την «ψυχική προβολή» του⁴⁶⁸. Το εγώ ως μέρος του ψυχικού κόσμου, σύμφωνα με το φροϋδικό κείμενο, παράγεται από εσωτερικές αισθήσεις όπως ο πόνος⁴⁶⁹. Για την κατανόηση λοιπόν του τι σημαίνει αίσθηση εαυτού, κατά τον Prosser, αρμόζει περισσότερο η αίσθηση της αφής παρά της όρασης⁴⁷⁰. Σε αυτό το σημείο ο Prosser κάνει κριτική στην Butler για την πριμοδότηση της όρασης. Η κριτική του προκύπτει από το γεγονός ότι η Butler αντιμετωπίζει το φύλο ως επιφανειακό φαινόμενο⁴⁷¹. Ο Prosser επιμένει στη διατήρηση της διάκρισης βιολογικό/κοινωνικό φύλο⁴⁷². Σύμφωνα με το κείμενο του όμως, η ταυτότητα φύλου δεν προκύπτει από μια άυλη ψυχική υπόσταση αλλά από ένα υλικό «συναίσθημα-αίσθηση [feeling]», από ένα βαθύ σωματικό ερέθισμα το οποίο στην περίπτωση των διεμφυλικών ατόμων έρχεται σε σύγκρουση με το επιφανειακό τους φύλο⁴⁷³. Επειδή αυτή η αίσθηση, παρότι είναι ψυχική ή φαντασιακή, είναι «πιο αληθινή» από το επιφανειακό σώμα, για τον Prosser σημαίνει ότι είναι και υλική, ότι το εγώ ή το φαντασιακό είναι υλικά⁴⁷⁴. Αυτό που ενδιαφέρει τον Prosser είναι να νομιμοποιήσει το αίτημα που εκφέρεται από διεμφυλικά άτομα να μετασχηματίσουν το σώμα τους. Ο Prosser θεωρεί ότι χρειάζεται να μπορεί να γίνει λόγος για μια «ύλη του βιολογικού φύλου [sex]»⁴⁷⁵ γιατί πολλά διεμφυλικά άτομα επιθυμούν μια φυλομετάβαση σε ένα «βιολογικό» φύλο⁴⁷⁶. Ο Prosser προτείνει μια διαφορετική ερμηνεία του «γίγνεσθαι γυναίκα» της Beauvoir. Το ερμηνεύει ως την προσπάθεια μιας διεμφυλικής γυναίκας να «γίνει γυναίκα», ώστε να επιτύχει την «έμφυλη σωματοποίηση [sexed embodiment]» που έχει θέσει ως «σκοπό [telos]»⁴⁷⁷.

Η έννοια της σωματοποίησης φαίνεται ότι διαφέρει στον Prosser και στην Butler. Όμως η επιτελεστικότητα του φύλου δεν αντιτίθεται απαραίτητα σε περιπτώσεις διεμφυλικών ατόμων που ακολουθούν μια φυλομετάβαση σαν αυτήν που περιγράφει ο Prosser. Αν και η Butler δεν αφιερώνει ιδιαίτερο χώρο στα δύο έργα της για το φύλο για να συνδέσει την επιτελεστικότητα με τα διεμφυλικά άτομα⁴⁷⁸, σε επόμενα έργα της βρίσκουμε

⁴⁶⁸ Prosser, «Judith Butler», 270.

⁴⁶⁹ Freud, *Το Εγώ και το Αυτό*, 47.

⁴⁷⁰ Prosser, «Judith Butler», 271.

⁴⁷¹ Στο ίδιο.

⁴⁷² Σε αντίθεση με το βιολογικό φύλο κατά την Butler ως «ανέκαθεν ήδη κοινωνικό» (*ΑΦ 32/GT 10-11*).

⁴⁷³ Prosser, «Judith Butler», 271.

⁴⁷⁴ Στο ίδιο.

⁴⁷⁵ Στο ίδιο, 265.

⁴⁷⁶ Στο ίδιο, 264.

⁴⁷⁷ Στο ίδιο, 264-265.

⁴⁷⁸ Η Butler στο *Σώματα με σημασία* σχολιάζει την περίπτωση της Venus Xtravaganza, διεμφυλικής γυναίκας που εμφανίζεται στο ντοκυμαντέρ *Paris is Burning*. Παρουσιάζοντας την Venus μέσα στο πλαίσιο των drag επιτελέσεων που είναι θέμα της ταινίας, η Butler εμφανίζει, ίσως άθελά της, την διεμφυλικότητα μαζί με το drag ως μια πρακτική ομοφυλόφυλων ανδρών (ΣΣ 251-271/*BM* 84-95). Επίσης το γεγονός ότι αναφέρεται στην δολοφονία της Venus ως αποτέλεσμα ομοφοβίας (ΣΣ 259/*BM* 89), δεν βοηθάει στο να αναγνωριστεί η

την ιδέα ότι η διεμφυλικότητα μπορεί να είναι ένα «γίγνεσθαι [becoming]» χωρίς καθορισμένο τέλος⁴⁷⁹. Μια τρανς γυναίκα (ή άντρας) μπορεί να επιθυμεί να ακολουθήσει μια σειρά από ιατρικές επεμβάσεις, οι οποίες κάποια στιγμή θα ολοκληρωθούν (ο «σκοπός»⁴⁸⁰ θα επιτευχθεί), αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι η σωματοποίηση ως διαδικασία («ΠΕ» 385/«ΡΑ» 521) ή η έμφυλη κατασκευή ως «διαδικασία επανάληψης [reiteration]» (ΣΣ 54/*BM* xviii), έτσι όπως την εννοεί η Butler, θα σταματήσει, αλλά ούτε ότι δεν συνέβαινε πριν τις ιατρικές επεμβάσεις. Για την Butler, αυτό που κάνει το φύλο να υπάρξει ως ταυτότητα, είναι οι πράξεις που το κατασκευάζουν και το επανεπιβεβαιώνουν, το «παίξιμο», το στυλιζάρισμα (*ΑΦ* 61/*GT* 43). Αυτό σημαίνει ότι η διεμφυλική γυναίκα γίνεται συνεχώς γυναίκα πριν από οποιαδήποτε επιβεβαιωτική ιατρική επέμβαση και μετά την επέμβαση δεν θα πάψει να γίνεται παραθέτοντας συνεχώς τη νόρμα (ΣΣ 55/*BM* xix) της θηλυκότητας. Επιπλέον, όπως παρατηρεί η Talia Bettcher, τα διεμφυλικά άτομα που αυτοπροσδιορίζονται ως γυναίκες ή άνδρες, επιθυμούν «έναν κοινωνικό ρόλο», ενώ η θεώρηση του «σωματικού εαυτού» που προτείνει ο Prosser δεν λαμβάνει υπόψη το πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο συμβαίνει η σωματοποίηση⁴⁸¹. Ο ίδιος ο ψυχικός κόσμος για την Butler είναι κοινωνικά συγκροτημένος⁴⁸² και ενώ δεν υπάρχει εαυτός χωρίς σώμα, δεν υπάρχει ούτε εαυτός χωρίς να έχει κληθεί-ονομαστεί εντός ενός κοινωνικού πλαισίου.

Πολλά διεμφυλικά άτομα διεκδικούν, σύμφωνα με την διατύπωση του Prosser, «να γίνουν βιολογικοί άνδρες ή βιολογικές γυναίκες»⁴⁸³. Η διεκδίκηση του βιολογικού φύλου από τα διεμφυλικά άτομα θα μπορούσε να ερμηνευτεί μέσα από την θεώρηση της Butler για την ανασηματοδότηση. Το «βιολογικό», ως προσδιορισμός για το φύλο, χρησιμοποιείται συχνά ως συνώνυμο με το «φυσικό» και ως αντίθετο του «τεχνητού» και «πλαστού» με σκοπό να αμφισβητηθεί η εγκυρότητα της ταυτότητας των διεμφυλικών ατόμων. Το βιολογικό φύλο είναι κάτι με το οποίο γεννιόμαστε, όχι κάτι που γινόμαστε. Ο Prosser ερμηνεύοντας το «γίγνεσθαι γυναίκα» της Beauvois ως «γίγνεσθαι βιολογική γυναίκα» επαναανοηματοδοτεί το βιολογικό φύλο και μαζί την αυτονόητη υλικότητά του. Το βιολογικό φύλο λοιπόν δεν παύει να είναι κοινωνικό (*ΑΦ* 32/*GT* 10-11) και δεν διακρίνεται από τις γλωσσικές ερμηνείες του.

ταυτότητα της Venus ως διεμφυλική γυναίκα και να αποφευχθούν οι συγχύσεις. Ο Prosser είναι αντίθετος με αυτή την οπτική της Butler (Prosser, «Judith Butler», 273-274).

⁴⁷⁹ Judith Butler, «Undiagnosing Gender», στην ίδιας, 92.

⁴⁸⁰ Prosser, «Judith Butler», 265.

⁴⁸¹ Talia Bettcher, «Feminist Perspectives on Trans Issues», *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (8 Ιανουαρίου 2014), διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://plato.stanford.edu/entries/feminism-trans/> (τελευταία πρόσβαση: 9/5/2022).

⁴⁸² Jagger, *Judith Butler*, 112.

⁴⁸³ Prosser, «Judith Butler», 264.

Επίλογος- συμπεράσματα

Ενώ υποστηρίζει ότι το φύλο δεν έχει ουσιώδη υπόσταση, μέσα από την ιδέα της για την επιτελεστική συγκρότηση του φύλου, η Butler μπορεί να δικαιολογήσει το γεγονός ότι οι έμφυλες ταυτότητες μοιάζουν αμετάβλητες και δεν είναι τόσο εύπλαστες ώστε να θεωρηθούν προϊόν της βούλησης ενός προϋπάρχοντος εαυτού. Ως μέρος της έμφυλης ταυτότητας, εκτός από το βιολογικό και το κοινωνικό φύλο, η Butler εξετάζει και την σεξουαλικότητα⁴⁸⁴. Ενώ δεν υποστηρίζει ότι υπάρχει μια αναγκαία συνέχεια μεταξύ των τριών συνιστωσών της ταυτότητας (βιολογικό φύλο, κοινωνικό φύλο, σεξουαλικότητα/επιθυμία), θεωρεί ότι η υποχρεωτικότητα της ετεροφυλοφιλίας εντός της κοινωνίας, πλάθει με συγκεκριμένο τρόπο τις «νόμιμες» έμφυλες ταυτότητες, απονομιμοποιώντας άλλες.

Η Butler θεωρεί το βιολογικό φύλο (sex) κοινωνικά κατασκευασμένο, αντί να το θεωρεί ως το σταθερό-φυσικό μέρος της έμφυλης ταυτότητας. Ένα ερώτημα που αφέθηκε μετέωρο σχετίζεται με το κατά πόσο η Butler καταργεί ή διατηρεί τη διάκριση βιολογικό-κοινωνικό φύλο⁴⁸⁵. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι η Butler δεν προτρέπει στην κατάργηση των κατηγοριών που περιγράφουν την ταυτότητα, αλλά μας ωθεί να τις χρησιμοποιούμε ώστε να μεταβάλλεται η σημασία τους, θα μπορούσαμε να πούμε ότι μέσα από την αποδομητική κριτική της, η διάκριση δεν καταργείται, αλλά αλλάζει σημασία χωρίς να είναι πια αυτονόητη η φυσικότητα καμιάς από τις δύο κατηγορίες. Και οι δύο κατηγορίες συνεχίζουν να σημαίνουν εντός συγκεκριμένων πλαισίων, αλλά οι σημασίες τους δεν είναι ποτέ ανεξάρτητες από το πλαίσιο στο οποίο τις βρίσκουμε. Η χρήση των δύο κατηγοριών στο έργο της Butler δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως αναφορά σε μια βιολογική-υλική και σε μια ψυχική-νοητική ουσία. Κατά την Butler, η έμφυλη ταυτότητα δεν μπορεί να αναχθεί σε καμία από τις δύο κατηγορίες που εμφανίζονται ως ουσίες. Τα όρια των ουσιών αυτών έχουν καθοριστεί εντός ενός πολιτισμικού-κοινωνικού πλαισίου. Ό,τι αυτονόητα εκλαμβάνεται ως υλικό ή ψυχικό έχει προηγουμένως σημασθεί ως τέτοιο και δεν είναι ανεξάρτητο από τους λόγους που παράγονται εντός συστημάτων εξουσίας.

Η επιτελεστικότητα αφορά σωματικές και γλωσσικές πράξεις που συγκροτούν την έμφυλη ταυτότητα. Οι γλωσσικές πράξεις θα ήταν πιο σωστό να κατανοηθούν ως

⁴⁸⁴ Αν και η Butler ασχολείται πρωτίστως με την συγκρότηση του φύλου μέσω της σεξουαλικότητας, θεωρεί ότι η παράμετρος της τάξης και της φυλής είναι εξίσου μέρη της έμφυλης ταυτότητας. Βλ., για παράδειγμα, ΣΣ 259-260/BM 89. Στην παρούσα εργασία δεν θίγεται το ζήτημα της τάξης και της φυλής.

⁴⁸⁵ Βλ. στην ενότητα «Το τρίπτυχο της έμφυλης ταυτότητας: βιολογικό φύλο, κοινωνικό φύλο, επιθυμία» του παρόντος.

λογοθετικές. Το φύλο εμφανίζεται ως στυλιζάρισμα ή η σωματοποίηση μιας νόρμας που μοιάζει με μια παραστασιακή επιτέλεση, κοινωνικά νοηματοδοτημένη και επιβεβλημένη. Η Butler τονίζει ότι η έμφυλη συγκρότηση είναι μια διαδικασία συνεχής, ένα γίνεσθαι και όχι μια πράξη που κάποια στιγμή ολοκληρώνεται. Επιπλέον, είναι σημαντικό να μην θεωρηθεί η υποκειμενική βούληση ως η πηγή του συγκροτητικού πράττειν. Το υποκείμενο εμφανίζεται (ως έμφυλο) ακριβώς μέσω των επιτελέσεων και είναι αναγκασμένο να επιδίδεται σε μια συνεχή επιτέλεση, μια συνεχή παράθεση της νόρμας, για να διατηρήσει το είναι του. Η ιδέα της εμφυλοποιητικής έγκλησης ως λόγος εντός ενός καθεστώτος εξουσίας, βοηθάει να γίνει κατανοητό το γεγονός ότι η ταυτότητα δεν αναλαμβάνεται μέσω πρόθεσης αλλά με κάποια επιβολή. Εξίσου σημαντικό είναι το γεγονός ότι αυτό το συνεχές πράττειν, οι επαναλαμβανόμενες παραθέσεις, δεν μπορούν να σταματήσουν ώστε να εμφανιστεί ένας αυθεντικός εαυτός, γιατί η ύπαρξη εαυτού εξαρτάται από τις παραθέσεις.

Η Butler θεωρεί ότι ο τρόπος αντίστασης στις κανονιστικές επιβολές για το φύλο και τη σεξουαλικότητα είναι η ανασηματοδότηση της νόρμας. Τη δυνατότητα να στηρίξει αυτή τη θέση, της την παρέχει ο Derrida με την ιδέα για την επαναληψιμότητα των γλωσσικών σημείων μέσω παραθέσεων σε διαφορετικά πλαίσια, στα οποία δεν μπορούμε να βρούμε μια αρχική πρόθεση για τον καθορισμό του νοήματος. Η ιδέα της ανασηματοδότησης συμπληρώνεται με την φουκωική εκδοχή της εξουσίας ως κάτι που δεν μπορούμε απλά να αποτινάξουμε, αλλά που πρέπει να το διαχειριστούμε βρισκόμενες/-οι εντός του.

Ενώ δεν θεωρεί ότι υπάρχει πρόσβαση σε μια καθαρή από πολιτισμικά νοήματα υλικότητα, η Butler συγχρόνως δέχεται ότι κάπου θα πρέπει να σταματά η γλωσσική κατασκευή, χωρίς να μπορεί να προσδιορίσει τα όρια. Αν και όσο αφορά την υλικότητα του φύλου, η Butler γίνεται αρκετά πειστική στο ότι δεν μπορούμε να θεωρήσουμε αυτονόητη τη σημασία της, αν γίνει λόγος για την υλικότητα εν γένει ίσως χρειάζεται μια πιο λεπτομερής επεξήγηση. Ίσως μια λύση θα μπορούσε να είναι η παραδοχή της πραγματικότητας ενός κόσμου, κατά κάποιον τρόπο σπινοζικού, ο οποίος δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ουσιωδώς υλικός ή νοητός⁴⁸⁶. Όμως οι οπτικές μέσα από τις οποίες ο κόσμος μας γίνεται γνωστός, τα σπινοζικά κατηγορήματα, στη σκέψη της Butler θα πρέπει να θεωρηθούν ως ενδεχομενικές γλωσσικές κατηγορίες, λογοθετικές κατασκευές. Άρα μια άμεση πρόσβαση σε αυτόν τον κόσμο αποκλείεται. Πιθανώς η Butler να πρέπει να παραδεχτεί την αδυνατότητα του να βεβαιώσουμε ακόμα και τα ασαφή όρια στα οποία σταματά η κατασκευή, και κατά συνέπεια την ύπαρξη οποιασδήποτε ανεξάρτητης πραγματικότητας. Η Butler δεν δέχεται ότι ο

⁴⁸⁶ Η Butler αναγνωρίζει η ίδια την επίδραση του Spinoza στο έργο της αν και η επίδραση αυτή αφορά κυρίως την έννοια του conatus (Butler, «The End of Sexual Difference?», 198).

επιστημονικός λόγος μπορεί να περιγράψει με αντικειμενικό και αδιαμφισβήτητο τρόπο την πραγματικότητα, φαίνεται όμως ότι παράλληλα δεν θέλει να καταστρέψει την πίστη στην επιστήμη. Εν τούτοις, οι ιδέες της Butler για την υλικότητα μοιάζουν να μην μπορούν να γίνουν εύκολα αποδεκτές εντός των επιστημών, οι οποίες συνήθως λειτουργούν με το να δέχονται μια υλική πραγματικότητα που μπορεί να περιγραφεί και αναπαρασταθεί μέσω νόμων. Ένα παράδειγμα που μπορεί να διαψεύσει την ασυμβατότητα της σκέψης της Butler με τις επιστήμες βρίσκουμε στις ιδέες της Karen Barad. Η Barad μεταφέρει τις ιδέες της Butler για την υλικότητα και την επαναληψιμότητα, όχι χωρίς κάποιες τροποποιήσεις, εντός του πλαισίου των φυσικών επιστημών⁴⁸⁷, σε μια ενδιαφέρουσα μελέτη που δείχνει τις απρόσμενες χρήσεις που μπορεί να έχουν αυτές οι ιδέες. Η Barad δέχεται την πραγματικότητα ενός κόσμου που απαρτίζεται από «υλικά-λογοθετικά [material-discursive] φαινόμενα», τα οποία συγκροτούνται μέσα από «ανθρώπινες πρακτικές»⁴⁸⁸.

Αν πρέπει να ξεχωρίσουμε κάποια από τις ιδέες της Butler, είναι η ανάγκη να είμαστε σε εγρήγορση και να εντοπίζουμε τους αποκλεισμούς που δημιουργούνται κάθε φορά που κάνουμε χρήση μιας έμφυλης κατηγορίας. Η τάση της Butler να μην οριοθετεί επακριβώς το τι αποκλείεται, αφήνει το περιθώριο να μπορούμε να αναρωτιόμαστε συνεχώς και να ανακαλύπτουμε νέους αποκλεισμούς που ίσως δεν αναφέρονται στο έργο της. Η ιδέα της Butler για το «συγκροτητικό εκτός» δείχνει ότι αυτό που αποκλείεται από την ταυτότητα είναι μέρος της και αν δεν αναγνωριστεί οδηγεί σε βία απέναντι σε άλλα άτομα αλλά και απέναντι στον εαυτό. Μέσα από αυτή την ιδέα γίνεται φανερό γιατί είναι δύσκολο να αναγνωριστούν οι απονομιμοποιημένες έμφυλες ταυτότητες και σεξουαλικότητες. Το άτομο που καλείται να αναγνωρίσει μια τέτοια ταυτότητα, καλείται να αναγνωρίσει κάτι για τον ίδιο της/του τον εαυτό. Η αναγνώριση νέων έμφυλων τρόπων ύπαρξης δεν μπορεί να αφήσει αμετάβλητη την κατανόηση που έχουμε για τη δική μας ύπαρξη. Όμως ενώ μοιάζει απειλητικό το να δεχτούμε το ξένο μέσα στην ταυτότητά μας, το καταστροφικό βρίσκεται στην μη αποδοχή του. Οι ταυτότητες που συγκροτούνται στη μελαγχολία οδηγούνται στην καταστροφικότητα λόγω της αδυναμίας τους να αναγνωρίσουν και να πενήθουν τα χαμένα αντικείμενα αγάπης. Μια αλληγορική οπτικοποίηση της μελαγχολικής ετεροκανονικότητας βλέπουμε στις drag παραστάσεις, στις οποίες γίνεται εμφανές πώς συγκροτείται το φύλο και κατά συνέπεια αποκαλύπτεται η ενδεχομενικότητά του. Οι παραστασιακές επιτελέσεις,

⁴⁸⁷ Karen Barad, «Getting Real: Technoscientific Practices and the Materialization of Reality», *A Journal of Feminist Cultural Studies* 10 (1998): 108.

⁴⁸⁸ Στο ίδιο, 104.

γίνονται επίσης ένα πολιτικό μέσο για να αποφευχθεί η καταστροφικότητα της μελαγχολίας στην κοινωνική ζωή και να δοθεί η δυνατότητα πένθους που καταφάσκει τη ζωή.

Στον «Πρόλογο 1999», η Butler αναγνωρίζει ότι θα μπορούσε να υπάρχει στο έργο της περισσότερος χώρος για τη διεμφυλικότητα και την ίντερσεξ (intersex) κατάσταση αλλά και για την αμφιφυλοφιλία⁴⁸⁹. Ως ένα βαθμό είδαμε πώς μπορεί να γίνει λόγος για τη διεμφυλικότητα μέσω της επιτελεστικότητας. Φαίνεται επίσης ότι οι ιδέες της Butler για την αδυνατότητα διαχωρισμού της υλικότητας του φύλου από τις γλωσσικές ερμηνείες της θα μπορούσε να είναι χρήσιμες σε μια συζήτηση για τα intersex σώματα. Επιπλέον, σχετικά με τις non-binary ταυτότητες⁴⁹⁰, μπορούμε να βρούμε στο έργο της Butler, χωρίς η ίδια να χρησιμοποιεί τον όρο αυτό, έναν τρόπο να μιλήσουμε γι' αυτές μέσα από τις «διασταυρωμένες ταυτίσεις»⁴⁹¹. Σχετικά με την αμφιφυλοφιλία, είναι αξιοσημείωτο ότι υπάρχει έλλειψη αναφοράς σε αυτή μέσα στην queer θεωρία⁴⁹² και δεν σχολιάζεται ιδιαίτερα από την ίδια την Butler. Όπως αναρωτιέται η April S. Callis, τι θα σήμαινε μια αμφιφυλοφιλική επιτελεστικότητα όταν μπορεί μόνο να γίνει λόγος είτε για ένα ετεροφυλοφιλικό, είτε για ένα ομοφυλοφιλικό πράττειν;⁴⁹³ Το γεγονός απουσίας λόγου για μια αμφιφυλοφιλική σεξουαλικότητα, ακόμα και στο πλαίσιο συζήτησης απαγορευμένων σεξουαλικοτήτων, την καθιστά αποκείμενη σεξουαλικότητα και θα είχε ενδιαφέρον να θεωρητικοποιηθεί ως το συγκροτητικό εκτός και της ετεροφυλοφιλίας και της ομοφυλοφιλίας. Παρουσιάζει επίσης ενδιαφέρον ο συσχετισμός της αμφιφυλοφιλίας με την μελαγχολία. Μπορεί να γίνει κατανοητή η αμφιφυλοφιλία ως μια μη μελαγχολική ταυτότητα στην οποία δεν έχει υποστεί διάκλειση καμία δυνατότητα ή πρέπει να αναρωτηθούμε ποιες δυνατότητες μπορεί να έχουν υποστεί διάκλειση σε μια τέτοια περίπτωση; Οι ιδέες της Butler φαίνεται ότι διαθέτουν την ανοικτότητα που χρειάζεται για να μπορέσουν να χρησιμοποιηθούν σε περιπτώσεις τις οποίες η ίδια η Butler δεν έχει θίξει. Η Butler διαθέτει επίσης μια συγκρατημένη αισιοδοξία σχετικά με τη δυνατότητα αλλαγής της έμφυλης νόρμας, ενώ παράλληλα δεν υποτιμά την δυσκολία που παρουσιάζει μια τέτοια αλλαγή.

⁴⁸⁹ Butler, «Πρόλογος 1999», 17 / «Preface 1999», xxvi.

⁴⁹⁰ Για τη σημασία του όρου non-binary βλ. υποσ. 1.

⁴⁹¹ Για τις διασταυρωμένες ταυτίσεις γίνεται λόγος στην ενότητα «Η ανασηματοδότηση ως ανατροπή» του παρόντος.

⁴⁹² April S. Callis, «Playing with Butler and Foucault: Bisexuality and Queer Theory», *Journal of Bisexuality* 9 (2009): 214.

⁴⁹³ Στο ίδιο, 228.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αθανασίου, Αθηνά. «Φύλο, εξουσία και υποκειμενικότητα μετά το “δεύτερο κύμα”». Στο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, επιμ. Αθηνά Αθανασίου, 13-137. Αθήνα: Νήσος, 2006.
- Αθανασίου, Αθηνά. «Επιτελεστικές αναταράξεις: Για μια ποιητική της έμφυλης ανατροπής», 217-227. Στο Judith Butler, *Αναταραχή Φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*, 217-227. Μτφρ. Γιώργος Καραμπέλας. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2009.
- Αθανασίου, Αθηνά, «Υλοποιώντας το έμφυλο σώμα: Η πολιτική υπόσχεση της επιτελεστικότητας». Στο Judith Butler, *Σώματα με σημασία. Οριοθετήσεις του «φύλου» στο λόγο*, 7-30. Μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου. Αθήνα: Εκκρεμές, 2008.
- Αλτουσέρ, Λουί, «Ιδεολογία και ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους», Στου ιδίου, *Θέσεις*, 69-121. Μτφ. Ξενοφών Γιαταγάνας. Αθήνα: Θεμέλιο, 1999.
- Wittig, Monique. «Δεν γεννιέσαι γυναίκα». Μτφρ. Μαργαρίτα Μηλιώρη. Στο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, επιμ. Αθηνά Αθανασίου, 409-422. Αθήνα: νήσος, 2006.
- Κακολύρης, Γεράσιμος. «Το φύλο ως επιτέλεση». Στο *Διαστάσεις της αρρενωπότητας*, επιμ. Ευστράτιος Παπάνης & Ανδρομάχη Μπούνα, 124-140. Αθήνα: ήδύεπεια, 2020.
- Λαπλανς, Ζαν & Ζ.- Μπ. Πονταλίσ. *Λεξιλόγιο της ψυχανάλυσης*, μτφρ. Β. Καψαμπέλης, Λ. Χαλκούση, Α. Σκουλικά, Π. Αλούπης. Αθήνα: Κέδρος, 1986.
- Λινάρδου-Μπλανσέ, Νασία & Ρεζινάλντ Μπλανσέ. «Μελαγχολία του φύλου και ψυχανάλυση. Συνέντευξη στη Νασία Λινάρδου-Μπλανσέ και στον Ρεζινάλντ Μπλανσέ για το περιοδικό *Ψυχνάλυση*». Στο *Επιτελεστικότητα και επισφάλεια. Η Τζούντιθ Μπατλερ στην Αθήνα*, επιμ. Αθηνά Αθανασίου. Αθήνα: Νήσος, 2011, 87-107.
- Μερλώ-Ποντύ, Μωρίς. *Φαινομενολογία της αντίληψης*. Μτφρ. Κική Καψαμπέλη. Αθήνα: νήσος, 2016.
- Μπατλερ, Τζούντιθ. *Σώματα με σημασία. Οριοθετήσεις του «φύλου» στο λόγο*, μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου. Αθήνα: Εκκρεμές, 2008.
- Butler, Judith, «Απο-μίμηση και έμφυλη ανυπακοή». Μτφρ. Αθηνά Αθανασίου. Στο *Σεξουαλικότητα. Θεωρίες και πολιτικές της ανθρωπολογίας*, επιμ. Κώστας Γιαννακόπουλος, 219-258. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006.
- Butler, Judith, «Παραστασιακές επιτελέσεις και συγκρότηση του φύλου: Δοκίμιο πάνω στη φαινομενολογία και τη φεμινιστική θεωρία». Μτφρ. Μαργαρίτα Μηλιώρη. Στο *Φεμινιστική θεωρία και πολιτισμική κριτική*, επιμ. Αθηνά Αθανασίου, 381-407. Αθήνα: νήσος, 2006.
- Butler, Judith. *Αναταραχή φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*, μτφρ. Γιώργος Καραμπέλας. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2009.
- Butler, Judith, «Πρόλογος 1999». Στις ιδίας, *Αναταραχή φύλου. Ο φεμινισμός και η ανατροπή της ταυτότητας*, μτφρ. Γιώργος Καραμπέλας, 1-18. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2009.
- Butler, Judith. *Η ψυχική ζωή της εξουσίας. Θεωρίες καθυπόταξης*, μτφ. Τάσος Μπέτζελο. Αθήνα: Πλέθρον, 2009.
- Νίτσε, Φρίντριχ. *Γενεαλογία της ηθικής*. Μτφρ. Ζήσης Σαρίκας. Πανοπτικόν, 2010.
- Ντε Μποβουάρ, Σιμόν. *Το δεύτερο φύλο*. Μτφρ. Τζένη Κωνσταντίνου. Αθήνα: Μεταίχμιο, 2009.
- Deutscher, Penelope. *Ντεριντά*. Μτφ. Ιωάννα Ναούμ, Αθήνα: Πατάκης, 2007.
- Παγάνης, Φίλιππος. «Βασικές έννοιες και ΛΟΑΤΚΙ+ ορολογίες». Στο *Συμπερίληψη και ανθεκτικότητα. Βασικές αρχές ψυχοκοινωνικής στήριξης σε θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας, έκφρασης και χαρακτηριστικών φύλου*, επιμ. Νάνσυ Παπαθανασίου, Έλενα-Όλγα Χριστίδη, 70-85. Αθήνα: Gutenberg, 2020.
- Salih, Sara. *Εισαγωγή στην Τζούντιθ Μπατλερ*. Μτφρ., Μιχάλης Μεντίνης. Oposito, 2018.

- Foucault, Michel. *Ιστορία της σεξουαλικότητας. 1. Η βούληση για γνώση*. Μτφρ. Τάσος Μπέτζελος. Αθήνα: Πλέθρον, 2011.
- Foucault, Michel. *Σκέψεις γύρω από τον μαρξισμό, τη φαινομενολογία και την εξουσία. Αδημοσίευτη συνέντευξη του Michel Foucault στους Colin Gordon & Paul Patton (3 Απριλίου 1978)*. Μτφρ. και επιμ. Θανάσης Λάγιος. Αθήνα: futura, 2013.
- Φουρτούνης, Γιώργος. «Η απορία του υποκειμένου: Φουκώ, Αλτουσέρ, Μπάτλερ». *Σύγχρονα θέματα* 106 (Ιούλιος-Σεπτέμβριος 2009): 51-58.
- Φρόντ, Σίγκμουντ. «Πένθος και μελαγχολία». Στου ίδιου, *Μεταψυχολογικά κείμενα του 1915*, μτφρ. Λευτέρης Αναγνώστου, 147-167. Αθήνα: Επίκουρος, 2005.
- Freud, Sigmund. *Το Εγώ και το Αυτό*, μτφρ. Δανάη Παναγιωτοπούλου. Αθήνα: Πλέθρον, 2008.
- Χρόνης, Χάρης. «Επίμετρο, Σχόλιο σε ένα αυτοϋπονομευόμενο κείμενο». Στο Τζ. Λ. Ωστιν, *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*, 200-259. Μτφ. Αλέξανδρος Μπίστης, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2003.
- Homer Sean. *Ζακ Λακάν*, μτφρ Στέλλα Μαύρη. Αθήνα: Opposito, 2017,2018.
- Ωστιν, Τζ. Λ.. *Πώς να κάνουμε πράγματα με τις λέξεις*. Μτφρ. Αλέξανδρος Μπίστης. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 2003.

Ξενόγλωσση

- Allen, Amy. «Power and the subject». Στο *A companion to Foucault*, επιμ. Christopher Falzon, Timothy O' Leary, Jana Sawicki, 337-352. West Sussex: Wiley-Blackwell, 2013.
- Anderson, Amanda. «Debatable Performances: Restaging Contentious Feminisms». *Social Text* 54 (Ανοιξη 1998): 1-24.
- Barad, Karen. «Getting Real: Technoscientific Practices and the Materialization of Reality». *A Journal of Feminist Cultural Studies* 10 (1998): 87-128.
- Bell, Vikki. «On Speech, race and melancholia. An interview with Judith Butler», *Theory, Culture & Society* 2 (1999): 163-174.
- Benhabib, Seyla. «Subjectivity, Historiography, and Politics: Reflections on the “Feminism/Postmodernism Exchange”». Στο Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser, *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange*, 107-125. New York, London: Routledge, 1995.
- Bettcher, Talia. «Feminist Perspectives on Trans Issues». *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (8 Ιανουαρίου 2014). Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://plato.stanford.edu/entries/feminism-trans/>
- Brady, Anita & Tony Schirato, *Understanding Judith Butler*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage, 2011.
- Butler, Judith. *Bodies that matter. On the discursive limits of “sex”*. London, New York: Routledge, 1993, 2011.
- Butler, Judith. «Contingent Foundations: Feminism and the Question of “Postmodernism”». Στο Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser, *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange*, 35-57. New York, London: Routledge, 1995.
- Butler, Judith. *Excitable speech. A politics of the performative*. New York, London: Routledge, 1997.
- Butler, Judith. «For a Careful Reading». Στο Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser, *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange*, 127-143. New York, London: Routledge, 1995.
- Butler, Judith. *Gender Trouble. Feminism and the subversion of identity*. New York, London: Routledge, 1990, 1999.

- Butler, Judith. «Imitation and gender insubordination». Στο *The lesbian and gay studies reader*, επιμ. Henry Abelove, Michèle Aina Barale, David M. Halperin, 307-335. New York and London: Routledge, 1993.
- Butler, Judith. «Introduction: Acting in Concert». Στης ίδιας, *Undoing Gender*, 1-16. New York, London: Routledge, 2004.
- Butler, Judith. «Performative acts and gender constitution: An essay in phenomenology and feminist theory». *Theatre Journal* 4 (Δεκέμβριος 1988): 693-40.
- Butler, Judith. «Preface 1999». Στης ίδιας *Gender Trouble. Feminism and the subversion of identity*, vii-xxvi. New York and London: Routledge 1990, 1999.
- Butler, Judith. «Sexual Inversions». Στο *Discourses of Sexuality from Aristotle to AIDS*, επιμ. Domna C. Stanton, 344- 361. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1992.
- Butler, Judith. «Sex and gender in Simone de Beauvoir's second sex», *Yale French Studies* 72 *Simone de Beauvoir Witness to a Century* (1986): 35-49.
- Butler, Judith. «The End of Sexual Difference?». Στης ίδιας, *Undoing Gender*, 174-203. New York, London: Routledge, 2004.
- Butler, Judith. *The Psychic Life of Power. Theories in Subjection*. Stanford, California: Stanford University Press, 1997.
- Butler, Judith. «The Question of Social Transformation». Στης ίδιας, *Undoing Gender*, 204-231. New York, London: Routledge, 2004.
- Butler, Judith. «Undiagnosing Gender». Στης ίδιας, *Undoing Gender*, 75-101. New York, London: Routledge, 2004.
- Butler, Judith. «Variations on sex and gender. Beauvoir, Wittig and Foucault». Στο *Feminism as critique. On the politics of gender*, επιμ. Seyla Benhabib, Drucilla Cornell, 128-142. Minneapolis: University of Minnesota press, 1987, 1996.
- Callis, April S.. «Playing with Butler and Foucault: Bisexuality and Queer Theory». *Journal of Bisexuality* 9 (2009): 213-233.
- Derrida, Jacques. «Before the Law». Στου ιδίου *Acts of literature*, επιμ. Derek Attridge, 181-220. New York, London: Routledge, 1992.
- Derrida, Jacques, «Signature, Event, Context». Στου ιδίου *Limited Inc*, επιμ. Samuel Weber & Jeffrey Mehlman, 1-23. Evanston, Illinois: Northwestern university press, 1988.
- Ferber, Alona. «Judith Butler on the culture wars, JK Rowling an living in “anti-intellectual times”», *The New Statesman UK edition*. 22 Σεπτεμβρίου 2020, 4 Απριλίου 2022.
- Foucault, Michel. «Forward to the english edition». Στου ιδίου *The order of things. An archaeology of the human sciences*, ix-xv. London New York: Routledge, 2002.
- Fraser, Nancy. «False Antithesis: A response to Seyla Benhabib and Judith Butler», Στο Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser, *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange*, 59-74. New York, London: Routledge, 1995.
- Gatens, Moira. «A critique of the sex/gender distinction». Στο *Beyond Marxism? Interventions after Marx*, επιμ. Judith Allen and Paul Patton, 142-161. Sydney: Intervention Publications, 1983.
- Gutting, Gary. *Michel Foucault's archaeology of scientific reason*. Cambridge, New York, Merbourne: Cambridge university press, 1989.
- Heinämaa Sara. «Simone de Beauvoir's phenomenology of sexual difference». *Hypatia* 4 (Φθινόπωρο 1999): 114-132.
- Heinämaa Sara. «What is a Woman? Butler and Beauvoir on the foundations of the sexual difference». *Hypatia* 1 (Χειμώνας 1997): 20-39.
- Hull, Carrie L.. «The Need in Thinking. Materiality in Theodor W. Adorno and Judith Butler». *Radical Philosophy* 84 (Ιούλιος/ Αύγουστος 1997): 22-35.
- Jagger, Gill. *Judith Butler. Sexual politics, social change and the power of the performative*. London, New York: Routledge, 2008.

- Koz, Liz. «The body you want. Liz Kotz interviews Judith Butler». *Artforum* 31 (November 1992): 82-89.
- Lacan, Jacques. «The Mirror Satge as Formative of the *I* Function as Revealed in Psychoanalytic Experience». Στου ιδίου: *Écrits, The first complete edition in English*, μτφ. Bruce Fink in collaboration with Heloise Fink and Russell Grigg, 75-81. New York, London: W.W. Norton & Company, 2002, 2006.
- Lacan, Jacques. «The Signification of the Phallus. Die Bedeutung des Phallus». Στου ιδίου: *Écrits, The first complete edition in English*, μτφ. Bruce Fink in collaboration with Heloise Fink and Russell Grigg, 575-584. New York, London: W.W. Norton & Company, 2002, 2006.
- Lynch, Richard A.. «Reading the history of sexuality, volume 1». Στο *A companion to Foucault*, επιμ. Christopher Falzon, Timothy O' Leary, Jana Sawicki, 154-171. West Sussex: Wiley-Blackwell, 2013.
- May, Todd. «Foucault's relation to phenomenology». Στο *The Cambridge companion to Foucault*, επιμ. Gary Gutting, 284-311. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge university press, 2005.
- McNay, Lois. «Subject, Psyche and Agency. The work of Judith Butler». *Theory, Culture and Society* 2 (Απρίλιος 1999): 175-193.
- Meijer, Irene Costera & Baukje Prins. «How Bodies Come to Matter: An Interview with Judith Butler». *Signs* 2 (Χειμώνας 1998): 275-286.
- Mikkola Mari. «Feminist Perspectives on Sex and Gender». *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (18 Ιανουαρίου 2022). Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2019/entries/feminism-gender/>
- Moi, Toril. «What is a woman? Sex, Gender, and the Body in Feminist Theory». Στης ίδιας, *What is a Woman? And other essays*, 3-120. Oxford, New York: Oxford University Press, 1999.
- National AIDS Memorial. <https://www.aidsmemorial.org/>.
- Newton, Esther. *Mother Camp: Female Impersonators in America*. Chicago, London: The University of Chicago Press, 1972.
- Nicholson, Linda. «Introduction». Στο Seyla Benhabib, Judith Butler, Drucilla Cornell, Nancy Fraser, *Feminist Contentions. A Philosophical Exchange*, 1-16. New York, London: Routledge, 1995.
- Osborne, Peter & Lynne Segel. «Gender as Performance. An interview with Judith Butler». *Radical Philosophy* 67, (Summer 1994): 32-39.
- Prosser, Jay. «Judith Butler. Queer Feminism, Transgender, and the Transubstantiation of Sex». Στο *The Transgender Studies Reader*, επιμ. Susan Stryker & Stephen Whittle, 257-280. New York, London: Routledge, 2006.
- Sawicki, Jana. «Queering Foucault and the Subject of Feminism». Στο *The Cambridge companion to Foucault*, επιμ. Gary Gutting, 379-400. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge university press, 2005.
- Wikipedia, the Free Encyclopedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Main_Page.